Harp Hatıralarım
BİRİNCİ CİHAN HARBİ

Ali İhsan Sâbis
Eski Altıncı ve Birinci Ordu Komutanı

BİRİNCİ CİLT

Birinci Dünya Harbinden Evvelki Hadiseler
Harbin Zuhuru ve Seferberlik İlanı
Harbe Nasıl Sürüklendik?

Nehir Yayınları

alayköşkü cad. sıdıka batu han, no: 1
cağaloğlu-istanbul tel: 512 46 72

nehir yayınları: 40
hatıralarla yakın tarih dizisi: 2

Kapak Aycan Grafik'te hazırlatıldı.
Kapak baskısı Orhan Ofset'te, dizgi ve iç düzen
Detay'da, baskı Doğan Ofset'te, cilt işleri
Bayrak Yay. Mat.'ta
yaptırıldı.

Nehir Yayınları

İstanbul
1990

Ali İhsan Sabis: 30 Ağustos 1882 tarihinde İstanbul'da, Cihangir semtinde doğdu. İlk mektebi ve Beşiktaş Askeri Rüşdiye'sini bitirdikten sonra, 1895 senesinde Halıcıoğlu'ndaki Topçu Mektebi İdadisine leyli olarak girdi. Topçu Harbiyesini de tamamlayarak 1901 senesinde sahra topçu mülâzim-i sanisi rütbesiyle ve birincilikle diploma aldı. Sınıf birincisi olduğundan Erkân-ı Harbiye Mektebine geçti. 1904'te Harp Akademisi tahsilini de birincilikle bitirerek Erkân-ı Harp yüzbaşısı oldu. Harp Akademisi'nde binbaşı rütbesiyle muavin, muallim ve müdür olarak çalıştı. 1912'deki Balkan Harbine iştirak etti. İstanbul'un işgalinde İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edildi. Birinci Dünya Harbinde evvela Karargâh-ı Umumide Harekât-ı Harbiye şubesinde, fırka ve müteaddid kolordu kumandanlıklarında, Altıncı Ordu Kumandanlığı'nda ve İstiklal Harbinde de Birinci Ordu Kumandanlığı'nda bulundu. Müstakil olarak birçok muharebeler idare etti. Henüz kırk yaşındayken Ordu Komutanlığından çekilmeğe mecbur edildi.

SUNUŞ

İnsanın insana tahakkümünün ortaya çıkışıyla birlikte, politika ile tarih arasında da bir karşıtlığın oluşmaya başladığını görmekteyiz. Tarih, bugünü kavrama ve geleceği tasarlama imkanı veren bir ilim olduğu için hakim güçler politikalarının sorunlu kıldığı doğrultuda tarihi 'elden geçirme', yeniden düzenleme çabasına girmişlerdir. Bu yüzdendir ki tarih-politika karşıtlığının, tarihin 'resmi tarih' ve 'karşı tarih' diye iki biçim ve ifadeye bölünmesi sonucunu doğurduğunu söyleyebiliriz.

Resmi tarih, büyük insan kitleleri katında, varolan vaziyete nasıl geldiklerini ve hangi istikamette ilerlediklerine cevap teşkil edecek şekilde düzenlenerek, hakim gücün yürüttüğü politikayı meşrulaştırma amacına matuftur. Belli 'nedenler' ile 'hayırlı sonuçlar' sıralanır. Ülkenin tarihsel süreç içerisindeki güncel politikası belli bir mantıkla ortaya konur. Böylece toplumlar, yenik düştükleri ya da destekledikleri siyasal güce tarihlerini çaldırırlar, yanlış bir geçmiş bilgisi, bugünü kavramada ve geleceği tasarlamada eksiklikler, hatalar ve ihanetler doğuracaktır.

Karşı tarih ise resmi tarih karşısında bir 'bütün' olarak yer alamaz. Resmi tarih, yapılan büyük araştırmalarla ortaya çıkarılmış, ciltler dolusu bilgi halinde kütüphanelere ve eğitim kurumlarına hakim, dolayısıyla büyük halk kitlelerini yönlendiren bir 'ilim'ken, karşı tarih, sözkonusu siyasal, sosyal ve ekonomik güçlere dayanmadığından büyük çoğunluğu karanlıkta kalmış, ortada olanı da dağınık ve yetersiz bilgiler halinde, küçük bir çevreye hapsedilmiş bir ilim durumundadır. Bu nedenle de karşı tarih, yayın organlarında küçük araştırmalar, aydın sohbetlerinde özel fasıllar, tarihi-politik araştırmalarda izah

farklılığı ve en çok da hatıralar halinde varlığını sürdürür.

Nihai tahlilde politika ile tarih arasında parça-bütün ilişkisi vardır; tarihe 'güncel politikaların toplamı', politikaya da 'tarihin güncel yüzü' olarak bakılabilir. Yönetenler, politikalarının arka planını karanlık bırakmayı ve dellileri ortadan kaldırmayı bilinçli ve planlı bir şekilde sürdürürken, tarihi de biçimlendirmiş olurlar. Karşı tarihe kaynak olarak yalnızca olayları yaşayanların günlük açıklamalarındaki ifadeler, daha sonra kaleme alacakları hatıralar ve yabancı diplomatların hesaplarının farklılığı oranında açıkladıkları bilgiler kalır. Bu nedenle 'karşı tarih' durumuna düşmüş olan 'gerçek tarihe' ilgi duyanlar, sorumluluk düzeylerine göre bu dağınık kıvılcımları biraraya getirerek geçmişi aydınlatmaya çalışırlar.

Karşı tarihin en önemli kaynaklarından biri olan hatıralar, olayların içinde yer almış kişilerin niyet, kaabiliyet ve cesaretleri ile yönetimin tavrı arasında biçimlenir. Buna rağmen, olhayların arka planını oluşturan mevcut şartları, temel nedenleri, etki gösteren güç kaynaklarını, rol oynayan kişilerin duygu, düşünce ve tavırlarını belli ölçüde yansıttığı için hatıraların tarihte özel bir önemi, özel bir değeri vardır. Hatta aynı olaya katılmış kişilerden birkaçının hatıraları, birbirinin sağlanmasını yapma açısından gerçeği belirlemede tarihe büyük yarar sağlamış olurlar.

Nehir yayınları olarak, yakın geçmişimizin gerçeğini ortaya çıkarma, karşı tarihin önemli kaynaklarından hatıraları düşünce dünyamıza taşıma ve tarih bilincimizi geliştirme sorumluluğunu kendimizde duymaktayız. Bu sorumluluğun verdiği güç ve çabayla ilk adım olarak "Hatıralarla Yakın Tarih Dizisi"ni başlatmış bulunuyoruz. Yayınlayacağımız hatıraların kişisel boyutunu gözönünde bulundurmakla birlikte asıl toplumsal boyutunu dikkatlerinize sunmaya değer bulduğumuzu açıkça belirtmek isteriz.

Nehir Yayınları

ÖNSÖZ

Babam rahmetli General Ali İhsan Sâbis anılarını beş çiltlik bir kitap halinde yazmış ve bunların birinci cildini 1943 de, ikinci cildini 1951 de ve bazı düşüncelerle beşinci cildini de 1952'de yayınlamıştı. Kendisinin 7 Aralık 1957 de ölümü üzerine üçüncü ve dördüncü ciltler manüskri halinde bana intikal etti. Bu kere bu ciltleri de yayınlıyoruz. Ayrıca birinci, ikinci ve beşinci ciltlerin mevcudu kalmamış olduğundan, bunların da yeni baskılarını yaparak bütün kitabı bir kül halinde tarihseverlerin ilgisine sunuyoruz. Burada bu imkânı sağlayan Nehir Yayınlarına ve Mustafa Çelik Bey'e teşekkürlerimi sunarım. Yurdumuza faydalı ve babamın ruhu şâdolsun.

İstanbul, Zincirlikuyu 1990
Prof. Turgan Sabis

içindekiler

Birinci Kısım
BİRİNCİ DÜNYA HARBİ

GİRİŞ 15
Birinci Bölüm
BAŞLANGIÇ 24
İngiliz Baskısı 27
Rus Baskısı 28
Bulgar Oyunu 30
Trakya'daki Vaziyetimiz 35
Dalkavuklar ve Uşak Ruhlu İnsanlar 41

İkinci Bölüm
SEFERBERLİK İLANI 45
Otuz Sene Evvelki Dün ile Bugün 62
Fransa ve İngiltere'ye Temayüllerimiz
Fayda Vermedi 64
İki Tarafın Kuvvetleri 69
Vangenkeim ve Liman Von Sanders 76
İkinci Dünya Harbi Birincinin Devamıdır 77
Liman Paşa'nın Bir Kalın Kafalılığı 79
Liman Paşa'nın Öfkeciliği 80
Liman Paşa'nın Bazı Askeri Hataları 82
Liman Paşa'nın Bir Mütalaası 83
On Türk Nasıl Düşünür 86

Almanya Harbi Kazanacak mı 89
İngiltere'nin Harbe Müdahalesi 91
Rus-Japon Harbinden Alınan Ders 92
Kifayetsiz Demiryolları 93
Enver paşa'nın ruhi Haleti 97
Enver Paşa'nın Bir Karikatürü 98
Ültimatom'dan Sonra 98
Tan'ın Gazetesindeki Yazılarım 105
İttifak Muakedesi 106
Türkiye Almanya İttifakı 109 - (2)
Milletvekilleri Ne Halde 118
İttifak Mualedesinin İkinci Maddesi 121
Rus Seferberliği 122
Alman Seferberliği ve Harb İlanı 123
Dip notlarımızın Müsadesi 124
Alman Harb Planı 126
Birinci Dünya Harbi Başladı 127 (3)
İttifak Muahedesinin Kusurları 128
Rusya Umumi Bir Harb Hazırlıyordu 136
Rusların Müdahalesi 141

Üçüncü Bölüm
HARBE NASIL SÜRÜKLENDİK? ACELE HARBE GİRMEK İSTEYENLERLE BUNU GECİKTİRMEK İÇİN UĞRAŞANLARIN MÜCADELESİ 146
Karargâh-ı Umuminin teşekkülü 146
Yazının Islahı 148
Sevkülceyş Tecemmüü 154
Seferberlik İşleri 159
Ordumuzun Görebileceği İş 163
Arap İhtilalcileri 164
Balkan Harbi ile Bir Mukayese 167

Genelkurmayın Vazifeleri 169
Sefer Planları 170
Hangi Plan Tatbik Edilecek 171
Bronzart Paşa'ya Teklifim 175
Vatanın Menfaati Kabı 179
Bulgarlara Karşı 182
Ludendorf Kendisi Gösterdi 184
Seferberlikde Casusluk 185
Beşinci, Altıncı ve Yedinci Kollar 186
Münevverlerimizin hali 195
Tanin Gazetesinin Yayınları 200
İtimad Nasıl Kazanılır 201
Sansür 204
Altıncı Kolun Kökü 205
Harb kundakçıları ve Altıncı Kol 206
Enver Paşa'nın İki Cephesi 208
Mestüre Paraları Nasıl İsraf Ediliyordu 210
Bir Amirin Maiyeti ve Muhiti 213
Yedinci Kol 214
Boğazların Müdafası 221
Göben ve Breslau 221
Çanakkale'ye Gelen Alman Gemileri 223
Rauf Bey 229
Yavuz ve Midilli Çanakkale'ye Girdikten Sonra 236
Bugünü İyi Anlamak ve Dünü Unutmamak 241
1914'deki Harb Kundakçıları 1943'de de Meydana Çıkmıştır 243
Bana Çatanlara Bakınız 244
Amiral Souschon 246
Bulgaristan'ın Vaziyeti 248
Yeni Alman Teklifleri ve Planları 251
Odessa Civarına Türk Birlikleri Çıkarmak Fikri 253

Mısır'a Taarruz 255
Odessa'ya İhraç Zorlukları 258
Liman Paşa'ya Almanya'dan Gelen İhtarlar 269
Bir Mısır Seferinin Zorlukları 271
Hafiz Hakkı'nın Planı 272
Bulgarlarla İkinci Müzakere'de Başa Çıktı 274
Hafiz Hakki'nın Yeni Raporu 276
Kapitülasyonların Lağvı 279
Amiral Souschon'un Kumandasının Türk Donanması 282
Enver Paşa'nın Maiyetinde Bir Teftiş 283
Seferber Kolordıların Mevcudları 285
Birinci Cildin sonu 286

Birinci Kısım
BİRİNCİ DÜNYA HARBİ

BİRİNCİ KISIM
Birinci Dünya Harbi

GİRİŞ

Bu yazıların ve hâtıraların bir kısmını, birinci Dünya harbi esnasında not etmiştim; diğer kısmını Malta'da, İngiliz zulmü altında inlerken hazırlamıştım. Bazı kısımlarını İstiklâl Harbinde ve daha sonraki menkûbluk hayatımda, en mühim kısımlarını ikinci Dünya Harbi içinde ve son defa tabedilmezden evvel yazdım. Henüz 40 yaşında iken ordu kumandanlığından çekilmeğe ve 41 yaşında emekliler sınıfına girmeğe mecbur edildiğim zaman, vatanımın çok yüksek tuttuğum menfaatlari namına uzun zaman susmuştum. Türk Milletinin ve memleketin mukadderatını ellerinde tutan şeflere, güdücülere milletimizin ve Türkiye'nin yükselmesi uğrundaki çalışmalarında muvaffak olmaları için, sadece uzaktan, samimiyetle dua etmek icabetdiği zaman hâtıralarımı neşretmek muvafık değil idi. 1939 senesinde ikinci Dünya Harbi başlayınca yeniden büyük hâdiselerin zuhur edeceği, Türkiye'nin bu yeni harbden de çok müteessir olacağı âşikârdı 15 sene vatanımın selâmeti için susmuştum, bundan sonra yine vatanımın selâmeti için çalışmağa, vatanıma hizmet etmek imkânlarını aramağa başladım; hiç olmazsa yazı ile bu imkânı temine uğraştım. Bu arada hâtıralarımı tanzim ve neşretmeğe karar verdim. Bi-

rinci Dünya Harbindeki ahvale benzer tarihî vak'aların yeniden zuhuru ihtimali canlanmış idi. Başımızdan geçenlerden ibret almak ve yeni yolsuzluklara bir dereceye kadar mâni olmak için eski tecrübelerin gözönüne getirilmesi lâzım idi. Bu maksadla 1940 Mayıs'ından itibaren (Tasviri Efkâr) gazetesinde hâtıralarımı neşre başlamıştım; Fakat bazı sebebler dolayısiyle, gazete idaresi yazılarımı ayniyle neşredemiyordu. Gerçi gazetelerin neşrinden evvel sansür yoktu; fakat ihtarlar, gazetelerin kapatılması tehlikeleri gazete sahiplerini pek çok düşüncelerle ve kayıdlarla bağlı tutuyordu. Nihayet hâtıralarımın gazete sütunlarında neşrine devam edememek mecburiyeti hasıl oldu.

Hatıralar, sadece tarih bakımından, kıymetli değildir. O hâtıraları yaşamış olanların şahsî hislerini, düşüncelerini, büyük vak'alarda rolünü yaparken ne gibi tesirler altında kaldığını bilmek yeniden yetişecek şahsiyetler için çok faydalıdır. Acı veya tatlı günlerin nasıl yaratıldığını, hâtıra sahibinden dinlemek çok ibret vericidir. Birinci Dünya Harbinde ve onun mütarekesinde o kadar çok acılar çektik; o kadar büyük felâketlere uğradık ki içine düşmüş olduğumuz uçurumları vaktiyle sezememiş olmak hüsranı hepimizi ıztırab içinde bırakmışdır. Biz o harbe, Türkiye'nin ve Türklüğün ebedi düşmanı Çarlık Rusya'sının tazyiklerinden, Boğazları ve İstanbul'u ele geçirmek hussundaki emellerinden kurtulmak için girmiştik. Harbin içinde iktisadî, askerî ve siyasî hatalara kurban olduk. Nihayet mütürekede aldatıldık. Vatanımızın büyük parçaları, galib zümrenin işgal orduları altında ezildi. Bu işgalin acı hâtıralarını, Bekirağa bölüğü, Arabyan Hanı, Malta zindanları, 16 Mart 1920'deki İstanbul işgali ve Şehzadebaşı facialarını, Me-

busan Meclisinin basılıp mebusların tahkir, hapis ve Malta'ya nefyedilmelerini, İzmir'e Yunan ordusunun çıkarılmasını unutmak, hisli, vicdanlı yükselmek isteyen bir Türk ve Türkiye için asla mümkün ve caiz değildir. Bu felâketleri ve faciları yaşamış, mütareke devrinin her türlü rezaletlerini görmüş; hattâ Malta'ya sürülerek şahsen orada inlemiş olanlardan bazılarının ikinci Dünya Harbinde, sanki bu zulümlere ve felâketlere uğramamış gibi davranmaları çok acıdır. Namuslu ve ideal sahibi Türklerin tarihe geçmiş bu acı hâtıraları unutmaları, bunlardan hal ve istikbal için ders almamaları, bunlara ibret gözüyle bakmamaları imkân dahilinde değildir. Ancak bu hususlardan ve kabiliyetlerden mahrum olanlar, sadece hasis menfaat düşüncesi ile, bu faciları unutarak tarihten ibret almamış görünebilirler. Bunlara aldanmamak, bugünkü istihalelerini dikkatle göz önünde bulundurmak lâzımdır. Birinci Dünya Harbine aid hâtıraları dikkatle okumak, ikinci Dünya Harbinin vâkıaları ile mukayeseler yapmak ve ibret almak, yanlış istikametlere sapmakdan bizi kurtarabilir. Menfaat düşkünü kuklaların; Türkiye'nin yükselmesine, Türklüğün medeniyet, ilim, kahramanlık, ahlâk, ideal ve hars sahalarında canlı adımlarla büyük ilerleyiş hamleleri göstermelerine mâni olacak hareketler yapmalarına, bunların etrafa saçtıkları ve saçacakları çirkeflere sed çekmek ancak bu suretle mümkün olabilir.

Umumiyetle hâtıraların kıymeti, hâtıra sahibinin bulunduğu hizmet mevkileriyle mütenasibdir. Fiilen yüksek icra ve kumanda vazifelerini deruhde etmiş adamların hâtıraları ise daha kıymetlidir. Harb cerideleri, siyasî ve askerî tarihler vesaire bizzat kumandanın düşüncelerine, hissiyat ve mülâhazlarına tamamen nüfuz

edemezler. Kumandanın içinde bulunduğu hal ve şartları, hissî ve fikrî düşünce ve tesirleri yanındakilerden ziyade bizzat kendisi bilir. Şimdi Avrupa'da yeni bir Umumî Harp vuku bulmaktadır; ve gün geçtikçe sirayet ve tesir sahasını arttırmaktadır. Bu umumî karışıklıktan yakamızı kansız kurtarabileceğimiz pek şüphelidir. Bu girdaba en zarurî ve mâkul zamanda, en kuvvetli ve hazırlıklı bir vaziyette girebilmek, palavradan ve şahsî hissiyattan kendimizi kurtarmak, yalnız vatanın yüksek menfaatını göz önünde tutmak kolay bir iş değildir. Biz 1908 Meşrutiyet ihtilâlinden beri pek büyük tecrübeler ve felâketler geçirdik. Bunlar, bilhassa Birinci Dünya Harbine sürüklenmemiz, bu harbin idare tarzı ve neticeleri her zamandan ziyade bugün ibretle teemül edilecek, gözönünde tutulacak şeylerdir; bu derslerden istifade etmiş olmak pek ziyade lüzumludur.

Ben, Birinci Dünya Harbinde evvelâ karargâhı umumîde harekâtı harbiye şubesinde, sonra ordu erkânıharb reisliklerinde, fırka ve müteaddid kolordu kumandanlıklarında ve nihayet altıncı ordu kumandanlığında ve İstiklâl harbinde de birinci ordu kumandanlığında bulundum. Müstakil olarak bir çok muharebeler idare ettim. Bu mevkilere ne politikacılık ile ve ne de insticab ile geçtim. Harbe nasıl hazırlandığımızı, nasıl sürüklendiğimizi, müttefikimiz Almanların bu hususdaki tesirlerini, harbi nasıl idare ettiğimizi, devlet mekanizmasının nasıl kullanıldığını, ve kendi başımdan geçen tarihî, siyasî, askerî hâdiseleri büyücek bir salâhiyetle tafsil edecek vaziyetteyim. Maziden ibret ve ders almak istiyenler için, ümid ediyorum ki, hâtıralarım faydalı olacaklardır. Geçmiş vak'alardan ve tecrübelerden ibret alarak tarihin tekerrüne meydan vermemek hepimiz

için bir vatan borcudur.

Hâtıralarıma başlamazdan evvel, Birinci Dünya Harbinin başında karargâhı umumî harekâtı harbiye şubesi müdürlüğü vazifesine gelinceye kadar geçen hayatım hakkında da buraya kısaca malûmat dercini faydalı addettim:

30 Ağustos 1882 tarihinde İstanbul'da Cihangir semtinde doğmuşum. Babam merhum kolağası (önyüzbaşı) Cemal ve annem, merhum Seherdir ve ikisi de İstanbul'ludur; kudretleri nisbetinde, benim tahsilime itina ettiklerinden dolayı merhum ebeveyinme minnettarlığımı burada tekrar etmeği bir borç bilir ve ruhlarının şâd olmasını dilerim. İlk mektebi ve Beşiktaş Askerî Rüşdiyesini bitirdikden sonra 1895 senesinde Halıcıoğlunda Topçu Mektebi İdadisine leylî olarak girdim; Topçu Harbiyesini de ikmal ederek 1901 senesinde sahra topçu mülâzimi sanisi rütbesiyle ve birincilikle diploma aldım. O zamanki usul üzere sınıfalarının ilerisinde diploma alanlar erkânıharbiye mektebine ayrıldıklarından Pangaltı'daki Erkân-ı harbiye mektebine geçdim. 1904 senesinde Harb Akademisi tahsilini yine birincilikle ikmal ederek erkânıharb yüzbaşısı oldum. Biz 38 zabit olarak bu tahsili yapmıştık. İçimizden ancak on iki kişi erkânıharb olabildi. Benden başka Akademi tahsilini ikmal eden diğer erkânıharb arkadaşlarım da şunlardı: Mustafa Kemal Selânik, Tevfik Selânik (genç yaşında vefat etmiştir). Ali Fuat Salacık (Emekli General, Münakalât Vekili), Asım Kütahya (Orgeneral ve genelkurmay ikinci reisi), Sedad Üsküdar (Emekli General), Hayri Davudpaşa (merhum general), Süleyman Şevket İzmir (merhum Prag sefiri), Mustafa İzzet Çanakkale (merhum general), Şevki Kıztaşı (merhum), Ali Seydi Kavak (emek-

li), Müfid Kırşehir (merhum Kırşehir mebusu).

Merhum Ali Fethi Bey bizden bir sene evvel çıkan sınıfın birincisi idi. merhum Enver, Hafız Hakkı ve Mahmud Kâmil Paşalar bizden iki sene evvel erkânıharb tahsilini ikmal etmişlerdi. Emekli General Kâzım karabekir bizden bir sene sonraki sınıfın birincisi ve İsmet İnönü de bizden iki sene sonraki sınıfın birincisi idi. Erkânıharb mektebinde tahsilde iken Makedonya'da çete muharebeleri başlamışdı; Avrupa'nın altı büyük devleti Makedonya'ya muhtrayit verilmesi ve ıslahat yapılması için hükûmetimizi tazyik etmekde idiler. Bu münasebetle Rumeli hâdiseleri günün meselesi olmuştu. Hepimiz gizli gizli tedarik ettiğimiz ecnebi gazetelerini getirerek okur ve hâdiseleri takib ederek vatanın mukadderatı ve âtisi hakkında endişeli endişeli görüşürdük. Bu meyanda Paris'deki Jöntürk cemiyeti ile muhabereler de yapılırdı. Askerî mektebler müfettişi İsmail Paşa kuşkulanmağa ve sıkı kontrol yapmaya başlamışdı; nihayet bazılarımız Yıldız Sarayın'da isticvab edilmişdik. Tahsilimizi ikmal edince Rumeli hâdiselerinin bir harb doğrumasını düşünen Seraskerlik (Harbiye Nezareti) bizim yarımızı Edirne'deki ikinci orduya ve diğer yarımızı Selânik'deki üçüncü orduya ayırmış ve hükümdarın tasvibine arzetmişse de Yıldız Sarayı bizden şüphelendiğinden Edirne'ye tayin edilenlerin Erzincan'da dördüncü orduya ve selânik'e tayin edilenlerin de Şam'da beşinci orduya gönderilmesini tensib etmişdi. Bu suretle yarı sürgün olarak, General Asım, Sedad Erzincan'a, Atatürk ile General Ali Fuad ve ben Şam'a gönderildik.

Erzincan'da usulen iki sene müddetle piyade, süvari ve topçu bölük kumandanlıklarını yaparak ve Dersim'de eşkiya takibinde bulunarak kıt'a stajını bitirdikden son-

ra kolağası oldum ve Harbiye mektebinin ordu merkezlerine taksimi münasebetiyle Edirne harbiyesinin tâbiye muallimliğine tayin olunarak 1907 senesinde Edirne'ye gittim.

Bizden bir sene sonra erkânıharb tahsilini ikmal etmiş olan General Kâzım Karabekir ve ondan sonra çıkmış olan İsmet İnönü de mektebden doğruca Edirne'ye tayin edilmiş olduklarından onlarla Edirne'de buluştuk. 1908 ihtilâlinde Edirne'de çalışmıştık. 1909 da 31 Mart isyanını tedib için Hareket ordusuyla Edirne'den İstanbul'a geldik. Bundan sonra Almanya'ya tahsile gönderilecek erkânıharb zabitleri müsabakasına girdim ve birinciliği kazanarak 1909 sonbaharında Almanya'ya gönderildim. Oradan avdetle yeni usul üzere tensik edilmiş olan Yıldız'daki Harb Akademisinde tâbiye ve Harb Tarihi muallimi olan Almanya'lı erkânıharb kaymakamı (Ober -Aubert) in ve (Von Lossov) un muavinliklerine tayin edildim. Harb Akademisinde erkânıharb binbaşısı rütbesiyle muavin, muallim ve nihayet müdür olarak bir müddet çalıştım. Bu esnada 1912 senesindeki Balkan harbine iştirak ettim; Çatalca ve Şarköy muharebelerin de bulundum.1914 senesi ikincikânununda Harbiye Nezaretine geçen Enver Paşa'nın orduyu ıslah ve gençleştirme teşebbüsünde erkânıharbiye Umumiye birinci şube müdürlüğüne getirildim. Kâzım Karabekir ikinci şube ve İsmet İnönü üçüncü şube müdürlüklerine tayin edilmişlerdi. Üçümüzde binbaşı idik. Her şubenin başında ayrıca birer Alman erkânıharb zabiti vardı. Kaymakam Hafız hakkı Bey Erkânıharbiye ikinci reisi sanisi idi. General (Bronza - Branzart) Erkânıharbiye birinci reisi sanisi olub Harbiye Nazırı Enver Paşa da aynı zamanda Erkânıharbiye-i Umumiye reisi idi. Daha evvel,

İzzet Paşa'nın Harbiye Nazırlığı zamanında yapılan mukavele mucibince Almanya'dan, 1913 senesi nihayetinde, General liman Von Sanders reisliğinde 42 Alman zabitinden mürekkeb bir heyeti ıslahiye gelmişti. Enver Paşa 1914 ikincikânununda Harbiye Nazırı olunca bu heyetten de istifade ederek Alman general ve zabitlerinin nezareti altında orduda umumî bir ıslah, tensik, gençleştirme, talim ve terbiyeyi ve disiplini yükseltme hareketlerine başladı..

Bahriyede de daha evvel getirilmiş olan Amiral limpos maiyetindeki bir İngiliz heyeti donanmamızı tensik ediyordu. 1914 senesi Şubatı'nda Bahriye Nazırlığını Cemal Paşa deruhde etmişdi. 1913 senesinde Balkan Harbinden mağlûb çıktıktan sonra yeniden dirilmek için icab eden radikal ıslahat 1914 senesi ibtidasında yapılmış ve aynı sene ilkbaharında çalışmalara henüz başlanmıştı. Orudunun hemen bütün esrarına Almanlar vâkıf idi. Donanmamız da İngilizlerin elinde idi. Dahiliye Nezaretine bağlanan jandarma teşkilâtının başında da bir Fransız generali bulunuyordu. Biz Balkan harbinden mağlûb ve yaralı olarak yeni çıkmıştık. Çok şeyleri ıslaha, çok noksanları ikmale ve çok çalışmağa muhtaç idik. Bütün bunlar için muktedir, genç ve çalışkan eşhasdan maada çok zamana ve çok paraya da lüzum vardı. Enver'in sınıf arkadaşı Mahmud Kâmil Harbiye Nezareti müsteşarlığına tayin edilmiş ve bu suretle ıslahat yalnız erkânıharbiyeye değil, Harbiye Nezareti kısımlarına da teşmil edilmekte idi. Enver Paşa ile aralarında Trablusgarb muharebelerinden kalma hafif bir kırgınlık olan Ali Fethi Bey'le Mustafa Kemal Bey daha evvel Bulgaristan'a sefir ve ataşemiliter olarak gönderilmiş ve bu suretle daha 1913 senesi sonbaharında orduda yapılması ta-

savvur edilen ıslahat ve tensikat işlerinde bir fikir itilâfı zuhuruna meydan verilmemesi düşünülmüştü. Eğer, hiç olmazsa, iki sene kadar bu vaziyette, ve sükûn içinde çalışmaya imkân hasıl olursa iki sene sonra kudretli bir ordu ile Balkanlarda terar hâkim bir mevkie çıkabilirdik. Donanmamıza Sultan Osman ve Reşadiye namında evvelce sipariş edilmiş iki drednot iltihak edecekti. Bunlar henüz İngilterede yapılıyordu.

Sultan Osmanın 1914 senesi nihayetine doğru ve Reşadiye'nin de 1915 senesinde ikmal edileceği ümid ediliyordu. Yeniden 1914 senesi baharında İngiliz (Armstrog - Vikers) fabrikalarına (Fatih) isminde bir drednot, iki kruvazör, altı torpedo ve iki denizaltı gemişi sipariş edilmişti. İşte bunların da ki sene zarfında iltihakiyle oldukça kuvvetli bir donanmamız olacaktı. Bu sebeblerle biz sükûna, zamana ve çok çalışmaya muhtaç idik. Bizim için yeni sergüzeştler, kaybettiklerimizi telâfi edecek hamleler ancak iki sene sonra düşünülebilirdi. Bunun için hiç olmazsa, 1916 senesi sonuna kadar, her ne suretle olursa olsun, herhangi bir harbe girmekten kat'i olarak ictinab etmek ve sıkı çalışıp Balkan Harbi mağlubiyetinin yaralarını iyi tedavi eylemek lazımdı.

ALİ İHSAN SÂBİS

Birinci Bölüm
BAŞLANGIÇ

1914 ilkbaharında siyasî vaziyetimiz. 1913 senesinde Balkan harbinden mağlub çıktıktan sonra yaralarımızı sarmak ve yeniden kuvvetli bir Türkiye vücuda getirmek için dahilden yapılması lâzım gelen şeylere ve bilhassa ordu ve donanmanın takviyesine çalışırken bu hareketlerimizi ve dirilme hamlelerimizi, hemen hiçbir ecnebi devlet hoş görmüyordu. Rusya ötedenberi ezelî düşmanımız idi; bir gün Osmanlı devletinin mirasına konmak icap edince Boğazları ele geçirmeyi daima göz önünde tutuyor ve Boğazların tahkimine, ordunun takviyesine, demiryolları inşasına muarız bulunuyordu. Hattâ General Liman von Sanders heyeti 1913 nihayetinde İstanbul'a gelip o zamanki mukavele mucibince birinci kolordu kumandanlığını deruhte edince ilk evvel Ruslar itiraza başladılar: "İstanbul'da en büyük askerî icra, kumanda mevkii olan birinci kolordu'nun kumandınlığını; talim ve terbiyesini Almanlara vermek muvafık değilmiş; bu kolordunun takviyesi ve Boğazlar müdafasının ıslahı Rusya'ya karşı bir hareket mânasını tazammun edermiş. Ve saire...." Rusların bu itirazına Fransız ve İngiliz sefirleri de iştirâk ettiler: (Ruslar bizim müttefikimizdir; onun menfaatine mugayir hareket bizim de makbulümüz değildir) dediler. Almanlar, bir gün Avrupa'nın ikiye ayrılmış devletler grubu yekdiğeriyle çarpışacak

olursa bizi kendi taraflarında bulundurmak gayesini güttüklerinden, bizim askerlikçe kuvvetlenmemizi arzu ediyorlardı. Bir gün Rusya'ya karşı işlerine yarayabileceğimiz ihtimalini düşünüyorlardı. Alman zabitlerinin Türk ordusunda vazife almaları kendileri için birçok cihetten faydalı idi. Fakat bunlar dahi iktisaden yükselmemize taraftar değillerdi. Bu fikirlerini birkaç ay sonra kapitülâsyonların ilgasında, resmen müttefikimiz olmalarına rağmen izhardan geri durmadılar ve kapitülâsyonların ilgasına itiraz edenler meyanında yüksek sesleriyle temayüz ettiler.... Halbuki kuvvetli bir devlet olmak için sadece kuvvetli bir ordu ve donanma kifayet etmez. İktisat ve maliye itibariyle kuvvetli olmak, ordu ve donanmaca kuvvetli olmak kadar mühimdir. Masrafı, levazımı, mühimmatı mütamadiyen temin edilmeyen bir ordu ve donanma uzunca bir harb yapamaz. Böyle bir ordu bir atımlık barut ve saçması olan bir avcıya benzer.

Bahriyemizin ıslahı için daha evvel bir İngiliz heyetinin getirilmiş olması Almanların rekabetini celbetmişti. İstanbul'daki Alman sefirinin 1913 senesinde Berlin'e yazdığı bir mektubda bu; "İngiliz heyetinin tesiriyle husulü tabii görülen İngiliz nüfuzuna karşı tevazün için bir alman heyetinin Türk ordusunu ıslah etmesi muvafık görülmüş ve şayet Osmanlı hükûmetinin bu hususdaki müracaatı is'af edilmezse Babıâlinin Fransa'ya müracatından" korkulmuştur. İşte bir yandan bizim mirasımıza konmak hırsı, diğer taraftan bizi iki Avrupa grubundan birinin kucağından diğerinin kucağına çekilebilecek veya atılabilecek bir düşkün mevkiinde görmeleri ve sinemizin nüfuz yarışına zemin olması, Avrupa büyük devletlerinin hakkımızda besledikleri fikri anlamaya kifayet eder.

Almanlar, diğer devletlerin itirazını celbetmemek için bu heyeti ıslahiyenin sırf askerî vazifesi olduğunu işaa etmişlerdi; hattâ bu maksatla İstanbul'daki Alman sefiri de General Liman Von Sanders'in İstanbul'a vürudu günü, 14 birincikânunun 1913 tarihinde Sirkeci istasyonunda onu istikbale gelmemişti. Fakat bu hareketler Rusların ve bunların yanında İngilizlerle Fransızların şiddetli itarazlarına mâni olamadı.

Nihayet Alman imparatoru Almanya'da fırka kumandanı rütbesini haiz olan Liman Von Sanders'i vaktinden evvel Korgeneral rütbesine terfî ettirdi. 14 kânunusani 1914'te vâki olan bu terfi mukavele mucibince bizde (Liman Von Sanders) in Müşir, Mareşal olmasını icap ettirdi. Müşir liman Von Sanders artık bir kolorduya kumanda edemiyeceğinden birinci kolordu kumandanlığından çıkarılarak ordu müfettişi umumîsi tâyin olundu ve bu suretle mesele zahiren halledilmiş oldu.

İngiltere ve Fransa Osmanlı hükûmetinin mirasından Irak ve Suriye'ye göz dikmişlerdi. Fransa'nın Cebeli Lübnan imtiyazlarına müdahalesi malûmdu. Rusya Boğazlar mıntakasından başka serbest denize çıkmak düşüncesiyle Kafkas hududundan İskenderun'a doğru olan araziyi eline geçirmek sevdasında idi. Bu düşünce ile Şark vilâyetlerimizde bir Ermeni meselesini körüklüyordu. İtalyanlar, elimizden almış oldukları Trablusgarb ve Bingazi ülkeleriyle iktifa etmiyerek Rodos ve civarındaki on iki adayı da almışlar ve buralardan karşı taraftaki Anadolu sahillerine hırsla bakıyorlardı.

(Avusturya - Macaristan) 1908 Türk ihtilâlinde Bosna ve Hersek'i ilhak etmiş ve bu suretle İtalya ile (Avusturya - Macaristan) Osmanlı devletinin miraslarından ilk iki mühim parçayı koparmışlardı. Almanya bize dü-

rüst görünmekle beraber kendi müttefiklerinin bu tecavüzlerine göz yummuştu. Şimdilik, osmanlı arazisinden doğrudan doğruya Almanya'ya ilhak edilecek bir parça göremediğinden Osmanlı devletinden iktisaden istifade etmeğe çalışıyor ve bu maksatla Bağdat demiryolunu inşaya gayret ediyordu. Fakat büyük devleterin hepsinin birleştiği bir nokta bizim zayıf kalmamızdı. Bu maksadla, muhtelif vesileler zuhurunda tesir icrasından hali kalmıyorlardı. Bizim yükselmemize en büyük mâni kapitülâsyonlar idi. Daha 1913 senesi iptidasında merhum Mahmud Şevket Paşa Sadrâzam olduğu zaman Cavid Bey'i Paris'e göndererek kapitülâsyonların kaldırılması için teşebbüsata başlamıştı. Fakat muvaffakiyet hâsıl olmamıştı. 1912 senesi sonbaharında Balkan harbi zuhur ettiği zaman Avrupa'nın altı büyük devleti, bizim galib gelmekliğimiz ihtimalini düşünerek, harbin neticesi ne olursa olsun statükonun değişmiyeceğini bir nota ile tebliğ etmişlerdi. Lâkin bizim mağlûb olduğumuzu görünce bu kararı ve tebliğlerini derhal unutmuşlar ve tekmil Rumeli'nin elimizden çıkmasına ses çıkarmamışlardı. Rumeli'de hudud olarak (Midye - İnoz) hattını bize göstermişlerdi.

İngiliz baskısı. 1913 senesinde Bulgarlarla müttefikleri Sırb ve Yunanlılar arasında, kazancı taksim hususunda, ihtilâf çıkarak bu müttefikler birbirleriyle kavgaya başlayınca, yeni iktidar mevkiine gelen Osmanlı hükûmeti vaziyetten istifade ile Çatalca hattından ve Bolayır tarafından hemen Edirne'ye doğru ilerliyerek ve zayıf kalmış olan Bulgar kuvvetlerini tardederek Edirne'yi istirdada teşübbüs etmişti. Daha bu teşebbüs henüz bir fikir ve tasavvur halinde iken haber alan İngiliz-

ler İstanbul'daki sefirleriyle bu teşebbüsten bizi vazgeçirmeğe uğraşmışlar ve İngiliz hariciye nazırı (Edvar Grey) de parlementodaki nutuklariyle tehdide başlamışdı. O zamanki Said Halim Paşa kabinesi, eski Babıâli zihniyetinde bir hükûmet olmadığından gürültüye papuç bırakmadı ve ileri harekete başladı. Bunun üzerine İngiliz siyaseti daha zalim davranarak "Türkler Edirne'yi istirdada kıyam ederlerse duçar olacakları ceza pek şedid olacaktır. Belki İstanbul'u bile kaybedeceklerdir" dedi. Ve bu mealde Babıâli'ye şiddetli bir nota verdi. Fransızlar da İngilizlerin bu fikirlerine iştirâk ederek itirazlarını bir nota ile bildirdiler. Yalnız Ruslar ses çıkarmamışlardı. O da, Edirne'nin Bulgarların elinde değil, Türkilerin elinde kalmasını kendi menfaatlerine muvafik görmelerinden ileri geliyordu. Boğazlar mıntıkasını kendi tabîî mirasları gibi telâkki ettiklerinden bu mıntakayı ele geçirdikleri zaman Hinterlandı olan Edirne'nin de Türklerden alınması kolay olacakdı.

Rus baskısı. Rusya buna mukabil Ermeni meselesini körüklemeğe yeniden başlamıştı. Şark vilâyetlerinde ıslahat teranesiyle bizi tazyik ve tâciz ediyordu. 22 mayıs 1913 te Rusya hariciye nezareti ilk fiilî adımı atarak "Ermenistan ıslahatı için Babıâli nezdinde müşterek teşebbüslerde bulunulmasını" Alman hükûmetinden taleb etti. Bu teşebbüslerin sonunda İstanbul Yeniköy'de altı büyük devletin sefaret memurlarından mürekkep bir heyetin toplanarak ıslahat projesi yapmasına karar verildi; şayanı hayretir ki bu heyete hiçbir Türk memur alınmadı. 8 haziran 1913 tarihinde Rusya sefareti baş tercümanı bir proje yaptı. 3/7/1913 tarihinde bu heyet içtimaa başladı. Bu ictimalardan bir netice çıkmayınca İstan-

bul'daki Rus sefiri (Dökirs) 1913 senesi eylûlünde altı maddelik bir ıslahat programını Alman sefiri Baron Von Wangenheim'a kabul ettirmeğe muvaffak oldu. Said Halim Paşa kabinesi bu programa vakıf olunca bunun haricî tazyiklere hacet kalmaksızın ve tekmil Osmanlı vilâyetlerine şâmil olmak üzere osmanlı hükümeti tarafından kabul ve tatbik edilebileceğini ecnebi büyük devletlere bildirdi. Bu proje mucibince Osmanlı devleti arazisi 6 umumî müfettişlik mıntıkasına tefrik edilecek ve bunların ikisi Şarkî Anadolu vilâyetlerinde bulunacaktı.

Babıâlinin arzusu şarktaki iki umumî müfettişliği İngilizlere verdirmek ve bu suretle Rus entrikasından kurtulmak idi.

Osmanlı hükûmeti bu arzusunu resmen İngiltere hükûmetine bildirdi; fakat evvelce istimzaç edilirken teklifimizi müsait telâkkî etmiş olan İngiliz hükûmeti bu defa resmî teşebbüsümüze verdiği cevapda (Rusyanın muvafakati olmadan İngiliz memurlarının Şarkî Anadolu vilâyetlerine tâyinine muvafakat edemiyeceğini) bildirdi. Bu suretle ümitlerimiz boşa çıktı.

Nihayet 8 şubat 1914 tarihinde Sadrâzam Said Halim Paşa ile İstanbul'daki Rus sefareti maslahatgüzarı arasında Şark vilayetlerine dair bir itilâfname (anlaşma metni) imazalandı. Rusya bu muvaffakiyetten çok mağrur oldu; bu ıslahat itilâfnamesini, şarkî Anadolu vilâyetlerimizin işgali için atılmış bir adım telâkki etti. Bu itilâfname, herhalde Ruslarla bizim aramızda bir müdahale ve münazaa kapısı açıyordu. Rusların maksadı sadece Ermenileri himaye etmek değil, aynı zamanda o havalide meskûn Kürtleri de Osmanlı hükûmeti aleyhine tahrik ederek o taraflarda daimî bir hoşnutsuzluk ve kargaşalık kazanını kaynatmak ve bundan o tarafları işgal

için istifade etmekti.

1914 senesi ilk aylarında Ruslar yine Boğazlar meselesiyle uğraşmağa başlamışlardı. 23 mart 1914 tarihinde, Rus hariciye nazırı Sazanov, Rusya çarına takdim ettiği bir raporda, Boğazlardaki Rus menfaatlerinin himayesi için artık harekete geçmek zamanının geldiğini bildirmişti.

1914 senesi nisanında Rusya Çarının Kırım yarımadasındaki Yalta şehrine gelmesi dolayısiyle İzzet Paşa ile Talat Bey ertuğrul yatı ile Yalta şehrine gittiler. Orada Türk heyeti zâhiren iyi kabul olundu; Türkiyenin aleyhinde hazırlanan plânları ve tertipleri sezdirmemek için, Türk heyetine gûya mahrem bir tarzda Rusya ile Türkiye arasında bir ittifak akdi lüzumundan bahsolundu. Bizi aldatmak için ileri sürülmüş olan bu fikir o zaman, istanbulun resmî ve hususî meclislerinde epeyce dedikodu mevzuunu teşkil etmişti.

Bulgar oyunu. Balkan komşularımıza gelince, Bulgarlar ile Yunanlıların bizim daima zayıf kalmamızı istedikleri ve bizden daha çok parçalar koparmağa harîs oldukları âşikârdı. Sırbistan ve Romanya ile müşterek hududumuz yoktu. Yunanlılar Anadolu'nun yakınındaki Sakız, Midilli, Limni gibi adaları ele geçirmekle iktifa etmemişler ve İzmir, Aydın taraflarında da tahrikâta başlamışlardı.

1913 senesinde Edirne'nin istirdadı esnasında Babıâli, Avrupa büyük devletlerini okşamak için "maksadın yalnız Edirne'yi istirdat olduğunu ve Meriç nehrinin sağ yanına, garb tarafına katiyen geçmek niyetinde olmadığımızı" bir nota ile bildirmişti. Bu bir hata idi. Çünkü muvaffak olursak zaten Avrupa büyük devletleri ses çıkar-

mıyacaklardı; muvaffak olamazsak bu taahhüdün bir kıymeti yoktu. Meriç nehrinin garb tarafındaki garbî Tarakya'da meskûn yüzde sekseni Türk ahali ne Bulgaristan'a ve ne Yunanistan'a geçmeği istemiyorlardı. Bunların Pomak diliyle konuşmaları hasebiyle, Türk olmadıkları hakkındaki iddialar doğru değildi.

Edirne'nin istirdadından sonra, bu hatanın tamiri için hususî bir teşkil ile binbaşı (Süleyman Askerî) merhum 1913 senesi Haziranı'nda Garbî Trakaya'ya geçmiş ve merkezi (gümülcine) olmak üzere bir (Garbî Trakya muvakkat İslam Hükümeti) namıyla bir hükümet teşkiline muvaffak olmuştu.

Edirne'nin tarafımızdan istirdadından sonra Bulgarlar 1913 senesi yazında bizimle sulh akdetmet teşebbüsünde bulunmuşlardı. Bu maksaktla evvelâ eski Türk dostlarından ve İstanbulovistlerden Naeviç İstanbul'a gelmiş ve biraz etrafı yokladıktan sonra general Savofun riyaseti altında bir Bulgar heyeti İstanbul'a gelerek resmî müzekerelere başlamıştı. Bulgar heyetî General Savof'tan maada Bulgar sefirlerinden Toşef ve Naeviç'ten mürekkep olup, ayrıca askerî, malî ve hukukî müşavirler de vardı. Bizden de Talât Bey'in riyasetinde Çürüksulu Mahmut Paşa ile Halil Bey'den mürekkeb bir murahhas heyeti tayin edildi. Bu heyetin mahiyetine de aynı tarzda müşavere heyeti verilmişti. O zaman İstanbul kumandanı olan miralay Cemal Bey (Cemal Paşa merhum) ile erkânıharb binbaşısı İsmet Bey (İnönü) askerî müşavir tâyin edilmişti. Bulgarlar Makyavelist bir siyaset takip ediyorlardı. Bize karşı hayırhah ve dost görünerek diğer Balkan devleteriyle kozlarını pay etmek için, yardımımızı temin etmeğe ve bu suretle bizimle bir ittifak muahedesi akdine çalışıyorlardı.

Evvelâ sulh muahedesi akdolundu. Bu esnada Bulgarlar Babıâli'nin evvelce bir hata olarak neşrettiği beyanattan ve verdiği notadan istifade ederek Meriç garbında ve sol sahilinde bize hiçbir yer vermek istemediler. Bu esnada garbî Tarakya muvakkat hükûmetinin mevcudiyeti ve hareketleri çok işimize yaramışsa da ancak Edirne'nin ve şimendifer hattının temini için Edirne taraflarında Dimetoka'ya kadar Meric'in garbındakı bir kısım arazi kurtarılabildi. Mütebaki garbî Trakya Bulgarlara terkedildi. Böylece sulh muahedesinin akdinden sonra General Savof gûya istirahat maksadiyle Büyükada'da bir müddet ikamet etmek müsaadesini bizim hükûmetten aldı.

Bu esnada Cemal Paşa ile buluşarak (Türk - Bulgar) ittifak muahedesi müsveddesi hazırlandı. Sulh muahedesine istinaden 1913 senesi Eylülü'nde garbî Trakya Bulgaristan'a teslim olundu ve garbî Trakya muvakkat hükûmetinin mevcudiyetine nihayet verildi.

(Türk - Bulgar) ittifak muahedesi teklifinin garbî Trakya'yı kurtarmak için bir Bulgar hilesi olma ihtimali vardı... Cemal Paşa ile general Savof arasında Türkçe ve Fransızca olarak tahrir ve imza edilen protokol hiçbir taahhüd mahiyetini haiz değildi. Bu müsvedde Bulgar kabinesi tarafından tedkik ve tasvip ve kralın muvafakati istihsal edildikden sonra general Savof İstanbul'a gelecek ve Bulgar mukabil teklifatını getirecekti. Bu müsvedde mucibince iki taraftan herhangi biri en az iki Balkan hükûmeti tarafından tecavüze duçar olursa diğer taraf kendisine bütün kuvvetiyle muavenet edecekti.

Keza iki taraftan biri Balkan devletinden herhangi birine tecavüz etmek isterse, evvelâ diğer tarafın muvafakatini istihsal etmek şartiyle tecavüzî bir harekette

bulunabilecek ve bu tecavüz neticesinde diğer bir Balkan devletinin taarruzuna duçar olursa diğer taraf kendisine muavenet edecekti.

Böyle bir müşterek harb neticesinde Bulgarlar bize Dedeağaç limanı, Kavala ve Drama havalisine kadar garbî Trakya'yı vereceklerdi. Bulgarlar fazla arazi kazanırlarsa bize daha garp tarafında bazı yerler de vermeyi kabul ediyorlardı. 1913 senesi Ağustosu'nda Sofya'ya dönen general Savoftan hiçbir haber çıkmamıştı.

Sulh muahedesi iki tarftça tasdik edildikten sonra Sofyaya sefir tayin ve izam edilen Fethi Bey mahut ittifak muahedesinin ne olduğuna dair Bulgar Hükûmetinden malûmat almak istemişse de, Bulgarlar işi baştan savıyorlardı. Diğer taraftan garbî Trakya islâm ahalisine sulh muahedesine rağmen zulüm ve tazyik icrasına başlamışlar ve pomak diliyle konuşan bu Türkleri cebren hıristiyan yapmağa kalkışmışlardı. Nihayet Babıâli'nin ve sefirimizin mükerer teşebbüsleri üzerine Bulgarlarlar tekrar ittifak muahedesinin müzakeresine rücua razı oldular. 1913 Kânunuevvel ayında Bulgar genelkurmayı ikinci reisi miralay Jekof'u istanbul'a gönderdiler. Bu zat Balkan harbinde bize karşı harbeden Bulgar ordularından birinin erkânıharb reisi idi; birinci cihan harbinde de (General Jekof) olarak Bulgar ordusu başkumandanlığını yapmıştır. Ben bu zat ile birinci Balkan seferi mütarekisinde Bolayır ve Şarköy taflarındaki mütareke hattını tahdid için müzakreye memur komisyonunda bulunduğum zaman görüştüm. Güzel Türkçe, Fransızca ve Almanca biliyordu.

Bulgarlar bu defa şayanı hayret, fikir değişikliği yaparak bize ne Dedeağac'ı ve ne de garbî Trakya'yı vermek istiyorlardı. Buna rağmen Babıâli uysallık göstererek

(Jekof) ile de bir ititfak müsveddesi hazırlandı. Fakat bu teşebbüsten de bir netice çıkmadı. Bulgarlar mütemadiyen bizi oyaladılar ve Birinci dünya harbi patlayıncaya kadar hiçbir şey yapmadılar. Ondan sonra da bilâkis Karaağaç ve Dimetoka'yı dahi bizden almak üzere teklifler ve müzakereler yaptılar. Kendi menfaatleri için dostlarına ve müttefiklerine hiyanet etmekten çekinmiyen Bulgar siyaseti bu defa da aynı tarzda tecelli etmiştir; 1913 de sulh muahedesi müzakeresinde de bizden garbî Trakya'yı koparmak için bu ittifak masalını ileri sürmüştür. Bunun için bunlara hiçbir suretle itimat caiz değildi. Bu aralık Yunanlılar İzmir ve Aydın taraflarındaki Rumları tahrik ediyorlar ve bunların zulüm gördüklerini iddia ediyorlardı. Aramızdaki münasebet gerginleşmişti. Bulgarlara güvenerek Yunanistan ile harbetmek bir felâkete sebep olabilirdi. Bundan dolayı Yunanistan'la ahali mübadelesi esasına müstenid olmak üzere İzmir ve Aydın cihetlerindeki Rum tahriklerine ve münazaalarına nihayet verilmek istenildi. Venizelos evvela razı olmadı. Bu suretle o taraflardaki Yunan emellerini sarih bir surette meydana koydu; fakat bir müddet sonra bu hususda müzakerlere girişmeği kabul etti. O zaman da Avrupa'da Cihan harbi tehlikesi baş göstermiş oldu. Bizim coğrafî vaziyetimiz hasebiyle, Trakya'da bir harb zuhurunda ilk önce pek müşkül vaziyette kalmaklığımız zarurîdir. Rumeli ile Anadolu'yu birbirinden ayıran Boğazlar ve Marmara denizi Anadolu'daki kuvvetlerimizi süratle Trakya'ya geçirmeğe mânidir. Biz Balkan Harbinde bu yüzden çok zarar görmüştük. Balkan harbinde mağlûb olmamızın pek çok sebebleri vardır. Bu meyanda askerî talim ve terbiye ve disiplin noksanları, kumandanların köhne ve cahil bulunmaları mühim bir rol oyna-

mış olmakla beraber, ayrıca teknik bakımdan pek ehemmiyetli kusurlarımız vardı. Bugün dahi ibretle düşünülmesi lâzımgelen bu kusurların başlıcaları şunlar idi:

Trakyadaki vaziyetimiz.

1- Kuvvetlerimizin çoğu memleketimizin büyük bir parçasını teşkil eden Anadolu'dadır. Bunları eski zihniyetle sulh zamanında Rumeli'de toplamak faydasızdır. Her kolordu, sulh zamanında, mutlaka kendi seferberlik ve askerlik mıntaksında bulunarak o mıntıkanın insan, malzeme, hayvan vesaire hususlarındaki membalarından istifadeye mecburdur. Aynı zamanda uzun sulh devrelerinde askerlik hizmetinin halkımıza ağır bir yük teşkil etmesinden kurtulmuş oluruz; herkes kendi alışkın olduğu yaşama muhitinde askerliğini yapar ve sık sık izin nimetinden kolaylıkla istifade eder. Harb zamanında, kendi mıntıklarında seferber olan kolordular, süratle harb sahnesi olacak Trakya'ya sevkedilerek orada sevkulceyş toplanması yapılacktır. Anadolu'dan gelecek seferber kıtalar. Trakya'ya geçebilmek için, mutlaka Boğazları ve Marmara denizini aşmağa mecburdurlar.

İşte bu mesele haddizatinde güç bir iştir. Trenlerden inilecek, deniz nakliye vasıtalrına binilecek ve ondan sonra karşı tarafta tekrar bunlardan inilerek tecemmü mıntıkasına gidilecektir.

2- Coğrafî vaziyetimizin bu kusurunu teknik vasıtalarla ikmal ve ıslah lâzımdır. Bu ıslah işleri ise henüz yapılmamıştı.

3- Bu ıslah işlerinden birincisi Anadolu'daki yollarımızın ve demiryollarımızın, askerlerimizi süratle Boğazlar ve Marmara sahillerine sevkedecek surette ıslahı ve ikmalidir.

4- İkincisi Boğazların ve Marmaranın Anadolu sahillerindeki iskele ve limanlar, Anadolu'dan gelecek askerlerimizi ve harb vasıtalarımızı süratle vapurlara bindirmek için ıslah ve ikmale muhtaçtır. Bir çok iskele ve limanlarda ufak bir muhalif hava irkâba müsaade etmediği gibi iskele, rıhtım, macuna, dalgakıran vesaire gibi teknik vasıtalar da hemen hiç yok gibidir. Pek çok yerlerde vapurlar sahilden çok uzakta dururlar; sahile gelen asker ve harb vasıtaları müşkülâtla kayıklara bindirilip uzaktaki vapurlara sevkolunur.

5- Keza karşı tarafta Rumeli sahilindeki ihrac iskele ve limanları da ıslah ve ikmale muhtaçtır. Aynı müşkülât oralarda da tamamen mevcuttur.

6- Rumeli sahillerindeki ihraç limanlarından itibaren teçemmü mıntıkasına doğru yollar ve demiryolları kâfi değildir. (Tekirdağ - Muradlı) demiryoluna ihtiyaç vardır.

7- Trakya'da toplanacak bir ordüyu beslemek ve noksanlarına ikmal etmek için mevcud bir demiryolu ile bir şose kifayet etmez. Hiç olmazsa iki şose daha ve Lüleburgaz'a kadar çift hatlı demiryolu lâzımdır.

8- Bizden daha çabuk seferber olup hududumuzu geçecek düşman ordusunu, henüz Anadolu'dan kâfi kuvvetlerimiz gelmeden zayıf kuvvetlerimizle karşılamak hata olduğundan bu zayıf kuvvetlerimizin Anadolu'dan gelecek kuvvetlerimizin vücuduna kadar mukavemetlerini arttıracak müstahkem mevziler ve bunların gerisinde de her mevsimde harekete müsaid ve manevra kabileyetini veren müteaddid yollar lâzımdır.

9- istasyonlarda makasların ve rampaların ıslahı ve teksiri, umumiyetle muhabere hatlarının ve şebekesinin tevsii ve daha sair birçok şeylere lüzum vardır. Bu nokta-

ların Balkan Harbinde ne kadar çok zararını çektik. Bunlar ikmal edilmedikçe Trakya'da muvaffakiyetli bir harb icrası pek güçtür.

(Balkan Harbinde Neden münhezim olduk) ve (Askerî Mağlûbiyetlerimizin Esbabı) diye iki küçük kitab yazarak 1913 senesinde kitabcı Hilmi'nin (intibah kütübhanesi) namiyle neşrettiği seri meyanında bastırmıştım. İsmimin yalnız ilk harfini havi olan bu iki eserden gözettiğim maksad, Balkan Harbi mağlûbiyeti lekesini silmek için nasıl çalışmak lâzım geldiğini hülâsa olarak göstermekti. Hattâ bu küçük risaleler yüzünden merhum Ali Fethi Bey'le bir münakaşa zuhur etmişti. Bu kitabların ikincisinde Şarköy ve Bolayır muharebelerindeki muvaffakıyetsizliklerimiz için umumî bir kaç cümle yazmıştım.

Şarköy Muharebesi ve bir münakaşa. Ben o zaman Şarköy'de ihrac hareketi yapan onuncu kolurdunun harekât-ı harbiye şubesi müdürüydüm ve rütbem binbaşıydı. Enver paşa da kaymakam rütbesiyle erkânıharb reisimizdi. Enver Paşa Berlin'de ataşemiliter iken ben de orada tahsilde idim. Türk erkânıharb zabitlerinin Almanya'da ne suretle tahsil ettirilmeleri lâzımgeldiğine ve tatbik edilen usulün fenalığına dair ataşemiliterimize bir rapor vermiştim. Ataşemiliterimiz Enver Bey bu raporum için kızmıştı. Aramızda geçmiş olan hafif tertib bu kırgınlığa rağmen, Enver Bey, 1913 senesi bidayetinde Bingazi'den gelerek Balkan Harbinde faal bir rol oynamak istediği zaman bir kadirşinaslık eseri olarak beni kendi yanına harekâtı harbiye şubesi müdürü almış ve Almanya'da iken aramızda geçmiş olan vakayı tamamen unutmuştu. Bu vakayı şahsî bir kin ve garez vesilesi yap-

mamış ve memleketin adama ihtiyacı olduğu bir zamanda kendisinden istifade kabil olan bir gence tekrar elini vermekten çekinmemişti.

Onuncu kolordu 1913 İkincikânun ayında Şarköy ihrac hareketi için İstanbul, İzmit vesair mahallerde ihzar edilirken noksan vasıtalarla, ve bu nevi irkâb ve ihrac hareketi için talim edilmemiş zabit ve askerlerle bu ihrac hareketinin düzgün yapılamıycağını söylemiş ve evvelâ birkaç defa irkâb ve ihrac talimleri yapmaklığımızı teklif etmiştim. Enver Bey'e kabul ettiremedim. Kolordu kumandanı ise böyle şeylerden anlar takımdan değildi. Sade üniforma taşıyan mankenlerden biriydi.

Bolayır'daki kolorduya da, o taraftan taarruz ederek Bulgarların dikkatini kendi üzerlerine çekmek ve Şarköy'e ihraç hareketimizi kolaylaştırmak vazifesi verilmişti; emirde bu taarruz için muayyen saat zikredilmiş ve o saatte bizim de Şarköy önüne gelerek ihraç yapacağımız tahmin ve tebliğ olunmuştu. Ben, bu saatin tayinine de itiraz etmiş ve (İstanbul'dan gemilere binerken ve gemilerin hareketi esnasında bazı ümit ve tahmin edilmiyen gecikmeler olabilir. Bolayır'daki kolordu muayyen saatte taarruz ederse yalnız başına perişan olur; daha iyisi onlar bizi gözetlesinler ve emirlerindeki donanma vasıtasiyle bizimle irtibat tesis etsinler; buna göre ne zaman Şarköy önüne gelebilirsek o zaman onlar da bir işgal muharebesi tarzında taarruz yapsınlar ve fakat kat'î neticeyi kendi başlarına aramasınlar) demiş ve buna göre Bolayır kolordusuna tebligat yapılmasının daha muvafık olacağını teklif etmiştim. Bu tafsilâtı da kabul ve tebliğ ettiremedim.

Bolayır'daki kolordu aldığı emre göre, sabahleyin saat altıda taarruz etmiş ve faik düşman karşısında muvaf-

fak olamamıştı. Halbuki biz, tahmin veçhile, gecikerek ancak öğleye yakın Şarköy önüne gelebildik. O zamana kadar Bolayır'dan da hiç bir haber alamamıştık. Saat on birde ihrac hareketine başlandı; fakat akşama doğru Bolayır'dan muvaffakiyetsizlik haberi gelince, Şarköy'deki ihrac hareketini tatil ederek ve muharebeyi de keserek geceleyin tekrar gemilere binmeğe mecbur olduk. Ali Fethi Bey o zaman Bolayır kolordusunun erkânıharb reisi idi. Binbaşı Mustafa Kemal Bey de merhum Ali Fethi Bey'in maiyetinde Bolayır kolordusunun harekât şubesi müdürü idi.

İşte (Askerî Mağlûbiyetlerimizin Esbabı) namındaki kitabda bu vakadan ve irtibatsızlıktan kısaca bahsetmiştim. Ali Fethi Bey bunu, benim hiç aklımdan geçmiyen bir şekilde fena telâkki ederek, tarizli bir cevab neşretmişti.

Bu cevab 1914 senesi ilkbaharında intişar ettiği zaman yanlış telâkki ve tefsire uğrayan ahvali izah için bir makale yazmama müsaade etmesini o zaman Harbiye Nazırı olan Enver Paşa'dan rica etmiştim. Fakat Enver Paşa buna müsaade etmedi. Mesele uzatılacak bir şey olmadığından, hepimizin niyeti ancak zavallı vatana hizmet etmek ve bunu düştüğü fena vaziyetten kurtarıp yükseltmek olduğundan mafevkin emrine ve kararına itaat ettim.

Yalnız (Ordu ve Donanma) mecmuasının mayıs ve haziran 1914 tarihli nüshalarında Bulgarların ve Almanların bu muharebeler hakkında yazdıkları şeyleri tercüme ve neşrettim. Bu yazılarda Bolayır kolordusunun yaptığı tâbiye hatası izah edilmişti.

Ehliyetli kumandanlara ihtiyaç. Balkan Harbi-

nin bu dersleri bize bir çok noksanlarımızı göstermiş olduğundan ve bu meyanda ehliyetli genç kumandanlara ihtiyaç görüldüğünden 1913 senesi ilkbaharında Şarköy'den avdetle Büyükçekmece civarında Çatalca hattının sol cenahının müdafaasını deruhde ettiğimiz zaman, ordunun ıslahı için kendi fikrimce ne yapılmak lazım geldiğine dair bir takrir yazdım. Bu takrirde bilhassa tembel, köhne, cahil ve marifetleri sadece dalkavukluk etmekten ibaret paşaların ve yüksek rütbeli amirlerin tekaüd edilmelerini ve hatıra, gönüle, şahsî merbutiyetlere ve menfaatlere bakılmıyarak muktedir ve harbde yararlıkları görülmüş zabitlere rütbelerine bakılmaksızın liyakatleriyle mütenasib hizmetler verilmesini vesaireyi yazmıştım. imzamı koyarak hazırladığım bu takriri Enver Bey'e okumuştum. O da tamamiyle tasvib etmişti. Bunun Başkumandanlığa takdimine müsaade etmesini rica etmiştim. Kabul etti. Başkumandanlığa takdimini müş'ir tezkereyi yazdırarak kolordu kumandanına imzaya gönderdim.

İmzadan kâğıtlar geri geldiği zaman kumandanın tezkereyi imzalamadığını görünce imzam ile yazılmış alelâde bir takrir veya teklifin usulen erkânıharb reisi vasıtasıyla da gönderilebileceğini düşünerek ve herhalde takririmin başkumandanlıkça okunmasını ve belki de tatbiki ihtimalini temin etmek istediğimden erkânıharb reisine tezkereyi imza ettirip başkumandanlığa takririmle birlikte gönderttim. Bir müddet sonra başkumandan vekili İzzet Paşa ile bizim kolordu kumandanı görüşürlerken takririm mevzuu bahsolmuş; bizim kolordu kumandanı arzusu hilâfına başkumandanlığa bu takririn gönderilmesinden kızarak divanıharbe verilmekliğimi istemiş. Enver Bey yine bir kadirşinaslık eseri olarak

bir kıymetli erkânıharb zabitinin itaatsizlik töhmetiyle divanıharbe sevkinin muvafık olmadığını söylemiş ve bu kararı geri aldırmış, yalnız benim kolordum tebdil olunmuşdu.

Bununla beraber ordunun süratle ıslâhı düşüncesiyle yazmış olduğum bu takririn metni sonradan sulhün akdini müteakib 1913 sonbaharında Enver Bey tarafından nazarı dikkate alınmıştı. Harbiye Nazırı olmazdan evvel Beşiktaş'taki evinde hasta yatarken beni çağırtıp ordunun ıslahı ve iktidarsızların tekaüde sevki hakkında mütaleamı sormuştu. Nihayet 1914 senesi ikincikânun ayında Harbiye Nazırı ve Paşa olmasını müteakib evvelce hazırlanmış olan liste mucibince yüzlerce iktidarsız Paşa ve zabiti tekaüde sevketmişti.

Dalkavuklar ve uşak ruhlu insanlar. O zaman (Risalei Mevkutei Harbiye) ve (Ordu ve Donanma) namında iki askerî mecmua meşrolunurdu. Bu mecmualarda askerî makaleler yazardım.

1914 senesi martında çıkan (Ordu ve Donanma) mecmuasında (Budapeşteden Midye - İnoz Hattına) serlevhasiyle yazdığım bir makalede bir zamanlar Viyana önlerine kadar gitmiş olan ecdadımızın kazandıkları yerleri kaybede ede (Midye - İnoz) hattına kadar çekilmeğe mecbur olmamızın ne elemli bir vaziyet olduğunu tahlil ve iki asırdanberi devam eden mağlübiyetlerimizin esbabını teşrih ederek buna çareler aramış ve emanetlerin ehline tevdi edilmemesini, dalkavukların ve uşak ruhlu insanların, bir kelime ile karaktersizlerin makbul tutularak ve iktidarsızlıklarına ve hattâ iffetsizleklerine bakılmıyarak onların mühim işlerin başında tutulmalarını mağlubiyetlerin ve muvaffakıyetsizliklerin mühim

âmilleri meyanında saymış ve karakter noksanının ilim ve irfan noksanından daha ziyade tahribat icra ettiğine şüphe etmemelidir demiştim.

1913'deki Balkan harbi felâketindenberi 30 sene geçti; fakat o harbin acı tecrübelerinden tamamiyle istifade etdiğimizi bugün bile iddia edemeyiz. 1914 senesi başında bütün derdimiz ve gayemiz 1912 ve 1913 senelerinde uğradığımız Balkan Harbi mağlûbiyetinin sebeblerini arayarak meydana çıkan kusurları süratle izaleye ve orduyu bir an evvel ıslaha çalışmaktı. 1913 senesi yazında Bulgarlarla sulh akdettikten sonra henüz yaralarımızı sarmağa vakit bulamadığımızdan 1914 senesi ilkbaharında daha hemen hiç bir noksan ikmal ve ıslah edilmemiş, yalnız bu işlere yeni başlanmışdı. Bir yandan dahilî ıslahat ile ve diğer taraftan gerek dahilî ve gerek haricî siyasette Avrupa büyük devlterinin nüfuz yarışları ve tazyikiyle uğraşıyorduk.

Dahili siyasette büyük Avrupa devletlerinin müdahaleleri, yalnız Rum ve Ermeni ekalliyetler meselelerine münhasır kalmıyordu; bu devletler vatanı yükseltmek için çalışan hükûmet partisine ulu orta muhalefet eden bir takım pespayeler aleyhindeki hükûmet takiblerine bile burunlarını sokarak âdeta bizim yükselmemize imkân vermek istemiyorlardı; meselâ 1913 de eski sadrazamlardan Kâmil Paşa'nın memleket haricine çıkarılması meselesinde İngiliz sefaretinin yolsuz demarşları ve keza 15 Haziran 1913 tarihinde Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın Harbiye Nezaretinden Babıâli'ye giderken Beyazıd meydanında dahili politika haydutları tarafından şehid edilmesi münasebetiyle yapılan muhakemeler neticesinde Tunuslu Hayreddin Paşa oğlu Damad Salih Paşa'nın mahkûm edilmesi bahane-

siyle Fransız sefaretinin Babıâli nezdindeki gülünç demarşları pek dikkate şayan idi. O zaman başkumandan vekili olarak henüz Hadımköyü'nde bulunan İzzet Paşanın aynı zamanda Harbiye Nazırlığına tâyini ve sadarete de prens Said Halim Paşa'nın getirilmesi suretiyle bu sarsıntılar bertaraf edilmiş ve müdahaleler neticesiz bırakılmıştı.

Fakat ekalliyetler meselesini bahane ederek yapılan ecnebi tazyikleri devam ediyordu. Bu yüzden Yunanistan ile aramız epeyce açılmıştı.

Bu esnada bazı Arablar da şımarıklığa başlamışlardı. Balkan Harbindeki mağlûbiyetimiz bunlarda da artık Osmanlı devletinden ayrılmak ve Arab İstiklâlini temin etmek anının geldiği zan ve ümidini husule getirmişti. Beyrut'ta umumi bir arab kongresi akdine kalkıştılar. Hükûmetin mümanaati üzerine Fransa hükûmetinin muvafakat ve belki de teşvik ve dâvetiyle bu kongreyi Paris'te akde karar verdiler. Başta o zaman Hama meb'usu olan Abdülhamid Zühravi görünüyordu. Kongrenin Fransa'nın himayesinde akdi işin rengini değiştiriyor ve âdetâ Suriye'de Fransızların bir müdahalesini intaç edecek bir âkibet seziliyordu.

Hükûmet bu işde de insaflı ve dûrendiş davrandı. Suriyelilerin muhik ve kabule şayan arzularının tatmini cihetini teemmül etmek üzere İttihat ve Terakki umumî kâtibi Mithat Şükrü Bey'i ve saireyi Paris'e gönderdi. Bu suretle bu kongrenin fena bir netice doğurmasına meydan verilmedi. Arablarla bir itilâf zemini bulunmak üzere İstanbul'da müzakereler icrası tensib edildi. Bu aralık erkânıharb binbaşısı Kahireli Aziz, Türkler aleyhinde hareketten çekinmedi. Aynı zamanda Enver Paşa'nın da aleyhinde bulunduğundan Enver Paşa nihayet kendisini

1914 ilkbaharında divanıharbe verdi; ve Bingazi'de beraber bulundukları esnada hükûmet işlerine sarfedilmek üzere Kahireli Azize teslim edilmiş olan binlerce altın liranın hesabını vermediği ve bunları zimmetine geçirdiği iddiasiyle itham edildi. Divanıharb suçu sabit görerek ve memleket müdafaasına müteallik paraların zimmete geçirilmesini vatan hiyaneti addederek Aziz'i idama mahkûm etti. Hüküm belki şiddetli idi; fakat millet hazinesine ve memleket müdafasına müteallik paraların eşhas zimmmetine geçirilmesinin fiilen vatana kinayet olduğu münakaşa kabul etmek bir hiyanettir. Bunları takibsiz bırakmak caiz değildi. Kahireli Aziz'in tevkifi İstanbul'daki Arabları ayaklandırdı. Enver Paşa bu hususta insaflı davranarak idam hükmünün müebbed küreğe tahvilini Sadarete teklif etmişti. Fakat bu işde de Fransa hükûmetinin parmağı görüldü. Fransız sefaretinde verilen resmî bir ziyafette o zaman Nafia Nazırı olan Cemal Paşa'ya Fransızlar serzeniş ederek Kahireli Azizin kurtulması için iltimas ve israr etmişler. Nihayet Cemal Paşanın rica ve tavassutu üzerine Harbiye Nazırı Enver Paşa Kahireli Azizin bir daha Türkiye'ye gelmemek üzere affa mazhar olduğuna dair hükûmdardan irade istihsal etti.

İşte dahilî ve haricî bin bir çeşid gaileler arasında memleketi ıslâh ve orduyu ihya etmek işleriyle uğraşırken 28 Haziran 1914 tarihinde Saraybosna cinayeti vukua geldi.

İkinci Bölüm
SEFERBERLİK İLANI

Birinci Dünya Harbinin zuhuru. 1914 senesi Haziran ayı nihayetinde Avusturya - Macaristan ordusu tarafından Bosna'da büyük mikyasta dağ manevraları yapılacaktı. Avusturya - Macaristan hükûmeti bu manevralardan hem askerlik noktasından istifade etmek, hem de büyük Sırbistan propagandasiyle uğraşanlara Avusturya - Macaristan'ın askerlik kudretini göstermek istiyordu. Büyük Sırbistanın teşekkülüne şiddetle aleyhtar olan Avusturya veliahdı, Sırb propagandasının kendisine müsaid olmadığını ve bundan dolayı Bosna tarafına yapacağı seyahatin tehlikeyi mucip olacağını bilmekle beraber, Avusturya ordusunun başkumandanı sıfatiyle bu manevralarda hazır bulunmak üzere Saraybosna'ya gitmişti. Fakat 28 Haziran 1914 günü daha Saraybosna'ya muvansalatını müteakib zevcesile beraber Sırblar tarafından katlolunudu. Katil yirmi yaşında ve Belgrad jimnaz mektebinden mezun Prençip isminde bir Sırb genci olub brovning tabancasiyle ve birer kurşunla gayet yakından veliahdı ve karısını öldürdü.

29 Haziran'da bu vak'ayı gazetelerde okuduğumuz zaman hayret ve dehşetten titredik. Vatanın yükselmesi için çırpınan kalblerimiz, ötedenberi dolu duran barut fıçısına ateş veren bu vak'adan doğacak yangınların vatanımızı yakmaması ihtimalini pek zayıf gördüğümüzden

endişeli, ıstırablı, yekdiğremize bakmağa başladık. Biz aslâ hazır değildik. Buna rağmen yekdiğeriyle çarpışacak iki büyük Avrupa devletler manzumesinin arasında idik. Bunların içinde bizim postumuzu yüzüp vücudumuzu parçalamak ve yutmak istiyenler çoktu. Bir tarafta Almanya, Avusturya - Macaristan ve İtalya devletlerinden mürekkeb üçlü ittifak, diğer taraftan Fransa ve Rusya'dan mürekkeb ikili itilâf ve bunlara taraftar ingiltere devletleri...

Bunlar senelerdenberi yekdiğeriyle çarpışmak ihtimalini düşünerek böyle bir umumî harb için hazırlanıyorlardı ve küçük devletleri kendilerine çekmeğe uğraşıyorlardı. Her birinin himaye ettiği cüceler vardı...

Bu arada Sırbistan, Rusya'nın şımarık beslemesi idi. Balkan harbiyle Makedonya'dan kopardığı lokmayı hazmetmekle meşgulken diğer taraftan Bosna ve Hersek'i Avusturyadan koparmak istiyordu. Umumî Harbi her iki taraf senelerdenberi düşünmüş ve bunun için hazırlıkları mütemadiyen devam etmekte bulunmuş olmakla beraber, bu harbin 1915'te zuhurunun son sebebini 1908 genç Türk İhtilâli doğurmuştu. Bu ihtilâl üzerine Osmanlı devletinde Meşrutiyet ilân ve ihya edilince, Avusturya - Macaristan derakab Bosna - Hersek vilâyetimizi ilhak etmişti. Bu vilâyet ismen bizim olmakla beraber Avusturyalıların askerî işgali altında idi. Bundan sonra Bulgaristan, kendine merbut Şarkî Rumeli vilâyetini ilhak etti. Daha sonra İtalya, ötedenberi göz dikmiş olduğu Trablusgarb ve Bingazi ülkelerimize tecavüz etti. Nihayet 1912'de Balkan yarımadasındaki küçük haşarı devletler Balkan ittifakını yaparak, Balkan harbinde bize taarruz ile rumelideki vilâyetlerimizin büyük bir kısmını ellerine geçirmişlerdi.

Rusların göz dikdikleri yerler. İşte 1908'den 1913'e kadar beş sene içinde tevalî eden bu tecavüzlerde civardaki komşularımız, Osmanlı Devletinin mirasından almak istedikleri parçaları ele geçirmişlerdi. Bu mirastan en büyük parçayı kendisine ayırmış olan Çarlık Rusyası henüz daha bir şey almadığından artık o da Boğazları, İstanbul'u ve şark vilâyetlerimizi koparmak hırsiyle Balkan harbindenberi hamleler yapmaktan hâli kalmıyordu. Fakat doğrudan doğruya bize tecavüzden ziyade şımarık beslemesini saldırtmayı ve bunun vasıtasiyle umumî harbi körüklemeyi tercih etmişti. Çünkü Sırbistan, Büyük Sırbistanı kurmak hulyasiyle göz dikmiş olduğu Bosna Hersek'i istemekten hâli kalmadığından, el altından bunu tahrik etmek, Avusturya - Macaristan'ı harbe sürükliyerek ve bu suretle birkaç Slav unsurunu havi Avusturya - Macaristan'dan da bu Slâvları koparark hem bu dâvayı ve hem Osmanlı devletini taksim meselesini halletmek istiyordu. Bunun için 28 Haziran'daki Saraybosna cinayeti sadece bir Sırb komitecisinin veya birkaç hükümdar düşmanı anarşistin kendi başına bir marifeti değildi.

Bugünü iyi anlamak için dünü unutmamak lâzımdır. Diğer taraftan vak'a kolayca bastırılacak ehemmiyetsiz bir şey değildi. O zaman Avrupa'nın altı büyük devletinden biri olan Avusturya - Macaristan imparatorluğunun veliahdıyla zevcesinin bir anda katli kolayca hazmedilemezdi. Avusturya bu meseleden dolayı Sırbistanı tazyik edecek, o da Rusya'ya dayanarak kafa tutacak ve bu suretle iki Avrupa devletler manzumesi harbe tutaşarak umumî harb başlıyacaktı. Bunu herkes biliyordu. Onlar ne yaparlarsa yapsınlar, bizi yangına

sokmazlarsa, bizim için meselenin ehemmiyeti yoktu. Fakat taksim edilecek postlardan birisi de bizim ki idi. Gerçi İtalya ve Avusturya kâfi parçalar almışlardı. fakat Rusya hiçbir şey almadığı gibi Fransa ve ingiltere de Suriye ve Irak üzerinde âşikâr emeller besliyorlardı. İşte ötedenberi korkulan hâdiselerin bu suretle artık başlıyacağı endişesi vatanını seven her Türkü titretti.

1914 de Birinci Dünya Harbi, nasıl Sırbistan yüzünden çıkmış ise, 1939 da İkinci Dünya Harbi de Polonya yüzünden çıkmıştır. Her iki küçük devleti, diğer büyük devletler tahrik etmiştir. Bugünü iyi anlamak için dünü unutmamak, iyi tetkik etmek icabeder. 1914 senesi hâdiselerini dikkatle takib ile beraber bu ateşe mümkün olduğu kadar geç sürüklemek ve o zamana kadar hazırlıklarımıza devam ile kuvvetimizi arttırmak lazımdı. Bu iş yalnız başımıza olamazdı. iki ittifak manzumesinden birine dahil olmak icabederdi. Bu vaziyet ve lüzum daha Balkan Harbinde iken hükûmetçe takdir edilerek iki taraf yoklanıyordu.

Fakat her devlet bizi istismar etmek istediğinden, ciddî surette kalkınmamızı ve kuvvet kesbetmemizi menfaatlerine mugayir gördüklerinden bizimle samimî olarak işbirliği yapmaya yanaşmıyorlardı. Avrupa'nın altı büyük devletinden beşi umumî harbin zuhurunu henüz pek yakın görmüyorlardı ve hazırlıkları kâfi olmadığından bunu tesrî etmeyi de istemiyorlardı. Fransa, İngiltere'den fiilen muavenet göreceğine kani idi. Daha 1908 senesinde Kazablanka hâdisesi üzerine Almanya tehditlere başladığı zaman, İngiltere, Fransa'ya yardım edeceğini ve Almanya ile arasında bir harb zuhurunda beş piyade ve bir süvari fırkasından mürekkeb bir İngiliz ordusunu Fransa toprağında harb için Fransızların em-

rine göndereceğini söylemişti. O zaman başvekil olan Klemanso daha metîn davranarak Alman iddialarını reddetmişti. (Avrupa Siyasî Tarihi ikinci cild, sahife 100). O vakitdenberi İngiltere'nin bir Avrupa harbine karışacağı ve Fransızların yanında mevki alacağı tahakkuk etmişti. Almanya buna göre tekrar kuvvetini arttırmak lüzumunu hissetti.

Vaktiyle Alman Erkânıharb mektebinde tâbiye muallimi olan Ludendorf Alman genelkurmayında sevkulceyş tecemmüü işleriyle iştigal eden şubeye müdür olduktan sonra mevcut Alman kuvvetlerinin harbde kâfi gelmeyeceğini düşünerek 1912 senesi ilkbaharında Alman orudsunun hazar, barış zamanı kuvvetlerinin tezyidi için çalışmış ve bu babda tanzim ettiği lâyihayı başvekâlete takdim için General Moltkey'i iknaa muvaffak olmuştu.

Toksözlü dostlar. Nihayet 1912 senesinde bu kuvvetin yüz bin kişi artmasını ve harbiye bütçesine bir milyar mark fevkalâde tahsisat ilâvesini kabul ettirmişti. Umumî Harbde büyük roller oynamış olan ve Alman karargâhı umumisinde harb sonuna kadar genelkurmay reisliğini yapan Ludendorf daha o zaman, 1912 de, yeniden üç kolordu teşkili için çok uğraşmış ve fakat muvaffak olamamıştı. Bu talebinde ve teklifinde muvaffak olmak için ve vatanın yüksek menfaati ve müdafası namına bu üç kolordunun hazar zamanında hemen teşkili lâzım olduğuna ileri gelenleri ikna için o kadar israr etmiş ve ileri gitmiştir ki 1913 senesi başında kendisini genelkurmaydan çıkarıp rütbesine mahsus kıta stajını yapmak üzere 39 uncu avcı alayı kumandanlığına nakle mecburiyet hâsıl olmuştu. Eğer Ludendorf'un teklif etti-

ği bu üç kolordu 1913 senesinde teşkil edilmiş olsaydı 1914 senesi yazında zuhur eden umumî harbde bunların çok faydası olacak ve bu birlikler vasıtasiyle yeniden harb teşkilâtı yapmak da kolaylaşacaktı. Bu üç kolordunun noksanı, harbin başında Marne Meydan Muharebesinde tekmil acılığiyle hissedilmiş ve belki de bütün harbin kaybedilmesine sebeb olan âmiller arasında birinciliği teşkil etmişti.

Toksözlü dostlar yüze gülen dalkavuklardan çok hayırlıdır. Vatanın menfaati için uğraşmış ve haykırmış olan bu adam takdir edilmemiş ve iş başından uzaklaştırılmıştı. Fakat sonra, harb esnasında hâdiseler bu adamdan istifade lüzumunu göstererek, tekrar iş göreceği mevkie getirilmiş ise de vasıtaların ve sulh, barış zamanı hazırlıklarının eksikliğini telâfi etmek mümkün olamamıştır.

Fransa'da da böyle bir harb için hazırlıklara ve yeniden gayretler sarfedilmeğe başlanmıştı. 6 Mart 1913 tarihinde Fransa'da üç sene hazarî hizmet usulü parlementoya teklif edildi. Bu teklif Almanya'nın yukarıda geçen hazırlıklarına mukabil idi. Fransız parlementosu muhalefet etti. Kabine istifa eyledi, yeni gelen Barto kabinesi aynı muhalefet karşısında kalınca 1913 senesi nihayetinde terhisi lâzım gelen sınıfın muvakkaten silâh altında bırakılmasına karar verdi; 2 Haziran 1913 tarihinde kanunun yeniden müzakeresi esnasında Fransız harbiye nazırı (Eğer üç sene hizmet kabul edilmezse harb için tecemmüün, hududun 150 kilometre gerisinde icrası lâzım geleceğini) söyledi ve kanun kabul edildi. 1913 senesi ikinci teşrin ayında Alman imparatoru, erkânıharbiye reisi General Moltke ile beraber Belçika kıralıyla görüşdükleri esnada, Alman askerinin icabında Belçika'ya

girmesi ihtimali müzakere edilmiş ve Belçika kıralı bunu şiddetle redderek vazifesini yapacağını söylemiştir. Bu tarihten itibaren Belçika'nın da Fransa ve İngiltere yanında mevki alacağı sarahâtle anlaşılmıştır. 1914 senesi ibtidasında Alman imparatoru, Rusya Çarı'na bir hususî memur göndererek İngiltere'ye karşı ittifak teklif etmiş; Almanya bu ittifak neticesinde Mısır'a ve Süveyş kanalına vaziyet edecek ve Rusya da boğazlara nail olacakmış.

Çar bu teklifi redetmiştir. 14 Haziran 1914 tarihinde Köstence'de bir mülâkat esnasında Rus Çarı Romanya kralına; "Avusturya, Sırbistan'a taarruz ederse; Rusya, Sırbistan'a muavenete mecburdur" demiştir. Romanya o vakit bu haberi Berlin ve Viyana saraylarına bildirmişti.

1913 senesi yazında Arnavutlar ile Sırplar arasında bazı kavgalar hâdis olarak Sırb müfrezleri Arnavutluğa tecavüz ettiklerinden Ağustos 1913'de Avusturya hükûmeti Sırbistan'a şiddetli bir nota vermişti. O zaman, Avusturya ile Sırbistan arasında bir harb ihtimaline mebni İtalya yoklandı. İtalya'nın üçlü ittifaka sadakati şübheli görünmeye başladığından bu istimzaca lüzum görülmüştü. İtalya hükûmeti, Balkan Harbi neticesinde Arnavutluğun ihdasiyle Adriyatik sahillerinde kendi menfaatlerine zarar verilmiş olduğu fikrinde bulunduğundan, "Avusturyanın Sırbistan ile harbetmesi âşikâr bir tecavüz mahiyetini haizdir; üçlü ittifak ise münhasıran tedafüîdir" diyerek böyle bir harbe iştirâkden imtina edeceğini bildirmiştir. 1912 Birincikânun ayında temdid edilmiş olan üçlü ittifak muahadesinde mevcud tedafüî kaydı kaldırılmamıştı. Bu sebeble o zaman Avusturya ileri gitmiyerek harbden içtinab etmiştir.

İşte görülüyor ki gerek üçlü ittifak, gerekse üçlü itilâf devletleri Avrupa'da bir umumî harbin zuhuru ihtimalini gözde tutuyorlar ve daima hazırlanıyorlardı. Fakat hiçbiri kendisini böyle bir harb için tamamen hazırlanmış addetmiyor ve mütemadiyen eksiklerini tamamlamağa çalışıyordu. Yalnız Rusya bu işde pek ileri gidiyor ve diğer devletlerin arzuları hilâfına bir takım gizli teşebbüslerle umumî harbin zuhurunu doğuracak emri vakiler ihdasına çalışıyordu. Rusya'nın bundan 30 sene sonraki hareketi ve arzusu da, o zamanki Çarlık Rusya'sından farklı değlidir.

Rusların arzuları. Rusların gözettikleri maksadların şunlardan ibaret olduğu âşikârdı. 1914 ibtidasında bu noktalar iyice göze çarpıyordu:

1- Avusturya ve İtalya Türkiye'den mühim parçalar kopardıkları halde Rusyanın henüz bir şey almamış olması, hased ve hırsını tahrik ettiğinden meşrutiyet usuliyle çalışmağa başlamış olan Türkler tamamiyle uyanıp kalkınmadan evvel osmanlı devletinden göz dikmiş olduğu yerleri koparmak.

2- Boğazları ve belki de İskenderun'a kadar şark vilâyetlerimizi bu suretle ele geçirdikten sonra serbest denize kavuşarak donanmasıyla daha canlı bir rol oynamak.

3- 1905 senesinde Uzakşark'da Japonya'ya mağlûb olmak suretiyle düştüğü fena vaziyeti islâh etmek.

4- Avusturya'yı biran evvel parçalayarak Slav unsurları ondan ayırmak ve Avusturya - Macaristanı zararsız bir hale getirmek.

5- Balkanlarda tamamen hâkim ve serbest kalmak.

O zaman birinci dünya harbinden evvelki Çarlık Rus-

yasının ihtiraslariyle, şimdi ikinci dünya harbinde Moskova'nın 1943 senesinde beliren siyasî emellerini birbirinden ayırmak güçtür. Bir çok İngiliz ve Amerikan profesörleri ve devlet adamları da bolşeviklere bu hususta yardımcı görünüyorlar. Bu maksada Lehistan, Bolşevikler önünde feda edilmiş ve 4 Temmuz 1943 de Leh başvekili bu uğurda kurban gitmiştir. Maatessüf bazı Türk gazeteleri Rusların Boğazlar hakkındaki emellerine yardımcılık etmişlerdi. 1908 senesi son aylarında ve 1909 başında Tanin gazetesinde, böyle garip mütalalar görülmüştü. 26 Birinciteşrin 1935 tarihli ve 105 sayılı Fikir Hareketleri mecmuasının yedinci sayfasında Hüseyin Cahit Yalçın imzasıyla neşrolunan Meşrutiyet hatıralarında şu fıkralar göze çarpmaktadır:

Rusya'dan ayrılmak için o'nun mağlup olmasını istiyorlardı. "Zihin bir kere sefarethanelerin birine iltica yolunu bulunca artık mevzu üzerinde işlemeğe başlamıştır.

- Rusya sefarethanesine gidelim, dedim; fakat istimzaç etmeden Sefarethaneye bir kere girilince artık kabul etmemezlik edemezler. Bahusus, ben Tanin'de Türklerle Ruslar arasında sıkı dostluk münasebeti tesisi lüzumunu müdafaa etmiş, Boğazlar meselesinde Ruslar tarafını almış olduğum için, orada bir dostluk mukabelesine daha ziyade intizar edebiliriz. Cavid, Rus sefarethanesine gitmeyi istemedi.... Rusya sefarethanesinin önünde yanımdakilere veda ederek içeri girdim. Kavaslar zaten tanıyorlardı istikbal ettiler... İhtiyar Rus seferi büyük bir müsaraatla taşlığa kadar geldi...."

Rusya'nın dahilî politikacılarının gayeleri de 1913, 1914 senelerinde harb taraftarlığını ve harbi teşvik ve tahrik etmeyi icab ettiriyordu. Bilhassa Sosyalistler,

Rusya'nın harbe gitmesiyle vukua gelecek buhrandan, sıkıntılardan istifade ederek hürriyet istihsal etmek veya hükûmeti devirerek rejimi değiştirmek imkânına nail olmak emellerini besliyorlardı. Rus unsurundan başka Leh, vesaire gibi, diğer unsurların politikacıları da.

İşte bu zümrelerden hepsinin mensubları, hükümet erkânına, Düma'ya (Rus Mebuslar Meclisi) vesairye tesir icra ederek Rusya hükûmetini harbe teşvik ediyorlardı. Generaller ise, çoğu cahil, ahlâksız, hırsız ve sadece başta bulunan Çar'a ve bunun hükûmetine körükörüne ve bir köpek gibi itaat ve sadakatten başka bir sıfata malik olmayan üniformalı uşaklarından ibaret olduklarından vaziyeti takdirden âciz idiler. Rus - Japon harbinin mağlûbiyet lekesini silmek ümediyle harbi istiyorlar ve Sırbları teşvik ediyorlardı. Bilhassa Slavlara yardım, asırlık hasımları Türkleri ezmek ve parçalamak ve bu suretle kolayca kazanılacak zaferle Petresburg sarayına yaranmak ve bol bol rütbe ve ihsan almaktan başka birşey düşünmüyorlardı.

Görülüyor ki Çarlık Rusya'sının hakkımızda beslediği çok fena fikirler ve bu fikirlere müsteniden ihdas etmekten çekinmediği hâdiseler bizi ciddî tedbirler ittihazına mecbur ediyordu. Kendi başımıza kendimizi Ruslara karşı müdafaaya muktedir değildik. Büyük müttefikler aramağa mecburduk.

Kiminle işbirliği yapalım? Büyük müttefikler de, kapı kapı dolaşarak sadaka istemek nev'inden tedarik edilemezdi. Aciz bir adamın kapı çalması, kendisinin istihfaf ve hattâ hakaret ile kovulmasını mucib olurdu. Az çok kuvvetli ve umumî bir harbde işe yarar bir devlet ve millet halinde olursak uzatacağımız elleri sıkacak dost-

lar veyahut menfaat arıyanlar bulabilirdik.

Şu halde bizim için yapacak şey, bir taraftan ciddî surette çalışıp kuvvetlenmek ve her sahada kalkınmak, diğer taraftan mümkün olduğu kadar bizim derimizi yüzmeyecek, bizim kanımızı emmek istemeyecek bir ittifak aramak. Tamamen samimî müttefik bulmak her zaman ve her devlet için çok güçtür.

Her milletin kendi menfaatini gözetmesi tabiîdir. Bir ittifak ile bağlanan devletler, az çok yekdiğeriyle ayarları bir ve denk iseler, karşılıklı menfaatlere dayanan bir ittifak akdedilebilir ve ancak böyle ittifaklar payidar olabilir.

Lâkin biri büyük ve kuvvetli, diğeri küçük ve zayıf ise, işde samimîlik ve devam olamaz. Küçük ve zayıf, büyük ve kuvvetlinin koltuğuna girer; vakit geçtikçe bu vaziyet himaye şekline girer, uşaklığa kadar düşebilir. Bunun için sadece müttefik bulmak kâfi değil, aynı zamanda o menfaate lâyık kuvvetli ve sesini duyurmağa muktedir bir arkadaş olmak lâzımdır. Bunu lâyıkıyle idrâk etmiş olan hükûmet her hususta kalkınmak için çalışıyordu.

Bizler de resmî ve hususî temas ettiğimiz muhitlere, şahıslara henüz harbden ve gaileden uzak kalmak ihtayacında olduğumuzu mütemadiyen izah ve telkine çalışıyorduk. Hükûmet de ayrıca Avrupa'nın büyük devletlerinden müttefikler aramağa ve başladığımız ıslahat ve orduyu takviye işleri için para tedarikine çabalıyordu.

Fransa ile ittifak çabaları. Rusya, Fransa ve İngiltere devletleri Almanya'nın etrafını sararak onu bir çember içine almak ve yalnız bırakmak gayesini güdüyorlardı. Bu maksadla İtalya'yı ondan ayırmak ve Avusturya'yı da zayıflatmak, sair küçük devletleri de kendilerine

bağlamak siyasetini takib ediyorlardı.

Bunu hisseden Almanya bizi arada sırada okşamayı ve (Drang nach Osten - şarka doğru tazyik) siyasetini gözetmeyi unutmuyordu; fakat biz samimî hislere ve karşılıklı menfaatlere dayanan dürüst bir ittifak arıyorduk. Karşımıza çıkanlarda bizi iğfal etmek ve soymak, icabında tehdit etmek, boyunduruğu altına almak gibi şeyler hissolunuyordu. Bizim kalkınmamıza en büyük engel olan kapitülâsyonların kaldırılması için daha 1913 senesinde hükûmetimiz çareler, bahaneler ararken hangi devlete başvurdu ise hepsinden red cevabı aldı; bu meyanda almanlar dahi karşımıza dikildiler. Muhtaç olduğumuz parayı borç suretiyle tedarik için Almanya'ya müracatımızda (Fransızlarla hoş geçinerek Paris piyasasından tedariki çaresini) bize söylediler. Daha evvel Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakında, Trablusgarb ve Bingazi'ye İtalyanların tecavüzünde Almanlar bize hiçbir suretle yardım etmemişlerdi.

Diğer taraftan 1914 senesi mayıs ayında Akdeniz'deki Göben zırhılı kruvazörünü, gûya İstanbul'u ziyaret ve Osmanlı hükümdarına tazminat arzetmek perdesi altında, bir Alman amirali ile beraber İstanbul'a gönderip bize şevket gösterdiler. Buna karşı İngilizler de Haziran ortalarında İnflexible dretnotiyle Akdenizdeki İngiliz filosu amiralini İstanbul'a göndermek suretiyle mukabele ettiler.

Alman dostluğu. İstanbul'daki Alman sefiri Baron Von Wangenheim, umumî bir harb zuhurunda Türkiye'nin Almaya'ya faydalı olacağını ve hiç olmazsa Boğazları kapamak suretiyle İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya yardım etmesine mâni olacağını takdir ederek, Almanya ile Türkiye arasındaki münasebetleri takviyeye daima

çalışıyordu. Müteveffanın bu hususdaki gayretlerini takdir etmek insafa muvafiktır. O bizi hakir görmüyordu. Ve cidden bizim yükselip kuvvetlenmemizi, Almanya'nın menfaati için lâzım addediyordu. Maatteessüf bazı Alman devlet adamları Von Wangenheim'in gösterdiği yüksek takdir ve alâkayı ibraz edememişlerdir. Türk ordusunu ıslâh için Almanya'dan askerî bir heyet getirilmesi hususunda da bu adamın çok gayreti görülmüştür. Hattâ Berlin hükûmetinin kapitülâsyonlar ve para ikrazı hususlarında bize karşı takındığı tavrı dahi beğenmediğini hususî temaslarında hissettirmekden hali kalmazdı.

Osmanlı hükûmeti, kapitülâsyonlar ve para meselelerinde Almanya'dan yardım görmeyince İngiltere ve Fransadan şefkat aramağa ve bunun için bunlara hoş görünmek çarelerini bulmağa çalıştı. Zuhur eden fırsatları kaçırmadı. Bu suretle hem millî kalkınmayı temin etmek, hem de Rusya'nın düşmanlığından kurtulmak istiyordu. Bu maksadla Basra körfezinde ve (Bağdat - Basra) demiryolunun inşasında, Aydın demiryolu imtiyazının tevsiinde, Trabzon ve Samsun limanlarının inşası gibi işlerde İngilizleri hayli tatmin etti. Dahiliye ve gümrük işlerimizde ıslahat için İngiltere'den müfettişler celbi kararlaştırıldı. Bahriyemizde çalışan Amiral Limpus heyetinden başka tersanalerimizin islâhı da İngiliz şirketlerine verildi.

Hattâ, bu hususta istiklâlimize yakışmıyan malî garantiler gösterildi.

Aynı maksadla Fransızlara da cemile göstermekten hâli kalınmadı. Fransız Generali Boman jandarmamızı tensik ediyordu. Buna hayli kolaylıklar temin edildi. Almanlarla çatışmaması için de jandarmamız Harbiye Ne-

zareti emrinden alınarak dahiliye vekâletine rabtolundu.

Birçok şoselerin inşası işi bir Fransız şirketine verildi. Maliyemizin ıslahı için Julie isminde Fransadan bir umumî müfettiş celbedildi. Bahriyemizin ıslahı proğramı mucibince yeni yaptırılacak harb gemilerimizden bazıları Fransız Havre tezgâhalrına sipariş edildi. Fransa'ya birçok cebel topları ve on iki deniz tayyaresi için sipariş verdik. (Fransa-Türkiye) dostluk cemiyeti namiyle bir cemiyet teşkil edilerek İstanbul'daki reisliğini o zaman Bahriye nazırı olan Cemal Paşa deruhte etti. Cemal Paşa Nafia nazırı iken 1914 şubatı sonunda Bahriye Nazırı olmuştu. Ekseriya Fransızlarla ve bahriyedeki İngiliz heyeti dolayısiyle İnglizilerle iyi geçiniyordu. Hükûmet nezdinde bunlara imkân nisbetinde yardım ediyordu. Hükûmet erkânı arasında Fransızlarla hususî münasebetler ve dostluklar gözeten nazırlar eksik değildi. Cemal Paşa'dan başka Cavid Bey bu meyandadır. Cemal Paşa sık sık Fransız cemiyetlerinde ve Fransa sefaretinde görünürdü. Herhalde Fransız dostu idi. Fransızlar bu vaziyetten istifade ederek 1914 Haziranında Fransız sefiri Babıâliye müracaatla:

"Bahriye Nazırı Cemal Paşayı, (Fransız - Türk) dostluğu hakkında sarfettiği himmet münasebetiyle daha yakından tanışmak ve Fransızları da Cemal Paşaya daha iyi tanıttırmak için Fransız hükûmetinin kendisini Fransa'ya davet ettiğini ve Fransız donanmasının Temmuz ayı zarfında Akdenizde yapacağı bahrî manevralarda Fransanın misafiri sıfatıyla bulunmasını" rica etti. Bu esnada Bosna - Hersek cinayeti vukubularak Umumî Harbin patlak vermesi ihtimali kuvvetleştiğinden Babıâli bu dâveti fırsat telâkki etti: Sadrâzam ve Hariciye

Nazırı Prens said Halim Paşa, Cemal Paşaya: (Fransız dostluğunun takviyesi ve bizim için hayatî mesele olan Adalar meslesenin kat'î halli için Fransanın muavenetinin temini) talimatını vererek birkaç bahriye zabiti ile beraber onu 1914 Temmuzunun başında paris'e gönderdi.

Fransa ve İngiltere bize yüz vermediler. Londra'da (Sultan Osman) ve (Reşadiye) dretnotlarımızın inşaatına nezaret eden ve bunların süvarisi bulunan bahriye binbaşılarından Rauf Bey'le, Vâsıf Bey Parise gelerek 4 Temmuzda Bahriye Nazırımız Cemal Paşa ile görüştüler. Bu esnada Rauf Bey (İngilizlerde 28 Hazarin'ından beri Sultan Osman inşaatını ikmal ve teslim işlerini kasden geciktirmek emelleri göründüğünü) söylemiş.

O vakit Londrada bulunan Venizelos'un da İngilizlere müracaat ederek bu geminin Türklere teslim edilmemesini rica etmiş olduğu söyleniyormuş.

Cemal Paşa, Fransa ve İngiltere'nin dostluğuna ötedenberi güvenmekte olduğundan bu sözlere inanmamış ve Rauf Beye (Geminin son taksitini gönderiyoruz. Siz glidin ve gemiyi bir an evvel teslim alınız) demiş. İnşaat şirketi geminin iki topunun muayyen zamana kadar konamıyacağını söylemiş; geminin eksik olan bu iki topunun sonra İstanbul'da da konabileceğini ve iki eksik topla sürat ve atış tecrübelerinin yapılmasını kabul ettiğine dair İngiliz şirketine hitaben bir de tezkere yazıp Rauf Bey'e vererek onu Londraya göndermiş; kendisi de Vasıf Beyi yanına alarak 5 Temmuz akşamı Paris'ten Marsilya'ya ve oradan Toulona gitmiştir. Burada Fransız amiralanin nezdinde, Fransa hükûmetinin misafiri olarak,

Fransız donanmasının manevralarında üç gün bulunmuştur.

Sultan Osman dretnotumuzun Türkiye'ye gelmesi meselesi esasen yeni bir mesele değildi. Rusya'nın umumî harb için zemin hazırlamakta olduğu aylarda ve henüz bizim Almanya ile ittifakımızın kimse tarafından düşünülmediği bir zamanda Rusya, İngiltere'de yapılan gemilerimizin inşaatının tehirine ve bu gemilerin Türkiye'ye gelmezden evel harbin patlak vermesine ve bu suretle Karadenizde deniz hâkimiyeti meselesinin kendisi için meşkûk bir hale gelmemesine ehemmiyet veriyordu. Bu hususta kendisini ileri sürmeyerek Yunanlıları körüklüyor ve onların gerek Adalar ve gerek İzmir Rumları ihtilâflarından dolayı Türkiye ile bir harbe girişmeleri halinde Yunan donanmasının hâkimiyetine halel gelmemek için İngiltere'deki Türk gemilerinin Türkiye'ye getirilmemesi maksadiyle çalışmalarını teşvik ediyordu. Bu mesele ilk defa bizim dikkat nazarımızı 1914 Haziranında celbetmişti. Haziran ortasında Akdenizdeki İngiliz amirali istanbul'a ziyarete geldiği zaman bahriye nazırımız Cemal Paşa'nın bu hususta dikkatini celbetmiş ve Sultan osmanın selâmetle istanbula getirilmesi için tedbir ittihraz edip etmediğimizi sorarak demiştir ki: "Sultan Osmanın Türk donanmasına iltihakı Yunanlıları son derece korkutuyor ve buna mâni olmak için her türlü vasıtaya müracatı düşünüyorlar. Benim aldığım haberlere göre İngiltere'de gemi daha son tecrübelerini yapmazdan evvel bir takım fedailer vasıtasiyle gemiyi tahrip ettirmezlerse Türk sularına gelmek üzere yola çıktığı zaman Cebelüttarık cihetlerinde bir Yunan denizaltısı ile batırmağa teşebbüs edecekler ve buna muvaffak olmazlarsa geminin Yunan sularından müruru esanasında bütün

Yunan donanmasiyle ansızın hücum etmeyi bile göze aldıracaklarmış. Size tavsiye ederim, geminizi bir tehlikeden korumak için son derecede uyanık bulununuz ve tedbir ittihaz ediniz."

İngiltere ve Yunanistandan gelen bazı haberler de bunu teyid eder yolda olduğundan bu iş gerek bahriyece ve gerek Genelkurmayca düşünüldü ve hattâ Alman şeflerin ve Alman sefirinin delâletiyle Almanların Akdenizdeki Göben zırhlı krüvazörünün vesair gemilerin refakat ve muhafazasından istifade etmek ciheti nazarı dikkate alındı. Bahriye Nezareti de bizim donanmamızı o zaman Akdenize gönderip girit sularında Sultan Osmanı karşılamağa karar verdi. Ben bu hususta Hafız Hakkı merhumla birkaç defa görüştüm. Bu esnada Binbaşı Kâzım Karabekir ve üçüncü şube müdürü Binbaşı İsmet Beyler, seyahat ve tedavi maksadıyla, Avrupada idiler. Kâzım Karabekir 14 Temmuzda İstanbul'a dönmüştür.

Cemal Paşa, Fransız bahriye manevralarından sonra Parise dönerek Fransız Hariciye Nazıriyle ve Nezaret erkânıyle siyasî vaziyet hakkında görüşmüş ve Adalar meselesinin lehimizde hallini ve bizi de ittifakları dahiline almayı teklif etmiştir. Fransızlar Adalar meslesinin halli imkânından bahsetmişler ve ittifak için evvelâ kendi müttefikleri olan Rusların Muvafakatinin istihsali lâzım olduğundan onlarla müştereken verecekleri karar üzerine İstanbul'daki Fransız sefirine lâzım gelen talimatın verileceğini söylemişlerdir. Bu suretle Cemal Paşa, âmiyane tâbiriyle, atlatılmış ve bir netice ıstihsal edemeden 18 Temmuzda Paristen avdet etmiştir.

Fransızlar; bir Fransız - Türk dostluğuna veya ittifakına bigâne durmuşlar ve 12 adaya muhtariyet verilmesi teklifini de soğuk karşılamışlardı.

Bu aralık, Fransız Cümhurresi ile başvekili (France) adında bir zırhlıya binerek 20 temmuzda Petersburga vardılar. Çarla ve Çar hükûmeti ile görüştüler, zuhuru mutemel umumî harb hakkında müzakereler yaparak 23 Temmuzda Rusya'dan ayrıldılar.

Otuz sene evvelki dün ile bugün. Bundan sonra Fransızlardan, bizimle anlaşma hakkında hiçbir ses çıkmadığından Fransanın Türkiye'yi Rus pençesinden kurtarmak imkânını bulamadığı anlaşılmıştır. O zamanki şu vaziyet, 1943 deki İngiltere, Bolşevik Rusya ve Polonya münasebetlerine çok benzer. Bir yandan Rusya ile Fransa böyle sıkı sıkı görüşürlerken diğer taraftan Avusturya - Macaristan da Saray-Bosna cinayeti ve doğuracağı âkibetler lâyıkiyle tetkik edilmiş ve Almanya ile müzakereler yapılmıştı. Mesele sadece bir mutaassıbın şahsî bir cinayeti değil, Sırbistan'ın Avusturya'ya meydan okuması kabilindendi. Eğer Avusturya-Macaristan hükûmeti buna karşı sükût etse ve sadece cânînin cezalandırılmasiyle iştigal etse monarşi muhtelif düşman unsurların ve bunlara yardım eden devletlerin yeni yeni siyasî temayül ve tezahürlerine maruz kalacaktı.

Slâvlar, Çekler, Rumen ve İtalyan ekalliyetleri hep baş kaldıracaklar, Rusya, Romanya ve İtalya ile yeni yeni gürültüler çıkacaktı. Zaten bu unsurların eski gürültüleri monarşiyi kâfi derecede izaç ediyordu. İşte bundan dolayı Sırbistanın tazyiki lâzımdı. Avustura genelkurmay reisi General Hoçendorf, Hariciye Nazırı Kont Berthold'u 29 haziran'da ziyaret ederek siyasî cinayet ve âkıbetleri ve zuhur edecek harb hakkında görüşmüşler ve General, Avusturya ordularının seferber hale konmasını teklif etmiştir. Avusturya Hariciye Nazırı, Alman impa-

ratorunun veliahdın cenaze merasimine geleceğini ve bu hususta görüşmek fırsatının zuhur edeceğini bildirmiş ve istical göstermemiştir.

General Hoçendorf Temmuzun beşinde Avusturya imparataruyla görüşerek harbden içtinabın kabil olmadığını izah etmiş, Sırbistan'a karşı harb başlarsa Rusya'nın Avusturya'ya tecavüz edeceği ve buna karşı Avusturya'nın ne yapacağı görüşülmüş; "Arşidük Fransosis Ferdinand Alman imparatorunun hissiyatını öğrenmeğe memur edilmiş ve fakat Alman imparatorunun kendisine sarih bir cevap vermemiş olduğunu ve 24 temmuzda bu mesele hakkında Almanya'ya bir nota verilerek kat'î malûmat istenildiğini" Avusturya imparatoru Generale söylemiş. General Hoçendorf Sırbistanla harb lüzum ve zaruretinde ısrar etmiştir. Almanya'ya vaki müracata Alman imparatoru umumî olarak evet demiş ve bir kere de Başvekil Betman Holveg ile müzakere edeceğini söylemiş. Nihayet Almanya 7 Temmuzda muvafakat cevabını vermiş.

Bundan sonra bir yandan harb hazırlıklarına ve diğer tarafdan Sırbistan'a nasıl ve ne tarzda ültimatom verileceğini tesbite başlamışlar. Alâkadarların dikkatini celbetmemek ve işe ehemmiyet vermemiş gibi görünmek için Avusturya Harbiye Nazırıyle Genelkurmay reisinin 22 Temmuzda izinli bulunmasını münasip görmüşler. Hattâ Alman imparatoru da bu aralık Baltık denizinde bir seyahate çıktı ve ancak, Avusturya seferberliğe resmen başladıkdan sonra Berline avdet etti. Bu suretle; Rusya ile Fransa arasındaki sıkı görüşmelere ve devlet reisleri arasındaki ziyaretlere mukabil Almanya ve Avusturya'da işe fazla ehemmiyet verilmiyor ve bir Cihan Harbi düşünülmüyor zannı tevlid edilmek iseteni-

yordu.

28 Haziranda Saraybosna cinayeti vaki olunca her memlekette olduğu gibi bizde de, istisnasız herkes bir harbi muhakkak görmüştü. Bu işte Rusya'nın parmağı olduğunda kimsenin şüphesi olmadığından ötedenberi korkulan, endişe ile düşünülen Cihan Harbinin bu defa kat'î olarak patlak vereceğini hepimiz seziyorduk. Esasen iş o kadar bedihi idi ki muhtelif yabancı ve yerli gazetelerde bile münakaşa zemini olmuşutu.

Nihayet 23 Temmuz 1914 akşamı Avusturya hükûmeti ağır şartları ve istekleri havi ve 48 saat zarfında cevab verilmesini istiyen bir ültimatomu Sırbistan'a tevdi etti.

İşte ötedenberi düşünülen ve korkulan vaziyetin birinci perdesi açılmış oldu. Bu suretle siyasî vaziyet büsbütün vahamet peyda etti.

Fransa ve İngiltere'ye temayüllerimiz fayda vermedi. Biz ne yapacağız? Sipsivri, yalnız ve Balkan Harbinden yeni çıkmış, henüz yaralarını tedavi edememiş, zayıf bir Osmanlı devleti ne yapacak? İşte hepimizi düşündüren şey, bu idi. Bizim güveneceğimiz hiçbir nokta temin olunamamıştı. Balkanlarda bir ittifak akdi teşebbüsünden netice çıkmamıştı. Rusya ile münasebet düzelmemişti. Büyük ümidlerle Fransa'ya giden Cemal Paşa boş dönmüştü. Yalnız üçlü ittifakın kapısını çalmak ve Boğazlara hâkim olmaklığımız dolayısiyle almanlarla iş birliği yapabilmek ümidi kalmıştı. Düşmanımız Rusya'ya karşı almanlarla beraber çalışmaktan başka çare yoktu.

Hükûmeti idare edenler arasında başlıca dört müttefekkir grubu gözümüze çarpıyordu:

1- Körükörüne Alman taraftarı olanlar ve Almanların birkaç hafta zarfında Fransanın hakkından geleceğine kani olanlar, bu suretle üçlü ittifakın muzaffer olacağını şüphesiz görenler.

2- Fransa ve İngiltere ve bu münasebetle Rusya taraftarı olanlar. Bunlar Fransa, İngiltere ve Rusya tarafının malî ve ikitisadî membalarınının vüs'ati ve zenginliği hasebiyle geç de olsa üçlü ittifaka galebe çalacaklarına kani idiler.

3- Rusya'nın aleyhimizde beslediği emeller hasebiyle harbten içtinab gayrikabil olduğundan dolayı Rusya'nın beraber bulunmadığı tarafa yani Almanya'ya iltihak etmeğe ve fakat noksanlarımızdan dolayı hazırlanmak için, mümkün olduğu kadar, harbe fiilen girmeyi tehir etmeğe ve o zamana kadar zahiren müsellâh bitaraflık muhafazasına taraftar olanlar.

4- Eski Bâbıâli zihniyetinde, korkak güruh olup tamamen bitaraf kalmaklığımızı ve elimizin hamuru ile erkek işine karışmamamızı, başımıza belâ almamaklığımızı ileri sürenler....

Vatanın pek yüksek menfaatlerinin, âdetâ hayat ve memat meselelerinin bahis mevzuu olduğu böyle bir zamanda hissiyata kapılmıyarak her ihtimali uzun boylu tedkik ve münakaşa ile vaziyeti lâyıkiyle tahlil etmek ve ona göre karar vermek lâzımdı. Biz evvelâ kendi aramızda, kendi arkadaşlarımızla görüşüp münakaşa ediyorduk. Sonra ben kendi hisseme, Erkânıharbiye-i Umumiye ikinci reisi olan Kaymakam Hafız Hakkı ve Nezaret müsteşarı Mahmud Kâmil ile dertleşiyordum. Sırası geldikçe ve erkânıharbiyeden yazılmış bazı mühim evrakı Enver Paşa'ya bizzat imza ettirirken münasebet getirip Enver Paşa'ya açıyordum.

Tabiî diğer arkadaşlarımız da aynı suretle, belki daha müessir çalışıyorlardı. Benim politika ile uzun boylu istigalim yoktu. Almanya'ya gittiğim zamandan itibaren İttihat ve Terakki ile her türlü münasebeti keserek sırf askerî işlerle meşgul olmakta idim. Askerlerin siyasetle iştigaline taraftar olmadığımdan merkezi umumî vesaire ile temasım yoktu. Yalnız tanıdığım bazı eşhas ile selâmlaşma ve dostluk görüşmeleri ve bu meyanda askerî ve siyasî vaziyetlerimizin izahı gibi şeyler yapardık. Hafiz Hakkı ile sıkı görüştüğüm bir zamanda Talât Paşa ile tanıştım. O zaman Dahiliye Nazırı olan bu zatın gösterdiği güleryüz ve hatırnuvazlık, takdir hisleri beni meclûb ettiğinden kendisiyle bazan böyle hususî görüşmeler de yapardım. Cemal Paşa'nın Bahriye Nazırlığı esnasında bahriyenin yaptığı bazı manevralarda genelkurmay talim ve terbiye şubesi müdürü sıfatiyle hazır bulunduğum için onunla da bazan görüşürdüm.

Cemal Paşa ile muarefem azdı. Balkan Harbinde İstanbul muhafızlığı esnasında bazı görüşmelerimiz oluşmuşsa da ehemmiyeti haiz değildi. Esasen mektebden neşet itibariyle de eski olduğundan mektebte de bir tanışıklık yoktu. Fakat gerek Enver Paşa ile ve gerek Hafiz Hakkı ve Mahmud Kâmil Paşalarla daha mektebten tanışırdık. Bunlar Erkânıharb mektebinde üçüncü sınıf iken ben birinci sınıfda idim. Bunların hangisinin birinci çıktığını bugün hatırlamıyorum; fakat herhalde birinci, ikinci ve üçüncülük bunların arasında idi. Mahmud Kâmil ile ayrıca Edirne harbiyesinde, o ders nazırı, ben tâbiye ve seferiye muallimi olarak 1907 ve 1908 senelerinde beraber çalışmıştık. Keza Enver Paşa ile de mektebten başka, 31 mart vak'asında, daha sonra, Berlinde o ataşemiliter ve ben Alman ordusunda tahsilde olmaklı-

ğımız hasebiyle ve nihayet Balkan Harbinde, o onuncu kolurdu erkânıharb reisi ve ben kolordu harekât şubesi müdürü sıfatiyle beraber bulunmuş ve çalışmıştık. Bu tanışmalar, ve beraber çalışmalar bu defa Harbiye Nezaretinde ve genelkurmayda da sıkı görüşülüp fikir teatisini kolaylaştırıyordu. Tabiî bu esnada vazifeler, makamlar ve rütbe farkının az çok tesiri de araya giriyordu.

Benim fikrimce vaziyet şöyle idi: Harb herşeyden evvel insan ve malzemece, iktisadiyatça zenginliğe dayanır. Bundan sonra orduların teşkilatı, talim ve terbiye inzibatı, kumandanların ve zabitlerin iktidarları, bilhassa başta gelen yüksek kumandanlarla harb işlerini idare edecek nazırların seciye meseleleri gelir. Bunların hepsi birbirine bağlıdır. Birinin eksikliği diğerini topal bırakır. Mükemmel bir ordusu olan devletin parası, malzemesi az, nüfusu ve kaynakları kifayetsiz ise harbin neticesi şüphelidir.

Bilgi ve karakter. Bilakis parası, malzemesi, nüfusu, her türlü kaynakları ve fabrikaları bol ve fakat iyi yetişmemiş, bilhassa kumandanları iktidarsız, seciyesiz, müterediddid, evhamlı olan taraf da galebe çalamaz. Mutlaka bunları ıslâh lâzımdır. Ancak ondan sonra galebe ümidi çoğalır. Nice bilgili adamlar vardır ki yeşil masada, kâğıt üzerinde büyük bir vukuf ve iktidar sahibi gibi görünürler. Fakat iş icra mevkiine, kumanda etmeğe gelince sırıtır. Beceriksizlikler, korkular, vehimler, endişeler, tereddütler, azim ve metanetin azlığı, nihayet panik baş gösterir.

Bunun için sade bilgi değil, aynı zamanda karaterin de lüzumu âşikârdır. Ben bu hususta kitapçı Hilminin neşrettiği Ordu ve Donanma mecmuasının 1914 Ma-

yıs'ında çıkan nüshasında (Budapeşteden Midye - İnoz Hattına) diye bir makale yazarak bu hususu uzun boylu izah etmiş ve karakter terbiyesine de ehemmiyet verilmesini tebarüz ettirmiştim. Bilgiyi çoğaltmak belki kolaydır. Fakat karakter terbiyesi çok güçtür. Kesbî olmaktan ziyade, fıtrîdir. Bunun için bilgi ile karakteri, beceriklilığı ve ahlâkı mezcetmiş şahısların yüksek kumanda ve idare mevkilerinde bulunmaları çok ehemmiyet verilecek bir vatan meselesidir. Başka mülâhazalarla bunu yabana atmak, değerli insanları lâyık oldukları yerlerde kullanmamak, seciyesizlere, dalkavuklara ve düşkünlere paye vermek vatan işlerine çok zarar verir. Sulh senelerinde, iyi günlerde bunun zararı göze batmaz. Fakat buhranlı zamanlarda, harb veya muharebe zamanlarında bunun zararı veya faydası tamamen meydana çıkar. Daha sonra göreceğimiz veçhile Alman Genelkurmay reisi General Von Moltke'nin kâfi basiret ve metanet sahibi olmaması Almanlara büyük zarar vermiş ve ihtimalen Alman imparatorunun da bilir bilmez işe karışması birinci dünya harbinin bidayetinde Amanların Fransa'daki muvaffakiyetlerinin devam edememesine ve belki de bu dünya harbinin 4 sene sürmesine ve Almanların muvaffakiyetsizlikleriyle hitam bulmasına sebeb olmuştur. Bunun için sulh zamanlarında bu işe çok ehemmiyet vermek ve bu büyük işlerin başlarına sade nazarî değil, amelî olarak da kudretli ve ahlâklı insanları geçirmek ve bu hususlarda başka türlü endişelere, hislere kapılmamak lâzımdır.

Baştaki adamların bu hususlarda değerli olmalarının madunların ve milletin itimadını kazanmak noktasından da ehemmiyeti büyüktür. İtimad ise büyük icratta daima mühim rol oynamıştır. 1905 senesinde küçük Ja-

ponya'nın koca Rusya'ya galebesi ve Balkan Harbinde bizim başımıza gelenler bu hususta son ibret ve tecrübe levhaları idi. Zaferin sırrı, büyük kumanda makamlarına lâyıklarını, daha sulh zamanında koymakla elde edilir.

İki tarafın kuvvetleri. Şimdi şu umumî mütalaya göre her iki tarafın nüfuslarını ve membalarını tedkik edelim:

1914 senesi temmuzunda:

Fransa'nın nüfusu	39,600,000 kişi
Rusya'nın nüfusu	169,334,000 kişi
İngiltere'nin nüfusu	46,490,000 kişi
Belçika'nın nüfusu	7,490,000 kişi
TOPLAM	262,914,000 kişi

Almanya'nın nüfusu	66,853,000 kişi
Avusturya - Macaristanın nüfusu	51,390,000 kişi
İtalya'nın nüfusu	35,845,000 kişi
TOPLAM	154,088,000 kişi

Bu yekûnların her ikisinde de müstemleklerle himaye altındaki arazi dahil değildi.

Müstemlekelerin nüfusları şöyle idi:

Fransa'nın müstemlekelerinin nüfusu	53,909,000 kişi
İngiltere müstemlekelerinin nüfusu	376,684,000 kişi
Belçika müstemlekelerinin nüfusu	15,000,000 kişi
TOPLAM	445,593,000 kişi

Rusya'nın müstemlekeleri yoktu. Sibirya ülkesi Rusya'ya dahildir.

Alman müstemlekelerinin nüfusu	12,000,000 kişi
İtalyan müstemlekelerinin nüfusu	1,596,000 kişi
TOPLAM	13,596,000 kişi

Avusturya'nın müstemelkesi yoktu. Bosna ve Hersek esas nüfusa dahildir.

Şu hesaba göre, üçlü İtilâf denilen Fransa, Rusya ve İngiltere tarafının nüfus mecmuu 708 milyon.

Üçlü ittifak denilen Almanya, Avusturya, İtalya tarafının nüfus mecmuu 167 milyon.

Görülüyor ki nüfuslar arasında dehşetli fark vardır. Üçlü ittifakın gayet az müstemlekesi bulunmasına mukabil diğerleri müstemleke dünyasının hemen yarısını ellerinde bulunduruyorlar.

Harb levazımı sade fabrikalarla değil, bu fabrikalara lazım olan iptidaî maddelerle yapılır.

İngiltere, yalnız başına, bütün dünya maliyesine hâkim bir rol oynar. Şu halde üçlü itilâf devleterini teşkil eden Rusya, Fransa, ingiltere ve Belçika gerek nüfus, gerek kaynak ve iktisat bakımlarından diğer tarafa faikdirler. Askeri kuvvet meselesine gelince Almanya'nın bu hususiaki kudreti inkâr edilemez. Lâkin Avusturya ordusu bu kıymette değildir. Almanya ile Fransa yalnız başlarına karşı karşıya kalsalar, Almanya'nın Fransa'yı bir hamlede süpüreceğine şüphesiz hükmedilir. Fakat Rusya'yı Avusturya karşılayamaz. Bu vaziyete bir de İngiltere girince terazinin kefesi itilâf devletleri tarafında ağırca basar.

Bu araya bir mütalea girer:

Almanya, iddia edildiği gibi, altı haftada Fransızları haklayıp ondan onra fazla kalan orduları ile Rusya tarafına dönerse, o tarafta da ağır basabilir. İşte meselenin ruhu burada... Eğer Almanya, hakikaten, altı haftada

Fransa'ın hakkından gelirse o zaman harbi de kazanır.

Fransa da bunu bildiği için İngiltere ile elele vermiştir. Buna Belçika ordusu da ilâve edilecektir. Gerçi İngiltere'nin o zamanki kara ordusu ve kuvveti ehemmiyetsizdi. Bu ordu Avrupada harb için hazırlanmamıştı. O yalnız Britanya adasını müdafa için, kâfi gelecek kadar ihzar edilmişti. Bunun için Fransa ve Belçika orduları, İngilizlerin muaveneti faydalı oluncaya kadar Alman ordusuna dayanabilirse o zaman neticeyi kazanabilirler. Bu da biraz şüpheli idi. Çünkü İngiltere'de mecburî askerlik usulü yoktu.

Böyle bir vaziyette yeniden ordular vücuda getirmek için hazırlanmış zabit ve efrad bulunmayacaktı. Hiç talim görmemiş insanlar harp yapamazlar. Bunları talim ve terbiye ve ihzar için en aşağı altı ay lâzımdır. Hele subay ve komutan meselesi daha güçdür. İşte buradaki zayıflık Alman taraftarlarına kuvvet veriyor ve Almanların altı haftada Fransa'da kat'î netice İstihsaline muktedir olacağını tahmin ettiriyordu. İngiltere'nin ve İtalya'nın ittifaklardaki vaziyetleri henüz sarih değildi. Bazı Balkan hükûmetlerinin, taraflardan birinin terazi gözüne girmeleri vaziyeti değiştirebilirdi.

İşte körükörüne alman taraftarı olanlar ve birinci kısım mütefekkirleri teşkil edenler bu mülâhazalara dayanarak Almanya'nın altı haftada Fransa'da neticeyi istihsal edeceğine iman ve o tarafın galebe çalacağını iddia ediyorlardı.

İkinci kısım, üçlü itilâf devletleri kaynaklarının ve iktisadî kuvvetlerinin çokluğuna binaen, onların galebe çalacağını iddia ediyorlardı.

Dördüncü kısım ise hiçbir delile istinad etmeden miskinlik tesiriyle tamamen pasif kalmak isteyen korkak

ruhlu insanlardı.

Almanya ile ittifak zarureti. Memleketimizin, her iki tarafın savaş sahası içine tesadüf etmesi ve bilhassa Çarlık Rusya'sının aleyhimizde beslediği hasmâne emeller bizim bu harbden hariç kalmamıza imkân bırakmıyordu. Rusya'nın aleyhimizdeki emelleri olmasa, İngiltere ve Fransa tarafını iltizam çok doğru olurdu. Bîtaraf kalsak, harb nihayetinde itilâf devletleri galebe çalarsa yine Rusya bizim üzerimize çullanacaktı. Bunlar mağlûb olursa bu sefer de galib Almanya'nın boyunduruğundan kurtulamıyacaktık. Cemal Paşa'nın Fransa'daki teşebbüsleri akim kalınca merkezî devletler, yani üçlü ittifak lehine vaziyet almaktan ve onlara sokulmaktan başka bir çare kalmıyordu. Fakat hazırlığımız kâfî olmadığından üçlü ittifak lehine vaziyet almakla beraber harbe bilfiil girmeyi, bitaraflıktan çıkmayı harbin sonuna veya hiç olmazsa iki sene sonraya bırakmak lâzımdı. Hususiyle Almanya'dan cephane ve silâh getirtmek için dost ve müttefik topraklardan geçen bir yol temin etmek icabediyordu. İşte üçüncü kısım mütefekkirler bu sebeplere istinad ediyorlardı. Ben, Kâzım Karabekir, Hafız Hakkı ve sonradan bir dereceye kadar Cemal Paşa bu fikir ve mütaleada idik. Ben Almanya'nın askerî kudretine kani idim. Alman ordusu Avrupa'da en kudretli ordu idi; fakat altı haftada Fransa'ya galebe çalacağına şübhe ediyordum. Merhum Enver Paşa, Mahmud Kâmil Paşa ve bunlardan gördüğü telkine tâbi olarak o zaman henüz dahiliye Nazırı olan Talât Paşa, Almanların muhakkak ve iki ay içinde muzaffer olacaklarına kani idiler. Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey de bunların fikrini mülâyim buluyor gibiydi. Erkânı Harbiye-i umumiye ikinci reisi sanisi

olan merhum kaymakam Hafiz Hakkı Bey ile benim mütalea ve düşüncelerim arasında ekseriya mutabakat husule geliyordu. Enver Paşa ile ve Erkânı Harbiye-i Umumiye birinci reisi olan Bronzart Paşa ile görüştüğü zaman ateşli bir Alman taraftarı görünen merhum Hafız Hakkı, benim serdettiğim mütalealar karşısında bana da hak vererek Alman taraftarı kalmakla beraber itidal ile hareketi muvafık buluyordu.

Nazırlar arasında Bahriye Nazırı Cemal Paşa evvelâ Fransız ve İngiliz taraftarı idi. Paristen Temmuzun on sekizinde, muvaffakiyet istihsal edemeden avdet edince Almanya cihetine temayül zaruretini hissetmeğe başladı. Maliye Nazırı Cavid Bey bilâkaydüşart Fransa taraftarı idi.

15 haziran 1913 de Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmud şevket Paşa şehid edilince Hariciye Nazırı olan Prens Said Halim Paşa evvelâ Sadrazam vekili olmuş ve sonra Sadrâzam olmuşdu; bir senedenberi hükûmet başında olan bu zatda o zamanın icab ettirdiği enerji yoktu. Mütarekede Maltada kendisini yakından tetkike vakit bulduğum bu zat şark ve garb kültürüne oldukça vakıf, iyi fransızca ve ingilizce bilir, centilmen bir adamdı.

Fakat Enver, Tâlat, Cemal Paşalar gibi adamlara nüfuz geçirebilecek, otorite tesis edebilecek bir adam değildi. Zaptürapta kolayca gelmeyen, azim, hattâ inat sahibleri ve biraz da komiteci ruhlular karşısında çabuk yumuşuyordu.

Kendisine hürmet edilmesini, kendisini saydırmayı, iktidar sandalyesinde oturup etrafa hükmetmeyi seviyordu; fakat şiddetli buhranlar karşısında çabuk şaşırıyor ve metanetini kaybediyordu. Binaenaleyh bu zatın tamamen Enver Paşa'nın tesirine tâbi kaldığını zannedi-

yorum. Kendisi Türkçü değil, İslâmcı idi. O zamanın hükümdarı olan Beşinci Sultan Mehmed çok sessiz, ve âcizdi. Ahvali idrâk ve takdir ile nazırlarını irşad edecek vaziyetde değildi. Kendisini saltanat mevkiine getirmiş olan Enver Paşa'ya vesair ittihat ve Terakki erkânına mutavaatdan başka bir şey yapacak halde değildi. Hükûmet erkânına zahîr olan veya direktif veren İttihat ve Terakki merkezi umumisi ekseriyetle Enver, Talât ve Mahmud Kâmil Paşaların fikrine taraftar görünüyordu. Bunlara tabi olduğundan dolayı da sadrazamı tutuyordu. Mahmud Kâmil Paşa'nın gerek Ziya Gökalp ile ve gerek Kara Kemal ile sıkı kafadar ve hemfikir olduklarını Maltada iken dahi görmüştüm.

Rusya; Türklüğün ebedî düşmanı. Merkezi umumîde, Rusya aleyhinde harbe girmemiz için Enver Paşa'dan daha ileri gidenler az değildi. Rusya, Türklüğün ebedî düşmanı olduğundan hem bunun tazyikinden Osmanlı devletini ve Anadolu Türkiyesini kurtarmak ve Boğazlarla İstanbul'u muhafaza edebilmek, hem de Rus boyunduruğu altında inleyen otuz milyon Türkün istiklâlini temin etmek için Almanya'nın Rusya'yı yıkmasına yardım eylemek ve bu maksatla fırsattan istifade etmek lâzımdı.

Şu halde hükûmet erkânının bir kısmı Alman ve bir kısmı Fransız taraftarı gibi görünüyordu ve binaenaleyh haricî politika itibariyle hükûmette tam bir görüş birliği ve ahenk yoktu.

Enver'in vazife sebebiyle temas ettiği Alman askerî heyeti ve bilhassa bunların reisi Liman Von Sanders Paşa, milliyeti hasebiyle tabiî olarak Alman nüfuzunu ve Alman taraftarlığını çoğaltmağa çalışıyordu.

Bunların da, Alman sefiriyle beraber, Enver Paşa üzerinde tesir ika ettiklerini zannediyorum. Enver Paşa'nın, Almanya'nın altı hafta veya iki ayda kat'î netice istihsal edeceği hakkındaki kanaati birçok mebusları ve parti erkânını da meclûb ediyordu. Bununla beraber vatanını cidden seven ve yalnız onun kalkınmasını ve yükselmesini isteyen, başka hiçbir şahsî menfaat düşünmeyen her münevver Türkün gayesi birdi, yalnız takib edilecek yol ve vasıtalarda ihtilâf vardı.

Her vesile ile külâh kapmak, menfaat temin etmek, mevki veya sandalya sahibi olmak veyahut gelişigüzel para kazanmak sevdasında bulunanlar ise ileride bulunan şeflere riyakârlık ve hattâ uşaklık etmekten başka bir şey yapmadıklarından onların fikirleri bahis mevzuu değildir. Fakat bunlar şeflerinin etraflarında külliyetli, hayli kalabalık bir yığın teşkil ediyor ve taraftarlıklariyle, tâbi veya tebaalıklariyle esaslı kararlara tesir ikaından hâli kalmıyorlardı. Harb başladıkdan sonra matbuatımızda görülen makaleler bile Umumî Harbin kısa süreceğini ve Almanların pek yakında kat'î galebeyi çalacağını halka telkin etmeğe çalışıyorlardı. Bu meyanda meselâ Yunus Nadi yazdığı bir makalenin bir fıkrasında: "Hülâsa Umumî Harbin pek uzun süreceğini iddia edenler, bilerek, bilmeyerek yanlış bir dâvâ güdüyorlar itikadındayız.,, demişti! İşte bu fikirler, Almanya'nın altı haftada kat'î neticeyi temin edeceğine kanaat etmiş olanların, Saray bosnada Pirincip'in kurşunları patladığı gündenberi yaptıkları telkinlerden ileri geliyordu.

Gerçi Almanya, 1870 harbinde, altı haftada Fransız imparatorluk ordularını kısmen Sedanda esir ederek Fransa üzerine kat'î bir galebe çalmış ve ondan sonra vücuda getirilen Cumhuriyet ordularının mukavemetleri

bir faide vermediğinden Fransayı sulhe mecbur etmişti. Fakat o zaman almanya ile Fransa karşı karşıya yalnızdılar. Harb ve muharebe tekniği ve şartları daha başka idi. Seri ateşli silâhlar tekemmül ettikçe müdafaa kuvveti ve müstahkem mevzilerde mukavemet imkânı çoğaldı. O zamanki yani 1914'teki tekemmülde hücum vasıtalarından ziyade müdafaa vasıtaları daha çok artmıştı. Tayyarelerin ve zırhlı hücum arabalarının, tankların hücum vasıtası olarak kullanılmaları sonradan harb içinde peyderpey meydana gelmiştir. Yalnız ağır topçu ile ve 42 lik topla her şey halledilemezdi. İşte bunun için 1870 tecrübesinin 1914 için aynen vuku ve tekerrürüne güvenilemezdi.

Von Vangenheim ve Liman Von Sanders. Türkiye'deki Alman askerî heyeti başında bulunan Müşir Liman Von Sanders Paşa, pek tabiî olarak, bizi Almanya'ya sıkı bağlamak istiyordu. Alman sefiri Von Wangenheim ise, bir Türk - Alman dostluğu ve hattâ ittifakı düşünüyordu. Bu adam bize az çok bir kıymet ve mevki veriyordu.

Liman Paşa, pek müteazzım, kendisini dev aynasında gören, inatçı, fakat malûmat ve iktidarı, zekâsı ve basireti orta, pek kaba ve haşin bir Alman generali idi.

Almanya'da ancak Tümgeneralliğe çıkabilmiş olan bu adam Türkiye'ye geldiği zaman, mukavele mucibince bir derece mafevk rütbe olan, Korgenerallik (o zamanki tâbir ile birinci feriklik) rütbesi verilmişti. Aynı zamanda, 16 Birincikânun 1913 tarihinde yine mukavele mucibince, İstanbul'da bulunan birinci kolorduya kumandan tayin edilmişti. Fakat bir Alman generalinin İstanbul'da bulunan bir Türk kolordusuna kumanda etmesini, kendi

menfaatlerine ve Osmanlı hükûmeti aleyhinde besledikleri tecavüz emellerine hiç de muvafık bulmayan Ruslar buna şiddetle itiraz ettiler.

İkinci Dünya Harbi, birincinin devamıdır. İstanbul'daki Fransız ve İngiliz sefirlerini de ikna ederek her üç hükûmetin sefiri babıâlide bir demraş yapdılar. Bunların Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya ayrı ayrı söyledikleri şey aynı mealde idi:

"Bir Alman generalinin İstanbul'da en büyük askerî kuvvetin, icra makamının başına getirilmesi Rusya aleyhinde bir fena niyetten başka bir şeye delâlet etmez; çünkü Karadeniz Boğazını icabında müdafaa edecek olan bu kuvvetlere Alman zabitlerinin kumanda etmesi Boğazların takviyesini mucib olur. Bu takviye arzusu da Rusya aleyhine düşmanca emeller beslenildiğine delâlet eder. Rusya hükûmeti bu ahvale müsamaha ile bakamaz." Fransız ve İngiliz sefirleri de aynı zamanda ve aynı mealde beyanatta bulunmakla beraberi "Ruslar müttefiğimizdir: onların istemediği şeyi biz de istemeyiz; onların menfaatlerine muğayir olan şey bizim de menfaatlerimize mugayirdir. Almanlar düşmanımızdır. Onların her teşebbüs ettikleri işte bizim için bir tehlike melhuz olması hasebiyle buna muhalefet vazifemizdir" dediler. 1914 başında söylenmiş olan şu sözlerle tasvir edilen siyasî vaziyetin, 1939 da başlayan ikinci dünya harbinin 1943 de tam inkişafını gösteren siyasî vaziyetinden hiç farkı yoktur. Esasen ikinci dünya harbi, birincinin devamından başka bir şey değildir. Aradan geçen yirmi sene zarurî bir mütareke devri olmuştur.

1914 te Fransızlar ve İngilizler Ruslardan daha fazla yaygara koparmağa başladılar. Bu cihet tabiî hükûme-

tin dikkat nazarını çekti. Tahkikat ve tedkikat neticesinde anlaşıldı ki Ruslar Boğazlar meselesini halletmeğe karar vermişler ve bunun için bir umumî harbi göze almışlardır: 1913 senesinin ikinciteşrin ayında Petersburg'da Boğazların cebren zabtı için bir program hazırlanmağa başlanmış; 1914 senesi ikinci kânun ayının 14 ünde yine Petersburg'da Hariciye Nazırı Sazanofun reisliği altında, Bahriye Nazırı, Genelkurmay Reisi, İstanbul Sefiri vesaireden mürekkeb bir Boğazlar komisyonu kurularak Boğazların cebren işgalini müzakere ve tesbite başlamışlar...

İşte Liman Von Sanders Paşanın birinci kolordumuza kumanda etmesine rusların itirazları da bu zamanda, 1913 senesinin son ayında ve 1914 senesinin ilk ayında vaki olmuştur. Bizim hükûmetimiz ilk zamanlarda bu işe ehemmiyet vermedi; "Osmanlı hükûmeti kendi kolordularına kimin kumanda edeceğini kendisi düşünür ve kendisi tayin eder" dedi. Fakat Ruslar ve onları teyideden İngilizlerle Fransızlar Berlinde de teşebbüslerini tekrar ettiler. Bunun üzerine, vaktinden evvel Cihan Harbine meydan vermemeyi arzu eden Almanya Hariciye Nazırı Von Yagow; Birinci Türk kolordusuna kumanda etmesinin Rus hükümeti nezdinde bir muhalefete sebeb olduğunu ve eğer amelî bir surette çalışmak isityorsa Edirnedeki ikinci kolordunun kumandasını deruhde etmesini veyahut kumandadan vazgeçerek askerî ıslâh heyeti reisliği ile bütün Osmanlı ordusunun talim ve terbiyesine ve teftişlerine bakmasını liman Von Sanders Paşa'ya ısrarla ve birkaç defa teklif etmiştir.

Liman Paşa'nın haşinliği. Bu haşin adam, vazifesini idrâk ve takdir edemediğinden ve ecnebi bir memleke-

te ekseriya lâzım olan (Soupleese-mülâyemet) i ve elastikliği gösteremediğinden birinci kolordumuzun kumandasını bırakmamak hususunda ısrara kalktı ve Rus nüfuzu karşısında bir ricat mânâsını tazammun edecek bir tâdil ile işe başlamayı muvafık bulmadı.

Halbuki bu mesele Petersburg'da şiddetli galeyanlar doğurmuş ve Londraya da mesele aksetttirlmişti. Alman Hariciye Nazırı İstanbul'daki Alman sefiri vasıtasıyle tekrar liman Paşa'ya, 1913 birincikânun ayının sonlarında, tebligat yaptı; İstanbul'daki Alman sefiri Von Wangenheim bu esnada izinli gitmiş olduğundan sefaret müşteşarı liman Paşa'yı sıkıştırdı.

Liman Paşa'nın bir kalın kafalılığı. Bunun üzerine liman Von Sanders eğer siyasî zaruretlere tebaiyet lâzımsa kendisinin Almanya'ya avdetine müsaade edilmesini taleb etti ve kalın kafalılığını ilk defa bu hâdisede göstermiş oldu. Nihayet Alman imparatoru daha ziyade dirayet göstererek 14 ikincikânun 1914 tarihinde kendisini vaktinden evvel Almanya'da kolordu kumandanlığına (Korgeneral - Birinci Ferik rütbesine) terfi ettirdi. Bu suretle bizde de bir derece üstün rütbe olan Müşirliği (Mareşallığı) ihraz etmesi icabetti. Müşir oldu. Müşir, Mareşal liman Von Sanders bir kolorduya kumanda edemezdi. Artık birinci kolordu kumandanlığını terketmesi lâzımgeldi. Bu esnada Harbiye Nazırı olmuş olan Enver Paşa, liman von Sanders Paşa'ya Osmanlı ordusu umumî müfettişi ünvan ve payesini vererek bütün orduları teftiş ve ıslah etmek vazifesini tevdi etti; esasen asıl işi de bu idi: Bu adam bizi çok hakir görürdü. Gerçi, o zaman bizde de, rütbeleriyle, vazifeleriyle mütenasib liyakat sahibi olmayanlar eksik değildi.

Fakat bu hal bizi hakir görmeğe sebep olamazdı. Onun bu haşinliği yalnız Türklere karşı değildi. Liman Paşanın çok haşin ve çok öfkeci olmasından birçok Alman zabiti de şikâyet ederlerdi. Erkânıharbiye-i Umumiye (genelkurmay) de bulunan Bronzart Paşa ve diğer Alman zabitleri, Enver Paşa ile doğrudan doğruya temasta bulunarak Liman Paşanın tesirinden âzade bir surette görüşmeğe ve mütalea dermeyanına imkân bulduklarından Liman Paşa onlara da kızardı. Fakat hepsinin ittifak ettiği bir nokta varsa o da Türkiye'yi Alman emellerine sadık bir makine haline koymaktı.

Liman Paşa'nın öfkeciliği. Henüz Türk ordusunda yeni çalışmağa başladığı zaman, bir gün bizim aramızda da ehemmiyetsiz bir macera oldu: Yıldızdaki Harb Akademisinde çalıştığım zamanlar Yıldızın ikinci derece sokaklarından biri üzerinde, bir ufak evde oturuyordum. Binek hayvanımı süvari neferim getirmiş ve sabahleyin mutad ata binişimi yapacaktım. Sokak ehemmiyetsiz bir yol olduğundan süvari neferim hayvanları evimin önünde sokak ortasında tutuyordu. Asıl Ihlamur - Yıldız caddesi biraz öteden geçiyordu. Bu esnada Liman Paşa at üzerinde Ihlamur tarafından geldi ve Yıldız caddesini takibedeceği yerde bizim sokağa saptı. Henüz evimden çıkıyordum. Hemen süvari neferime seslenerek ve işaret ederek hayvanları kenara çekmesini ve Müşir Paşaya yol vermesini ihtar ettim. Fakat, hayvan bu, aksiliği tuttu. Müşir Paşa'nın hayvanına kafasını dikerek onu süzmeğe başladı ve süvari neferimin eliyle çekmesine itaat etmedi. Liman Paşa, bizim atlarımızdan çifte yememek için karşıki duvara sokularak geçti. Kendisini hürmetle selâmladık. Fakat öfkeci adam yavaştan da olsa çıkış-

maktan kendini menedemedi: (Süvari neferimi iyi terbiye etmemişim; yolun ortasında durmamalı ve yolu kapatmamalı imiş.) Almanca vaki olan bu ihtara karşı (Ya wohl excellenz - Başüstüne Paşa Hazretleri) diyerek selâmladık. 9 metre genişliğindeki yolun 4 metresi yaya kaldırımlarına ayrıldıktan sonra ortada ancak 5 metre yer vardı. İki hayvan ile bu dar yolun kısmen kapanacağı tabiî idi. Buna rağmen öfkeciliği ve Türkleri hakir görmesi onu bu ihtarı yaptırmağa sevketmişti; fakat mafevktir, hürmet ve itaat lâzım olduğundan başka bir şey demedim.

Seferberlikten sonra da Liman Paşa'nın birçok fena ve kaba hareketleri olmuştur.

Liman Paşa'nın kabalığı. Sırası gelince onlardan da bahsedilecektir. Seferberlikten evvel Limanın ikinci mühim kabalığı bir teşrifat meselesinde görülmüştü: Liman Paşa Almanyadan gelirken Alman imparatoru kendisini usulen kabul ile bazı tavsiyelerde bulunmuş. Bunu yanlış tefsir ve izam eden Liman Paşa kendisine, Almanya imparatorunun İstanbul'daki askerî sefiri ve murahhası pâyesini vermek isterdi ve İmparatorun bir nezaket eseri olan Lâflarını her fırsatta istanbul'da tekrar etmekten çekinmezdi.

Bir gün Padişah sarayında verilen resmî bir ziyafette kendi mevkiinin Nazırlardan evvel gelmesi lâzım geldiğini söylemiş. Alman sefiri Von Wangenheim bile bu münasebetsiliklere kızmış. Nihayet teşrifat müdürlüğü Liman Paşanın teşrifat derecesini Sadaretten sormuş; bunun üzerine Vekiller Heyetinde yapılan müzakere neticesinde Liman Paşanın küçük elçilerden sonra ve Osmanlı müşirleri meyanında mevki ihraz edeceğine karar

verilmişti. Liman Paşa hizmetinde bulunduğu Osmanlı devletinin Vekiller Heyetinin verdiği bu kararı kabul etmediğinden ondan sonra kendisi hiçbir resmî ziyafete çağrılmadı.

İşte yüksekten atıp tutan bu sert adamın Almanya'nın askeri şevketi ve Fransızları top gibi önlerinde yuvarlayıp yere sereceği hakkındaki iddiaları dahi Almanya'nın çabuk harbi kazanacağına itikadı olanlara yardım ediyordu.

Ancak iyi bir fırka kumandanı değerinde olan bu adam, Türkiye'ye gelip iktidar ve zekâsından büyük bir makama geçerek mühim meselelerle meşgul olmağa başlayınca şımarmıştı. Bizde seferberlik başladıktan sonra askeri sevk ve idare hususunda bir çok gülünç tekliflerde bulunduğu gibi, kendi kumanda ettiği yerlerde de mühim hatalar yapmıştır. Bunlardan bazıları sırası geldikçe ayrıca zikrolunacaktır.

Liman Paşa'nın bazı askerî hataları. Burada şu kadarını söyleyeyim ki, bu zat bizim seferberliğimizden sonra harbe süratle girmemiz için çok çalışmış ve hattâ Odesa sahillerine asker çıkarmamız hakkında ısrarlı teklifler yapmıştır.

Bu tekliflerine mukavemet için çok çalıştım. Bereket versin ki Bronzart Paşa bundan daha makul olduğundan merhum Hafız Hakkı ile beraber ona yaptığımız teklifler kabul olundu. Enver Paşa'ya da derdimizi anlatmağa muvaffak olarak nihayet Liman Paşanın Odesaya asker ihracı teklifini suya düşürdük. Liman Paşa, belki bu gayretlerimden dolayı, (Türkiyede beş Sene) başlığıyla yazdığı kitabında benden entrikacı diye bahsetmiş. Ben, bir Türk kurmay subayı olarak vazifemi yaptım. Alman olan

şefimiz dahi bizim düşünce ve tekliflerimizi haklı bulmuştu. Keza 1915 senesinde Çanakkalede ordu kumandanı iken yaptığı gaflar bini aşar. En göze çarpanı: Gelibolu yarımadasına düşmanın asker çıkarması ihtimalini pek zayıf ve düşmanın ehemmiyetli ihraç hareketlirinin bozcaada karşısındaki sahillere yapılacağını daha kuvvetli tahmin ederek 1915 senesi nisanında Gelibolu yarımadasındaki kuvvetlerin büyük bir kısmını Anadolu tarafına nakletmesidir. Bereket versin ki o zaman 19 uncu fırka kumandanı olan Mustafa Kemal, kendi fırkasiyle Anadolu'ya geçmek emrini almış iken, düşman o esnada Arıburnuna asker ihracına başladığından 19 uncu fırka kumandanı kendiliğinden pek takdire şayan bir karar vererek bu tehlikeli düşmana dönmüş, karşıya geçmek hakkındaki ordu emrini, yani Liman Paşanın emrini yapmamış; Bu suretle mağrur Alman Generalinin hatasının önü alınmış ve Çanakkale müdafaası harikası vücuda gelmiştir. Eğer Gelibolu yarım adasındaki kuvvetler evvelce Anadolu'ya geçirilmemiş olsaydı düşmanın Arıburnu'nda tutunmasına bile imkân kalmaz ve ilk günü hepsi denize dökülürdü.

Liman Paşa'nın bir mütalaası. (Türkiyede Beş Sen) ünvanı ile yazdığı kitabta Liman Paşa Irak'taki askerî vaziyetten bahsederken şöyle diyor: (11 Temmuz 916 da yazdığım bir raporda mütaleamı şu suretle tesbit etmiştim. Bugün de buna hiç bir şey ilâvesine lüzum görmiyerek aynen burada zikrediyorum: Irak'da altıncı orduda vazıh birşevku idare yok gibi görünüyor. Halil Paşa (Enverin amcası) ordu kumandanından başka her şeydir.

"Kûtülammare" muvaffakıyetinden sonra İngilizlere

"Felâhiye" de taarruz ederek Irak'ın hiç olmazsa bir kısmını tahliyeye mecbur edecek yerde pek nüfuzlu ve pek akıllı, fakat çok entrikacı ve az Alman dostu olan Ali İhsan Paşayı Hanikın üzerinden kirmanşah'a gönderiyor.)

Liman Paşa bu raporunda hakkımda (entrikacı) tâbiriyle iltifat etmiş!.. Bunu şu raporda ne münasebetle, ne maksatla söylediğini bilmiyorum. Ancak bu zat Alman zabitleri hakkında da bu tâbiri kullanmıştır. Kitabında bu tâbiri niçin kullandığını şöyle izah eder: "Türkiyede çevrilen bu Alman entrikaları tetkik edilecek olursa daima aynı şahısların izlerine tesadüf olunur. İstanbul'da bunların isimleri herkesçe malûm olmakla beraber onların aleyhine bir şey yapmağa imkân yoktu; zira onlar daima İstanbul'da kalırlar ve Alman makamlarına bağlı telefon ve telgraflara hâkim bulunurlar ve nihayet hareketleri Enverin ismi veya imzasıyle örtünürdü. Ecnebi memleketlerde ve en yüksek makamlarda bulunup en büyük mesuliyetleri deruhte etmiş olan memurların ve zabitlerin leh ve aleyhinde -fakat kendilerinin malûmatı olmaksızın- gizli olarak vatana ihbarlar yapılmasına "entrika" namını veriyorum. Bu ihbarlar öyle zatlar hakkında yazılıyordu ki yazanlar mevki itibariyle onların hayli dûnunda bulunuyordu." Liman Paşanın burada bahis ve şikâyet ettiği entrikacı Almanlar bizim karargâhı umumîdeki Bronzart Paşa ve maiyetindeki diğer Alman erkânıharbleri ve Alman ataşemiliteri idi.

Şu izaha göre entrika tâbiriyle bana atfetmek istediği kusurun sebebi olsa olsa kendisinin Odesa'ya ihrac teklifine karşı ve Karadenizde Alman gemileriyle birlikte Türk donanmasına ve Amiral suschon'un deniz hâkimiyeti tesis edemiyeceği hakkındaki iddialarım ve bu hu-

susta, Hafız Hakkı, Mahmud Kâmil Beylerle ve Enver Paşa ile münakaşalarım ve ısrarlarım olabilir.

Bundan başka Karargâh-ı Umumi'den ayrılarak bizzat muhtelif kumanda mevkilerine geçtiğim zaman bazı değersiz Alman zabitleri hakkında merhametsizce ve tereddütsüz tatbik ettiğim cezalar da, sebeb olmuş olabilir.

Mesalâ Irak'da, 13 üncü kolordu kumandanı iken ve İngilizlerle muharebe ettiğim bir günde fırkalarımızdan birine kumanda eden bir Alman kaymakamı düşman karşısında fırkasını idare edemiyerek birlikler dağılmış ve kendisi kaçıp yanıma gelmişti. Düşmanla muharebe ederken aciz ve korkaklık gösteren bu adamı derhal kumandanlıktan azledip başka bir Türkü kumandan vekili yapmış ve Alman kaymakamını geriye, Musul'a altıncı ordu kumandanlığı emrine göndermiştim. Kendisinin binek atı da yoktu. Bir süvari bölüğünden, bir Türk neferinin altından hayvanını alarak ona binek verdirmiştim. Kumandadan çekilince, tabiî neferimizin atını da altından alarak vazifesini ondan daha iyi yapan Türk neferine iade ettim. Geriye ne ile gideceğini soran Almana da; cevabını verdirdim. O gün tesadüfen bir develi koldan başka geri gidecek kol yoktu. Yüzüme baktılar. Bilâtereddüd: (Kendi parasiyle at tedarik etmemiş ve buraya atsız gelmiş adam deveye binip geri gider! Düşmanla muharebe ederken muharebe meydanından devletin müdafaa vasıtasını ayıramamam) cevabını verdim. Bunun üzerine deveye bindi ve geri gitti. Belki bu muamelem nezaket harici idi. fakat muharebe günü vazifesini yapmayan adam buna ve benim zarurî öfkeme istihkak kesbetmişti. Buna benzer diğer bir muameleyi de o zaman 13 üncü kolorduda bir topçu zabiti olan Kudüslü Abdürrez-

zak hakkında tatbik etmiştim. Daha sonra fahrî ferik ünvaniyle Azerbaycana gönderilen Enver Paşa'nın kardeşi hakkında da menfî maruzatta bulunmuştum. Vazifemin icaplarını yaparken bu şahısların mensubiyetlerine, dalkavukluğa veya husule gelecek fena tesirlere, beslenecek kinlere hiç bir zaman ehemmiyet vermemiştim. Bunlar sırası geldikçe ileride tafsil edilecektir. İşte liman Paşa buna benzer didinmelerden dolayı hakkımda entirakacı tâbirini kullanmış olabilir. Fakat bir Türk vatandaşı ve vazifesini idrak eden bir Türk kumandanı olarak Türk milletine, Türk vatanına ve Türk ordusuna borçlu olduğum vazifeden başka bir şey yapmadım. Bu hususlarda millet ve vatanın selâmetini temin için uğraşmaktan başka bir şey düşünmedim; bunlarla da iftihar ederim. Bizden sonra yetişen nesillerin de böyle azimli ve feragatli çalışmalarını dilerim. Vatan ancak hiçbir haseb ve neseb düşünmeyerek, her türlü taraftarlık, kin ve menfaat hislerinden âzade olarak çalışmakla yükselir. Dalkavukluk, vatanın yükselmesini meneden, devlet bünyesinin kökünü kemiren çok fena bir illetir.

Liman Von sanders Paşa'nın beni (az Alman dostu) diye tarif etmesi de çok garibdir. Bu zavallı ve bunun gibi düşünen diğer zavallılar hiç düşünmüyorlar mı ki: Özüm, Kanım, hissim, terbiyem ve kafamın içi, hasılı her şeyim ve bütün kültürüm Türk'tür.

Öz Türk nasıl düşünür? Her şeyden evvel Türklüğü ve Türk vatanının ve milletinin menfaatini düşüneceğim tabiîdir. Benden nasıl, körükörüne, Alman veya sair ecnebi dostluğu, daha doğrusu ecnebi uşaklığı beklenebilir? Yalnız Türklüğün menfaatine muvafık olduğu ve Türklüğe hürmetedildiği halde, milli haklarımız ve vazi-

felerimiz takdir olunduğu müddetçe Türklüğe bu takdiri, bu hürmeti esirgemeyen ve yardım eden ecnebileri severim. Hususî bir kompliman veya menfaatle beni ecnebi uşaklığına kimse sevkedemez. Ancak Türklük ve Türkiyenin menfaati, ecnebi bir devletin menfaati ile mutabık olduğu ve müşterek bir düşmanın ezilmesi her iki taraf için faydalı olacağı zaman, o ecnebi devlet ile dost olmayı-hakikî her Türk vatanseveri gibi-takdir ederim. Böyle bir halde bu dostluğun artması için çalışmayı millî bir vazife sayarım. Bu düşünce ile, birinci dünya harbinde, Rusyanın Türkiye aleyhindeki emelleri hasebiyle, Almanya ile ittifak edip müşterek düşmana karşı Almanya'nın ve bizim galebe çalmamızı temin etmeyi bir zaruret telâkki etmiştim; fakat bu ittifakın bizi kayıtsız aşrtsız Almanlara teslim olmaya ve uşak mertebesine inmeye sevketmemesi lâzım idi.

Garb medeniyetini sevmek ve takdir etmekliğim de kendi milletimin bunlar gibi, yüksek bir medeniyete ve refaha vasıl olmasını şiddetle arzu etmekliğimden ileri gelir. Ecnebilerin körü körüne meddahlığını veya onların aleyhinde atıp tutmayı da yapamam. Bunlar hakkında yapacağım fikrî veya maddî hareketler, muameleler ancak bütün Türk milletine ve vatanına yardım ettikleri müddetçe, onlara hoş gelecek bir tavırda olabilir; şahsıma yapılacak hususî muameleler veya temin edilecek menfaatlerle kolayca satın alınabilecek adam değilim. Türk vatanına ve milletine yardım bahis mevzuu olmadığı yerlerde ise ecnebiler hakkında sadece objektif düşünür ve realiteye göre mütalea ve muamele yaparım. Bunun için Liman Paşanın (az Alman dostu) demesi eksiktidr. Çünkü onun bu mütalea için istinad ettiği vakalarda ben tam bir Türk olarak davrandım. Bununla bera-

ber Almanların içinde bize hayırhahlık edenler eksik değildi. Irak'ta temas ettiğim Golç Paşa, harb akademesinde muavin iken bana tabiye ve sevkulceyş sahasında birçok şeyler öğreten Yarbay Aubert ve keza aynı akademide harb tarihi ve sevkülceyş sahasında yine bir çok şeyler öğreten Yarbay Von Lossov bize çok dost tavırlar ve fikirlerle hocalık etmişlerdi. Bunların hizmetlerini takdirle yâd ederim ve onlardan ettiğim istifadeden dolayı kendilerine ayrıca şükran hislerimi minnetle arz eylerim. Hele Aubert hissiyatında da o kadar kibar ve Türk hayırhahı idi ki hayran olmamak kabil değildi. Sade bizimle değil, Türk neferleriyle, Türk Köylüleriyle temaslarında bile aynı hayırhahlığa şahid olurdum. keza Almanya'da tahsilde iken, Alman ordusunda hizmet ettiğim zaman bazı hayırhahlara rast gelirdim; fakat çoğunda Türklüğü hakir görmek hissini sezerdim. Hattâ diyebilirim ki Almanya'ya giderken dost ve takdirkâr gittim; avdette Almanların bizim hakkımızda iyi his ve fikirler beslemediklerine kani olarak döndüm. Bu his, sonradan harb akademisinde Aubert ve Von Lossov ile beraber çalışırken onlara dost olmaklığıma mâni olmadı. Fakat cihan harbinde bazı Almanların yaptıkları fena muamelelerden ve bizi uşak gibi kullanmak istemelerinden dolayı imkân buldukca onların bu hareketlerini reddetmeğe ve hattâ fırsat düşünce ezmekliğime de mâni olmadı. 1918 senesi Temmuzunda Batum'da Kafkas ordular grubu karargâhında, Bağdatı istirdad için kumandanı olduğum altıncı ordu ile dicle boyundan ve dokuzuncu ordu ile Tebriz, Tahran, Hemedan, Kirmanşah üzerinden yapılacak cephe ve çevirme hareketleri müzakeresinde grub erkânıharb reisi olan Alman albayına söylemdiğim lâkırdı kalmamıştı: "Siz bir çılgınsınız; bir taksim bir bu-

çuk milyon mikyasında bir Kiepert coğrafya haritası üzerinde Türk ordularıyle sevkülceyş taaruzları ve çevirme hareketleri yapmayı düşünüyorsunuz. Türk ordusunun böyle düşüncesiz hareketlerle kanını akıtacak kudreti artık yoktur. Taarruz, Taarruz... Nedir bu çılgınlık: memleketimizin mühim bir kısmı düşman istilâsı altında, bunlara müdafaa imkânını temin edemezken nedir bu taaruzlar? Hem siz kendi memleketinizde dahi bu taarruz delilleriyle ordunuzu bitiriyorusnuz. Zannediyor musunuz ki şimdi Paris istikametinde yapılmakta olan sipsivri taarruzlarınız muvaffak olacak. O da akim kalacak. Ordularımız büsbütün takatten kesilmeden evvel düşmanla müzakereye başlayıp münasip bir sulh yapmak lâzımdır. Daha vakit geçerse işler büsbütün berbad olacaktır.) diye haykırmıştım. (şimdi İstanbul'a gidiyorum. Enver Paşa'ya da bunu izah edeceğim; ordumla böyle bir çılgınca hareket icrasına asla taraftar değilim"tehdidini de ilâve etmiştim.

Grub kumandanı müdahale ile münakaşayı burada durdurdu. Bu esnada grub karargâhının bazı Türk erkânıharb zabitleri ve bu meyanda merhum Korgeneral Basri ve erkânıharb binbaşısı Naim Cevad hayretle yüzüme bakıyorlardı.

Almanya harbi kazancak mı? İşte 1914 senesi yazında ordumuzda hizmet gören Alman zabit ve generallerinin, Almanya'nın Fransa'yı çabuk yere sereceği hakkındaki resmî, hususî iddiaları ve propagandaları da, bazı kimselerin kafasında, Almanya'nın çabuk harbi kazanacağı ve Almanlarla ittifak ederek süratle harbe girmekliğimiz kanaatini hasıl ediyordu. Bunlara kapılanlar, işin içyüzünü bilmiyorlar ve daha yeni bir harbden

mağlûb ve çok zayiatla çıktığınızı ve zayiatımızın bir senede telâfi edilemiyeceğini idrak ve takdir edemiyorlardı.

Eğer Almanya ve Avusturya, yalnız Fransa ve Rusya ve Sırbistan ile çarpışacaklarsa bu kanaat ve iddia doğru idi. Fransa cephesinde, harb iyi idare edilmek ve Rusya'dan gelecek ilk zararları göze almak şartiyle, Fransız ordusunu 6-8 haftada kat'î mağlûbiyete uğratmak mümkün ve memuldü.

Fakat Alman harb plânının icabı, Belçika'dan geçerek Fransa'ya tarruz edileceğinden ve bu cihet Alman erkânıharbiyesiyle temas edenlerce az çok malûm olduğundan, itilâf devletlerinin lehine terazinin gözüne, Belçika ordusu ve bunun mukavemeti ve Belçika münasebetiyle de İngiliz ordusu girecek ve ağır basacaktı. Almanların Belçika'dan geçerek Fransa'ya taarrruzu harbden evvel âdeta gazete sütunlarına bile geçmiş ve gizli olmaktan çıkmışdı. Evvelce Alman Genelkurmay reisi olan Graf Von Schileffen uzun zamanlar Alman erkânıharbiyesinde yaptığı tedkikler ve tatbik ettirdiği harb oyunları vesaire neticesinde evvelâ Fransız ordusuna taarruzu; Rusya'ya karşı müdafaada kalmayı ve Fransa'nın da hakkından çabuk gelmek için İsviçre ile Belçika arasındaki hudud boyunda yapılmış olan Fransız istihkâmlarına çarpmıyarak ve onlarla oyalanmıyarak Belçika'dan icab ederse cebren geçip- Fransız ordusunun sol cenahına ve Belçika'dan Paris'e doğru taarruz edilmesi esaslarını muvafık olacağı neticesine ve kanaatine varmış ve plânlar buna göre yapılmıştı. Diğer taraftan son senelerde İtalya'nın vaziyeti de şüpheli görülmeğe başlandı.

İtalya bundan evvel 913 de de Sırbistan'a taarruz ile başlıyacak harbin tecavüzî mahiyette olacağını ve üçlü

ittifakın müdafaa esasına müstenid olduğunu ileri sürerek harbden ictinab etmişti.

Şu halde üçlü ittifak ile üçlü itilâf arasında kuvvet muavezenesi yoktu. İtalya'nın ittifakına sadakat göstermiyerek Almanya'nın yanında harbe girmemesi ve bilâkis Belçika ile İngiltere'nin ve Sırbista'nın Fransa ve Rusya ile beraber harbe girmelerinin muhakkak görülmesi Almanya lehinde parlak ümitler beslemeğe imkân vermiyordu. Bilhassa İngiltere'nin Fransa'ya yardım etmesi, altı haftada Fransız ordusunun mağlûb edilmesine ümit veremiyecekti. Fransızların kat'î muharebeyi kabul etmiyerek ve icabında Paris'in de muhasara edilmesine razı olarak Sen nehri gerisine çekilmeleri ve İngiliz ordularının tesir gösterecekleri zamana kadar Almanları oyalamaları mümkündü. Bunun için de İngiliz kuvvetlerinin ihraç noktalarını biraz daha garba almak kâfi idi. Bu halde altı haftada değil, altı ayda da Fransız ordularını kat'î mağlûbiyete uğratmak ümit edilemezdi.

İngiltere'nin harbe müdahalesi. Diğer taraftan ingiltere'nin her yaptığı harp uzun sürmüştür. İngiliz ordusunun gönüllü ve ücretli askere istinad etmesi, mecburî askerliğin kabul edilmemiş olması İngiltere için büyük bir noksandı. Anavatanın denizle çevrilmiş olması ve denizlere de kuvvetli donanma ile hâkim bulunması, İngiltere'yi süratle istilâya maruz bırakmıyor ve bundan dolayı İngilizler mecburî askerliğe lüzum görmüyorlardı. Dünyanın her tarafına yayılmış müstemlekeleri de bir arada olmadıklarından biri tecavüze düçar olursa diğerlerinden ona yardım edilinceye kadar geçecek vakitten ehemmiyetli bir zarar gelemezdi. İşte bu mülâhazalarla ordusu zayıf olan İngiltere her nerede bir kara harbi

yapmağa mecbur olmuşsa orada daima işi uzatmış ve membalarının bolluğu, dünyanın her kıtasında ehemmiyetli müstemlekelere malik bulunması sayesinde harb çıkan yere bir müddet sonra kâfi derecede ordular yetiştirmiş ve oralarda düşmanı ekseriya ihata ederek, hertürlü haricî yardımlar imkânını selbederek onları, iki, üç, beş sene sonra silah teslimine mecbur etmiştir. On beş on altı sene evvel, en son cenubî Afrika'da yapmış olduğu Transval harbi buna yeni bir misaldi. İşte şimdi de, vukuu muhtemel olan Umumî Harbe İngiltere'nin karışması bu harbi çok uzun sürdürecekti. İngiltere'nin kaynakları buna müsait idi. Ordusunun noksanlarını da bu kaynaklar sayesinde ve kazanacağı zamanla telâfi ederek mühim ingiliz kuvvetleriyle Fransız orduları işbirliği edince, Alman ordularının Fransa'daki vaziyeti ümit verici olamazdı. Sadece Alman ordusunun kuvvetine, zabitlerinin ve kumandanlarının iktidarlarına güvenmek kâfi değildir. Karşı tarafta da iyi bir Fransız ordusu vardı. Bunun kuvvetçe ve adedce noksanı evvelâ Belçika ve sonra İngiltere tarafından telâfi edilebilirdi.

Rus-Japon harbinden alınan ders. Gerçi 1904 de vukubulan Rus-Japon harbinde, Japonların iyi yetiştirilmiş orduları ile büyük Rusya'ya galib geldikleri görülür. Fakat burada Rusya sade askerinin, zabitlerinin ve kumandanlarının iktidarsızlığı yüzünden mağlûb olmamıştır; çünkü Rusya'nın insan vesair membalarının çokluğu, ordunun iktidarsızlığını telâfi edebilirdi. Bu harbde Rusya'yı mağlûp eden esaslı sebep mühim insan vesaire membalarından istifade ederek çıkarabileceği büyük kuvvetleri Uzakşarktaki darülharbe göndereememesi, Sibirya demiryolunun bu sevkiyata kâfi gelmemesiydi.

Mevcut tek hatlı demiryolu, gerek hattın pek uzun olması, gerek müteharrik malzeme noksanı hasebiyle iyi bir randıman veremiyordu. Bu hat, yüzbinlerce askerin yiyecek cephane vesaire noksanını bile nakle kâfi değildi. Bunun için bu demiryoluna güvenerek Mançuri darülharbine, Japonları mağlûb edecek derecede, kuvvetli ordular sevki imkânsızdı.

Kifayetsiz demiryolları insanı aldatır. Sade demiryolu yapmış olmak kâfi değildir. Bu hattın randımanını düşünmek ve yüz binleri geçen ve geçecek orduların daimî ihtiyaçlarını nakle kâfi trenler işletebilmek lâzımdır. Yalnız hat inşası göz boyamaktır.

Beş yüz bin insan ve yüz bin hayvandan mürekkeb bir ordunun hergünkü erzak ve yem ihtiyacı en aşağı bir buçuk milyon kilo veya bin beş yüz ton tutar. Yalnız bunlar yüz elli vagon veya vasatî otuzar vagondan mürekkeb beş tren yapar. Eğer hattın randımanı daha iyi ise bazı meyiller, kavisler, istasyonarın tertibatı, makaslar vesaire kâfi ise bir askerî tren elli vagona kadar büyüyebilir. Bir ordunun ihtiyacı sadece erzak ve yemden ibaret değildir. Cephane, mühimmat, sıhhiye malzemesi, giyecek, hasta ve yaralı nakli vesaire vesaire... Bunlar da en aşağı günde üç tren tutabilir. Şu halde beş yüz bin kişilik bir ordu için cepheye günde en aşağı sekiz trenin gelmesi lâzımdır. Eğer tiraje yani demiryolu hattının boyu, mesafesi trenle üç günde katedilebilecekse, üç günde sekizer trenden 24 tren gidiş ve 24 tren de geliş için lâzım; bir o kadar da yedek malzeme ister ki tamir, tathir, dinlenme vesaire olabilsin. Şu halde üç günlük tren mesafesinde bulanan beş yüz bin kişilik bir ordu için, arkasında mevcut demiryolunun yetmiş trenlik, yani 2100 adet vagonu ve 70

lokomotifi bulunmak lâzımdır. Bunlar mevcut olduğu takdirde ve hattın inşaatı hergün bu kadar trenin muntazam surette işlemesine müsaid ise bu demiryolu yarım milyonluk bir ordunun ihtiyaçlarına kâfi gelebilir. Aksi halde bu hatta güvenmemek, hattın kabiliyetine göre ordu toplamak lâzım gelir.

Mançuri'deki Rus ordusu için bu hesap birkaç misli büyüktü, çünkü Moskova ve civarından mançuriye kadar olan mesafe trenle ancak bir haftada, belki daha ziyade bir zamanda katedilebiliyordu. Bir askerî trenin saatte 25 kilometreden fazla sürat kullanmadığını da düşünmek lâzımdır.

Bu izahattan anlaşılacağı veçhile Japonlar harbi sadece ordularının iyi hazırlanmış ve kumandanlarının iyi yetiştirilmiş olmaları ile kazanmamışlardır. Bunlarla beraber Rusya'nın kendi insan ve malzeme membalarından lâyıkı ile istifade edememesi ve tek hatlı Sibirya demiryolunun nakliyata kâfi gelmemesi, dolayısı ile Rus ordularının adedçe kâfi olmamaları yüzünden kazanmışlardır.

Bundan başka Rusya bu harbi uzatmamak ve Avrupa cephelerinden pek uzağa çok asker göndermiş olmamak istiyordu. Avrupa'daki vaziyet, hususiyle Rusya'nın ihtilâle hazır görünen dahilî ahvali Çar hükûmetini Uzakşark'ta japonlarla uyuşmağa mecbur etmişti. Bu yüzden Uzakşark'ta Japonlara karşı mağlûbiyeti kabul ile sulh yaptı ve Avrupa cephelerine başını çevirdi. Şimdi bu misale dayanarak nasıl denilebilir ki Almanya da, ordusunun kuvvet ve kudreti ile harbi çabuk kazanacakdır?

Enver Paşa iyi bir erkânıharbdi; fakat uzun boylu hesaplara pek yanaşamazdı. Onun tabiatı komitecilik zihniyeti ile ve şansa istinad eden baskın ve atak hareket-

lerle, sürprizlerle daha çok ünsiyet peyda etmişti. Asker olmayanların askerî meseleler üzerinde karakuşvarî mütaleaları da Enver'i zıvanadan çıkarıyordu.

Akıllarının ermediği işlere karışanlar. Her devirde, her zaman görülen başıbozuk askerler veya üniformalı cahiller, çizmeden yukarı çıkarak büyük askerî meseleler üzerinde mübahase, münakaşa ederler, mütalealar yürütürler ve hattâ kararlar verirler. Bunların memleketi alâkadar etmeyen askerî işler ve vaziyetler hakkında bol keseden atıp tutmaları, gazetelerde sütun sütun yazılar neşretmeleri, işten anlayan askerleri sadece güldürür: Halk da bunları masal diye okuyabilir. Bu yapma askerler ve sahte amiraller, başka lisanlarda yazılmış bazı askerî kitapları ve makaleleri okuyarak biraz kafa doldurmuş olabilirler ve nereden naklettiklerini de söylemeyerek, mehaz göstermeyerek, kendi kafalarının marifeti gibi, sıkılmadan, neşir de ederler. Bunlar mütehassıs askerlerle, hattâ büyük birliklere kumanda etmiş ve harp cebhelerinde savaşmış komutanlarla askerî meseleleri münakaşa etmek hayasızlığını da gösterirler. Fakat bu alışkanlık tesiriyle doğrudan doğruya vatanımızı alâkadar eden meseleler ve vaziyetler hakkında atıp tutmağa başlayarak fikirleri bulandırırlar ve selim düşünme kabileyitini halktan koparıp atarlar. İşte o zaman iş vatana hiyanet rengini alır.

Bir asker nasıl hıfzısıhha kitaplarını, tıbbî makaleleri okuyarak doktor olamaz ve yalnız sıhhati muhafaza edebilecek kadar sıhhî malûmata sahib olabilirse ve bu malûmat ile bir doktor vazifesini göremezse; bir doktor, veya muharir, veya mütefekkir de aynı suretle öteberi okumak veya işitmekle bir erkânıharb, bir kumandan

vazifesini göremez ve hiçbir zaman da askerî meseleler üzerinde tahlil yaparak mütalea yürütemez. Böyle yaparsa alâkadarları yanlış kararlar ittihazına sevkeder ve vatana hiyanet etmiş olur. Ukalalıkdan vazgeçip ihtisasa hürmet etmelidir.

Meselâ İttihat ve Terakki Merkezi Umumî azasından doktor Bahaddin Şakir... Merhum çok gayretli, çok fedekâr ve feragat sahibi, nefsini tehlikeye koymaktan çekinmez bir vatan evlâdı idi. Fakat harbe sürüklenmemize tesir eden, hattâ Sarıkamış felâketine Enver Paşa'yı sevkeden mühim şahsiyetlerden biri olmuştu. Merhum fedakârlığı, feragati hasebiyle çok takdire şayan bir vatanperverdi. Ve bu yüzden hayatını, vatanı için verdi. Gazete sütunlarında, sokaklarda milleti harbe tahrik eden ve fakat kendilerinden ne bir zerre kan, ne bir dakika rahat ve ne de bir kuruş fedakârlık yapmayan serseriler, yaygaracılar sırasında değildi. O bir idealistdi. Turan'ın fethi yolunda sergüzeşt aradı, harb istedi, fakat lâfla değil, kendisi de bizzat ayağına çarık, başına kabalak geçirerek ve tüfeği omuzlayarak Kafkas cebhesine koştu. Ve nihayet bu uğurda yaşıyan ölüler listesine girdi. Bunun için, o fedakâr bir kahramandı. Fakat ne yapalım ki asker olmadığı için, askerlikte ihatalı malûmatı ve ilme dayanan mütaleası ve iktidarı bulunmadığı için, çizmeden yukarı çıkarak harbe sürüklenmemize sebep olanlar arasında idi.

Gazete sütunlarında da tümen tümen bu yolda yazı yazanlar, destanlar neşredenler çoktu. Enver Paşa âdetâ bizden ziyade, öyle şahsiyetleri dinler gibi olmuştu. Bunların iyi gün dostları veya dalkavuk olduklarını düşünmüyordu. Muvaffakiyetsizlik başgösterince ilkönce iyi gün dostlarının aleyhte yazacakları şüphesizdi. Mesela,

(Zeytindağı) kitabının 69 ncu sayfasındaki şu yazıları, Enver Paşa okusaydı, ne söylerdi: "Sizler, Ey Sarıkamış'ın buzdağı üstünde donmuş olanların kardeşleri, siz hep, pomatalı bir yüz derisinin kapladığı boş bir kafanın içindeki bomboş bir hayalin kurbanları değil misiniz? O hayal dahi.... Seni buraya süren kara fikirler uğruna, Rus kılıçları altında parçalanıp ölecekti!" Keza 84 ve 85 nci sayfalardaki şu ifadeler de dikkati çeker: "İyi Asker olmayan Cemal Paşa, mükemmel levazımcılık yapıyor... 4. Ordu Kumandanı, bu nişanın başkumandana verildiğini duymuş ve kendisinin unutulmuş olmasına kızmıştı. Başkumandan, telgrafla saraydan müsade aldığından kendi mücevherlerini, Arkadaşı Bahriye Nazırı'nın göğsüne takıyordu.... Barışmışlardı." Cemal Paşanın Yanında hususi bir himayeye mazhar olmuş ve o zaman ancak yirmi yaşında bir yedek subay bulunan muharririn şu yazıları başkaları tarafından yazılmış olsaydı, tarihi bir müteala ve tenkid telakki olunabilirdi...

Enver Paşa'nın ruhî hâleti. Bazan Enver Paşada mistik bir ruh hâleti sezerdim. O âdeta kendisini bazan, bu vatanı kurtarmağa memur edilmiş semavî bir murahhas gibi telâkki ediyor görünürdü. 1908 inkılâbındaki muvaffakiyetleri, 1913 Balkan Harbi esnasında bir avuç fedai ile yaptığı Babıâli baskını ve böyle ufacık bir darbe ile hükûmeti devirip Mahmud Şevket Paşa kabinesini iktidara getirmesi, Edirne'nin istirdadı gibi hizmetleri kendisinde, belki de, bu telâkkinin husulüne sebeb olmuştu.

Hiç şüphe yok ki bu muvaffakiyetleri ile vatana büyük hizmetler yapmıştır. Fakat bu cüretlerde, bu dinamik hareketlerde yine bir hesab, neticede bir muvaffakiyet

ümidi vardı. Cüret, iyi hesablara müstenid olursa, gerek bir komiteci için, gerek bir politika lideri veya hükûmet reisi için, ve gerek bir kumandan için çok faydalı ve lüzumlu bir sıfattır. Büyük kumandanların ekserisi, büyük muharebelerini iyi hesaba müstenid cüretle kazanmışlardır. Fakat iyi hesap yoksa, meselâ Sarıkamış ve Kanal seferlerimiz gibi, felâketli netice muhakkaktır. Sadece tâlih veya semavî bir ilham hülyası ile böyle işler yürümez.

Enver Paşa'nın bir karikatürü. Bir gün Münih'de intişar eden Almanca bir karikatür mecmuasında Enver Paşa'nın bir karikatürünü görmüştüm: Kendisine Napolyon esvabı ve şapkası giydirilerek bir aynanın önüne oturtulmuş ve aynadaki hayaline, aksine bakıyordu, resmin altında da şu yazılmışdı: *(Türk Napolyonu - şimdi Vaterlomu bekliyorum).* Bu karikatürü kendisine göstermiştim. Gülmüştü; gözünün içine baktım ve *(Allah saklasın)* dedim. Tekrar güldü; *(Tarihten ibret almak hepimize borçtur)* dedim; sustu.

Napolyon'u da Waterlo'da bitiren, 1807 ye kadar yaptığı pek şanlı, güzel hesaplı ve çok muvaffakiyetli seferlerinden şımararak ondan sonra yaptığı hesabsız İspanya ve Moskova seferleri idi. 1796 dan 1807 ye kadar on bir seneden fazla zaman zarfında kazandığı harbler, bu meyanda pek tehlikeli Mısır seferi gibi sergüzeştler, şansının yüksekliği zamanına, bununla beraber yine iyi hesabedip, iyi hazırlık yapıp bundan sonra cüretle kararını ve plânlarını tatbik ettiği vaziyetlere tesadüf eder.

Ültimatomdan sonra. 24 Temmuz 1914 tarihinde Avusturya ültimatomunu alan Sırbistan hükûmeti pek

güç vaziyete girmişti. Sırbistan için, bu ültimatom üzerine, yapılacak iki karar vardı:

1- Kendisine her hususta yedi sekiz defa faik olan Avusturya imparatorluğunun taleblerini tamamiyle kabul ederek memleketi harp âfetinden ve belki de istiklalini kaybetmekten kurtarmak;

2- Avusturya taleblerini kısmen veya kâmilen reddederek ve Rus muavenetine güvenerek harbe razı olmak.

Birinci şıkkın memleketin haysiyetine uygun olmadığı âşikârdır.

İkinci şıkka gelince, Rus yardımına güvenerek kuvvetliye kafa tutmak bir hesaptır. Fakat bu yardımın cılk çıkabileceğini de düşünmek lâzımdır. Rusyanın işe karışması demek, umumî harbin zuhuru demektir. Avrupa milletlerinin boğaz boğaza dövüşmesine sebep olmak pek ağır bir mesuliyettir. Maddî zararlardan başka vicdanen ezici bir azabtır. Diğer taraftan Rusya'nın behemehal galip çıkacağı bilinemez. Mesele yalnız Rusya ile Avusturya arasında kalacak değildir. Bu düşüncelere rağmen Sırbistan ikinci şıkkı ihtiyar ederek 48 inci satte, yani 25 Temmuz 1914 te Avusturya ültimatomuna kısmen ret ve kısmen muvafakat cevabı verdi; fakat cevabın Avusturya'yı memnun edemiyeceğini bildiğinden cevaptan üç saat evvel de umumî seferberlik ilân etti. Herhalde Rusya'ya güvenerek ortalığı ateşlediği âşikârdı. Yalnız cevabında büsbütün haşin olmamak için münazaanın La Haye Milletlerarası mahkemesine tevdiine hazır olduğunu da bildirmişti. Bunda seferberliğini ikmale vakit kazanmak düşüncesinin hâkim olduğu şübhesizdi.

Sırp cevabının Avusturya'yı memnun edemiyeceğine kani olan Belgrad'taki Avusturya sefiri evvelce aldığı talimata binaen Belgrad'ı terketti. Avusturya bu neticeyi

zaten üç haftadanberi gözönünde tuttuğu cihetle Saraybosna hâdisesini müteakip harp hazırlıklarına başlamış ve fakat tam mânasiyle seferberlik yapmamıştı. Yalnız Sırbistan hududuna mücavir kolordularının mevcutlarını tezyid etmiş ve bunları hemen harekete başlıyacak hale koymuştu.

26 Temmuz 1914 de Sırbistan'nın Viyana'daki sefirine siyasî münasebetlerin kesildiği tebliğ olundu ve bu da Viyanayı terke mecbur oldu. 25-26 Temmuz gecesi Sırb cevabını aldıktan ve Sırb seferberliğinden sonra Avusturya da umumî seferberlik ilân etmişti. Sırb hükûmeti hudud üzerinde bulunan hükûmet merkezini zarurî olarak memleket içerisine, Niş'e nakletti. Hükûmdar ile ailesi efradı, hükûmet vesaire kâmilen 26 Temmuzda Belgrad'ı terkle Niş'e gittiler. 1939 da da, Polonya, İngiltere'ye güvenerek İkinci Dünya Harbi'ni ateşlemiştir.

İlk ateş. Henüz harb ilân edilmemişdi. Buna rağmen 27 temmuzda Sırblar, Tuna nehri üzerinde seyreden Avusturya gemilerine ateş açtılar. Harb ilân etmeksizin harbe başlamak... Buna artık alışmak lâzım geliyor. Harb ilân etmeksizin harbe başlamak, hücum etmek bizim kaç defa başımıza gelmiştir. Çeşme'de, Sinop'da, Navarin'de donanmamız birdenbire ve alçakça hücumlara uğrayarak yakılmıştı. Esasen siyasî münasebetler kesildikten ve her iki taraf silâh kuvvetine müracaat etmek üzere seferberliğe başladıktan sonra harb ilânının kuru bir sözden, tatsız bir formaliteden ibaret olacağı âşikârdır. Bu usul, milletlerarası hukuk kitaplarında yazılı dursun, iş olacağına varır. Bir kere silâh kuvvetine, ateş zorbalığına başlamağa karar verdikden sonra, formalite kuru lâftır. Harbe ilkönce başlamak mesuliyeti ise şim-

diye kadar hiçbir devlete zararı dokunmamış bir vehimden ibarettir. İşte Sırblar, harbin muhakkak olduğuna kani olduklarından ve esasen harbi kendileri isteyerek Saraybosna cinayetini hazırlamış bulunduklarından, harb ilân edilsin edilmesin, düşmana verilecek ziyanın kendileri için bir kâr olacağını düşünerek, resmen siyasî münasebetlerin kesildiği günün ferdasında, 27 Temmuzda ateşe başladılar. Görülüyor ki (l'initiative-inisiyativ), takaddüm ve teşebbüs hep Sırblar, daha doğrusu Ruslar tarafındadır.

Hududa mücavir Avusturya kolorduları 27 Temmuz akşamı, henüz seferberliklerini ikmal etmemiş olmakla beraber, hareket edebilecek bir halde idiler. Avusturya hükûmeti, Sırbların seferberliklerini ikmale vakit bırakmadan ve daha geç kalırsa Sava nehrini geçerken büyük bir mukavemete maruz kalacağını düşünerek, az çok hazır olan bu kolardularla hemen Sırbistan'a girmeğe karar verdi. Bu suretle Belgrad civarında ve Sava nehri üzerindeki demiryolu köprüsünün esaslı tahribine vakit bırakmadan bunu ele geçirmek istedi. O zaman Avusturya'dan Sırbistan'a geçen yegâne demiryolunun geçidi olan bu köprünün sırbistan'ı istilâ edecek Avusturya orduları için pek ziyade ehemmiyeti haiz olduğu âşikârdır.

Ancak bu demiryolu ile anavatanın membalarından istifade edilecek ve ordunun her türlü ihtiyaçları temin olunabilecekti. Bunun için 28 Temmuzda Avusturya hükûmeti harb ilân etti ve bunu müteakib bir dereceye kadar hazır olan kıtalarına hareket serbestisi verdi. Artık söz ve iş ordulara geçmiş oldu. Harb hazırlıklarına ve seferberliğe daha evvel başlanmış ve siyasî münasebetler tamamen gergin bir hale gelmiş olduğu halde harbin

patlayacağı pek tahmin edilmiyordu. Japonlar Rusların daha ziyade hazırlanmalarına meydan vermeden Port Arthur müstahkem mevkii limanında bulunan Rus donanmasını gafil avlayıb bir (baskın - surprise) ile imha etmek veya zayıf bir hale getirmek ve bu suretle deniz hâkimiyetini derhal tesis etmek istediler. Taarruzu tasmim ettikleri gece filolarını hareket ettirdiler; aynı zamanda Moskova'daki Japon elçisine harb ilânı tebliğini gönderdiler ve Port Arthur'daki Rus filosuna hücum edilecek saati tesbit ederek bu saatten biraz evvel Petersburg hükûmetine harb ilânı tebliğini bildirmesi emrini verdiler. Aynı tertip Tokyo'daki Rus sefirine de yapıldı. Bu suretle harb ilânından bir kaç dakika sonra Port Arthur'daki Rus filosu hücuma düçar oldu. Japonlar muvaffak olmuşlardı; çünkü Rus donanması pek gafildi ve hattâ zabitlerin birçoğu, hattâ Rus âmirali geceleyin şehirde ziyafetlerde, poker masalarında veya hovardalıkda sarhoş geziyorlardı. Fakat formalite tamamdı. Harb ilânı hasma diplomasi yolu ile tebliğ edilmiş ve onu müteakib kavga başlamıştı. Harb yapmak güreş etmek, boks veya futbol maçı yapmak değildir. Hasma galebe çalmak için, mübah her vasıtaya baş vurmak lâzımdır. Japonlar 1941 de de Amerika'ya karşı pearle Harbour baskınını aynı tarzda yaptılar.

İşte yeni başlayan Umumî Harbte de hiçbir devlet seferberliğini ikmal etmeyi beklemeden ve hattâ bazıları harb ilân etmeden hasımlarına tecavüz ettiler. Bu meyanda Almanlar da, Belçikalıların seferberliklerini ikmal etmelerine, kalelerini, müstahkem mevkilerini tamamen harbe hazır bir hale koymalarına vakit bırakmadan hududu tecavüz ettiler. Almanların ileri hareket yollarını tıkayan Belçika kalelerine henüz tam seferber bir

hale gelmemiş kıtalarıyla taarüza koyuldular.

Türk seferberliği. Bizde de, esasen Harbiye Nazırı ve Erkânıharbiye-i Umumiye Resi olan Enver Paşa ile birinci reisi sani Bronzart Paşa Almanlarla ittifak etmek üzere olduğumuzu ve Almanların yanında er geç harbe gireceğimizi biliyorlardı; esasen bu ittifakı da kendileri hazırlamakta idiler. Bu sebeple 26 Temmuz 1914 gecesi Avusturya ile Sırbistan arasında siyasî münasebetler kesilerek seferberlik ilân edilince, Irak, Hicaz ve Yemen'deki kolordularla fırkalar müstesna olmak üzere diğer on kolordumuza 27 Temmuz 1914 tarihinde "dört haftalık talim için ikmal efradının celbi ve piyade taburlarında dördüncü bölümlerin teşkili ve saire için bir emir" verildi. Bu suretle biz de ilk harb hazırlıklarına başladık. 29 Temmuzda birinci ordu müfettişliği dahilinde bir müstakil süvari livası teşkili emri verildi. 30 Temmuzda bir seferberlik vukuunda her alayda seferî mevcutlu birer piyade depo taburu teşkil edilmesi tebliğ olundu.

1 Ağustos 1914 tarihinde Almanya'nın Rusya'ya harb ilân etmesi üzerine artık bizim mahud ittifak muahedesinin tatbik zamanı gelmiş oluyordu. 1-2 ağustos gecesi Yeniköy'de Sadrâzam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'nın yalısında toplanan ve Enver Paşa, Cemal Paşa, Talât, Cavid ve Halil Beylerden mürekkeb bir kısım vekiller heyeti hemen vaziyeti müzakere ile Osmanlı ordusunun seferber hale vaz'ına ve aynı zamanda; "Umumî Harbde Türkiyenin bitaraf kalacağının ve buna muharib devletleri riayete mecbur etmek için ordumuzun seferber hale konduğunun ilân edilmesine" karar verdi. Sabahleyin seferberlik hakkındaki Padişahın iradesi alın-

dı. 2 ağustos 1914 tarihiyle şu emir Harbiye Nezaretinden tebliğ olundu:

"Yedinci kolordu ve 21 ve 22 nci fırkalar müstesna olarak berrî ve bahrî orduy-u şâhânenin seferberliği ve bilcümle müstahkem mevkilerin teslihi için iradei seniye şerefsadir olmuşdur. Seferberliğin birinci günü Temmuzun yirmi biri olan (eski tarih - yeni tarihle 3 ağustos 1914) pazartesi günüdür; bu emir hemen ve bütün süratle maiyet makamlarına tebliğ olunacaktır.

20 Temmuz 1330

İmza

Harbiye Nazırı ve Erkânı

Harbiye-i Umumiye Reisi

Enver"

Resmen ittifak muahedesi 2 Ağustos'ta imza edilmişken bir gün evvel, şu seferberlik emriyle, onun tatbikine başlanmış idi.

Aynı zamanda seferberlik müddetince örfî idare de ilân olundu. Biz, yani erkânıharbiye-i Umumiyede (Genelkurmayda) bulunanlar bunlara iki Ağustos sabahı vâkıf olduk. Seferberlik ilânı iki türlü olur: Biri muayyen düşmana veya düşmanlara karşı pek muhtemel bir harb için yapılır ve bu hal de sefer plânında tasavvur edilmiş olan tecemmü şekillerinden o hale münasip olan vaziyette tecemmü için de emir verilir. Buna göre seferberliğini ikmal eden kıtalar sefer plânı mucibince hudud mıntıkasında tecemmü etmek üzere harekete başlarlar.

Diğeri, bu defaki vaziyette olduğu gibi, bitaraflık muhafazası maksadiyle, harbe hazırlık için yapılır ve bu halde seferberlik emrini alan kıtalar kendi askerlik mıntıkaları dahilinde seferber hale geçerek orada emre inti-

zar ederler. Bu müddet zarfında talim ve terbiye, tatbikat vesaire ile meşgul olarak harbe hazırlanırlar. Zabitler ve kumandanlar, seferî mevcutlu kıtalara kumanda etmeğe alışırlar. Yürüyüş talimleri yapılarak insanlar ve hayvanlar idmanlaştırılır.

Bizim için tatbik edilecek hâl ve yapılacak iş buydu ve böyle yapılmağa başlandı.

Tanin gazetesindeki yazılarım. Sırbistan ile Avusturya arasında siyasî münasebetler kesilerek her ikisi arasında ateş başlayınca, her gün çıkan ve İttihat ve Terakki patisinin gazetesi olan Tanin'e bu harb hakkında askerî düşüncelerimi, birbirini takib eden makaleler halinde yazmağa başlamıştım.

28 Temmuz 1914 de Avusturya'nın harb ilân ettiği gün, (Tetkikat ve Mütaleatı Askeriye) ünvanı altında yazdığım ve ancak Ağustos'ta neşredilen birinci makalemde Avusturya-Sırbistan hududundaki vaziyeti tahlil ederek şöyle demiştim:

"Gerçi askerî hareketlere başlandığından beri ancak bir kaç gün geçti. Bu müddet zarfında esaslı malûmat alarak harb vakalarını ciddî bir surette tafsil ve tedkik mümkün değildir Hattâ bu imkân belki bir sene sonra dahi tamamiyle mevcut olamıyacaktır. Fakat iki tarafın şimdiye kadar malûm olan askerî ahvali ile ajansların peyderpey vaki olacak tebliğleri bir ihtisas sahibi tarafından karşılaştırılırsa, harb vakaları hakkında imkân nisbetinde doğruca bir hülâsa çıkarmak ve askerî hareketleri bir dereceye kadar doğru bir surette takib edebilmek kabildir. İşte bu maksatla, şu sütunlarda Avusturya-Sırbistan harbine dair bir silsile halinde makaleler yazacağız"...

Şu yazı da gösteriyor ki, 28 Temmuz 1914 tarihinde bunu yazdığım zaman, umumî harb için iki taraf devletlerinin hazırlıklarını kâfî görmediğimden eğer Rusya fazla ileri gitmezse Avusturya - Sırbistan harbinin belki bir umumî harbi doğurmayacağını ve iki tarafın da bu kadar çılgınlık yapmayacaklarını henüz ümit ve temenni ediyordum. Çünkü böyle bir harbin ne kadar büyük âfet olacağını ve Avrupa'yı nasıl ezeceğini ve neticenin ne kadar meşkûk olduğunu his ve tahmin ediyor ve Avrupa diplomatlarının, askeri erkânının da sezmiş olacakları bu âkıbeti düşünerek belki kendilerini bu uçuruma atmayacaklarını pek zayıf olmakla beraber, büsbütün ümitsiz görmüyordum. Heyhat... Bu zayıf ümitlerimiz de boşa çıktı. Korktuğumuz haller aynen zuhur etti.

İttifak muahedesi. Almanya ile yaptığımız 2 Ağustos 1914 tarihini havi olan ve sonradan tamamına vâkıf olduğum ittifak muahedesinin metni şudur:

"1- İki âkid taraf, Avusturya - Macaristan'la Sırbistan arasında zuhur eden şimdiki harbe karşı kat'î bir bitaraflık muhafazasını taahhüd ederler.

2- Rusya, Avusturya - Macaristan aleyhine fiilî askerî tedbirlerle müdahale ederek böylece Almanya'nın da harbe duhulünü mecburî kılarsa, bu husus Türkiye'nin harbe iştiraki için bir sebeb teşkil edecektir.

3- Harb hali, Alman askerî ıslah heyetini Türkiye emrinde ibka edecektir. Buna mukabil Türkiye dahi ıslah heyetine, Harbiye Nazırı hazretleriyle ıslah heyeti reisi hazretleri arasında doğrudan doğruya kararlaştırılacak esaslara tevfikan ordunun sevk ve idaresi hususunda fiilî bir nüfuz itasını temin eder.

4- Tehdide maruz olacak Osmanlı topraklarını Al-

manya lüzumunda silâhla müdafaa eylemeyi taahhüd eder.

5- Her iki imparatorluğu şimdiki harbten doğacak ihtilâtlara karşı siyanet maksadiyle aktedilmiş olan bu itilâf aşağıda isimleri yazılı murahhaslar tarafından imzasını müteakib muteber olacak ve karşılıklı buna benzer tahhüdlerle 1918 senesi birincikânun aynın 31 ine kadar hükmü devam edecektir.

6- Yukarıda tesbit edilmiş olan tarihten altı ay evvel iki âkid yüksek taraf tarafından bir ihtar vaki olmadığı takdirde muahedenin hükmü yeniden beş sene mer'î olacaktır.

7- Bu muahede Majeste Almanya İmparatoru ve Prusya Kıralı Hazretleri ile osmanlı İmparatoru Hazretleri tarafından tasdik edilecek ve tasdik edilmiş nüshaları imza tarihinden itibaren bir ay zarfında teati olunacaktır.

8- Bu muahede gizli tutulacak ve ancak iki âkid yüksek taraf arasında itilâf üzerine neşredilebilecektir.

2/8/1914

İmzalar
Osmanlı hükûmeti Sadrâzam ve
Almanyanın İstanbul Sefiri
Hariciye Nazırı
Baron Von Wangenheim"
Said Halim

İtilâf devletlerine karşı harbe girdiğimiz zaman Almanya'nın bize temin edeceği faideler hakkında evvelce görüşülmüş olan şeyleri, Alman sefiri Von Wangenheim Sadrâzama verdiği 6/8/1914 tarihli şu mektubuyla tahri-

ren teyid eylemiştir.

"Osmanlı devleti, bu ayın ikisi tarihli mukavelename ile Almanya'ya karşı vaki olan taahhüddüne sadık olarak üçlü itilâf devletleriyle bir harbe düçar olacak olursa Almanya kendi tarafından Osmanlı devletine aşağıda beyan edilen faideleri vâdeder:

1- Almanya, Osmanlı hükûmetine kapitülâsyon usulünün ilgası maksadı ile müzaheret edecektir.

2- Osmanlı devletinin Romanya ve Bulgaristan'la icra edeceği müzakereler esnasında Osmanlı devletine müzaheret etmeğe hazır bulunduğunu Almanya beyan eder. Fetholunacak arazinin taksimi hakkında Bulgaristan'la Osmanlı menfaatlerine muvafık bir itilâf husulü için Almanya iyi gayretler sarfedecektir.

3- Düşman askerleri tarafından işgal olunması muhtemel Osmanlı arazisi tahliye edilmedikçe Almanya sulh akdetmiyecektir.

4- Yunanistan şimdiki harbe iştirâk eyliyecek ve mağlûb olacak olursa Almanya, Osmanlı devletine son harb neticesinde elinden çıkmış olan adaları geri verdirmek için çalışacaktır.

5- Almanya, Osmanlı devletinin şark hududtlarını Rusya'da sakin İslâm unusurlariyle doğrudan doğruya temas etmesine müsaid olmak üzere tashih ettirmeyi taahhüd eder.

6- Almanya, Osmanlı devletinin münasib bir harb tazminatı istihsal etmesi emrinde nüfuzunun sarfedecektir. Şurası mukarrerdir ki Almanya yukarıdaki taahhüdlerin iki numaralı fıkrasında münderiç olandan maadasını ifaya ancak kendisinin ve müttefiklerinin şimdiki harbden muzaffer çıktıkları ve muhariplere meramını

icra ettirmeğe kadir olduğu takdirde mecbur tutulabilecektir.

6/8/1914
İmza
Von Wangenheim"

Rusya'da alkış. Sırbista'nın Avusturya ültimatomuna red cevabı vermesi ve ona kafa tutması Rusya'da alkışlandı. Çar hükûmeti bu tezahürlere göz yumdu. Avusturya'nın 28 Temmuzda harb ilân etmesi üzerine Rusya'da seferberlik hazırlıklarına başlanmıştı.

Türkiye - Almanya ittifakı. Bahriye Nazırımız Cemal Paşa'nın 20 Temmuzda Fransa'dan eli boş dönmesi üzerine, bizde ötedenberi Almanya ile işbirliği yapmak isteyenler paçaları sıvadılar. Daha Cemal Paşa Fransa'da iken İstanbul'daki Alman sefîri Baron Von Wangenheim, Türkiye'yi elden kaçırmamak için, gerek Said Halim Paşa'ya ve gerek Enver Paşa'ya bazı imalı sözler söyleyerek kur yapmağa başlamıştı. 20 Temmuzda Petersburg'da Fransız Cumhurreisi ile Başvekili, Çarla harb hakkında müzakereler yaparken Almanya da bizi kendi tarafına çekmek istiyordu. Bir yandan Alman sefirinin bu teşebbüsleri, diğer taraftan Alman ataşemiliteri ile Alman askerî heyeti mensuplarının Enver Paşa nezdinde aynı zamanda ve sırası düştükçe telkinlerde bulunmaları Enver Paşa'yı harekete getirmeğe kâfi geldi. Evvelâ Enver Paşa ile Dahiliye Nazırı Talât Bey, sonra da bunlara iltihak eden Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey Almanya ile anlaşmanın faydalarını tekrar tedkike ve bu babda vesileler ihzarını düşünmeğe başladılar. Cemal Paşa'nın 18 Temmuz'da İstanbul'a avdet ettiği zaman

getirdiği haberden ne kendisi ve ne de arkadaşları memnundu. Onun Fransa'dan muvaffakiyetsiz avdeti Almanya ile ittifak çarelerini temin için hareket parolası oldu. Biz de bunu artık zarurî görüyorduk. Hafız Hakkı ve Mahmud Kâmil Beylerle görüşürken münakaşalarımızın neticesi bu karara varıyordu. Fakat bugünlerde ne Enver Paşa ve ne Talât Beyle görüşebildim.

Cemal Paşa'yı yoklamak için Talât Bey memur edilmiş, o da 20 Temmuz sabahı Mebusan meclisinde gördüğü Cemal Paşa'ya (Fransadan hayır) olmadığına göre Almanya ile ittifaka ne dersin?) diye sormuş; Cemal Paşa da (Türkiye'yi münferid vaziyetten kurtaracak olan böyle bir ittifakı derhal kabul ederim) cevabını vermiş. Gayet samimî ve hale uygun, doğru bir cevap...

Alman sefirinin bizi elde etmek için izhar ettiği âşikâr temayüllerden derhal istifadeye karar veren Enver Paşa ile Talât ve Halil Beyler, 20 temmuz'da bir yandan Sadrazam Paşa'yı ihzar ve iknaa başlamışlar; diğer taraftan Enver Paşa Alman sefiri ile hususî görüşmelere koyulmuş. Dahiliye Nazırı Talât Bey'in Yalta'da ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Paris'te bir iş yapmadıklarını anlayan Alman sefiri, bu hâdiseleri ileri sürerek vaziyetten istifade etmeğe çalışıyormuş.

23 Temmuz 1914 tarihinde Meşrutiyet Bayramında Levend çiftliğinde yapılan büyük geçit resminde Alman sefiri yine fırsattan istifade ederek Nazırlarımızın bazıları ile ve bu meyanda Bahriye Nazırı Cemal Paşa ile görüşmüş ve; "Nasıl, Cemal Paşa! Pek az bir zamanda Alman zabitlerinin istihsaline muvaffak oldukları harikalı neticeyi gördünüz mü? İşte size bir Türk ordusu ki dünyanın en büyük ordularından tefrik edilemiyecek bir gösterişe malik. Bütün Alman zabitleri Türk neferlerindeki

manevî kuvvetin her türlü tahminin fevkinde olduğunu tasdik etmekte ittifak ediyorlar. Böyle bir orduya malik olan bir devletin müttefiki olmak en büyük muvafakiyetlerden addolunabilir." diyerek âşikâr kura başlamışdı.

Bu geçit resminde Genelkurmaydaki bütün alman zabitleri, Hafiz Hakkı, ben, ikinci şube müdürü kâzım Karabekir vesair zabitler hazır bulunmuştuk. Alman sefirinin bir halini Hafız Hakkı bana anlattı. Tabiî memnun olduk. Fransa ve İngiltere'den yüz bulamayınca Almanya ile işbirliği yapmak hoşumuza gidiyordu. İş henüz resmî temas ve müzakereler safhasına girmemiş olduğundan ittifak projesi hakkında bir şey düşünmeye ve konuşmaya imkân yoktu. Esasen bu teklifin insiyatifi Almanya ve Alman sefiri tarafından alınmış olduğundan ittifak projesinin de o taraftan ileri sürüleceği âşikârdı.

Bundan başka henüz 23 Temmuz'da Avusturya ile Sırbistan arasında resmî bir harb adımı veya seferberlik yoktu. Geçit resminde Alman sefiri Von Wangenheim'in Enver ve Cemal Paşalarla sık sık ve hararetli konuştuğunu görüyorduk. Hepsinin yüzü, gözlerinin içine kadar gülüyordu. Hafız Hakkı Alman sefiriyle Enver Paşa'nın ittifak hakkında görüşmeğe başladıklarını, işin pek gizli tutulduğunu söyledi ve kimseye açmamaklığımı sıkı sıkı tembih etti.

Elbette Berlin hükûmeti istanbul'daki Alman sefirine talimat vermiş ki, sefir bugün bu hususta biraz daha açık ve serbest vaziyet almıştı. Cemal Paşa'nın 18 Temmuz'da Paris'ten boş elle avdeti Almanları böyle bir teşebbüse sevketmiş olacaktı.

Tahminimize göre, 18 Temmuz'dan 23 Temmuz'a kadar geçen günler zarfında İstanbul'daki Alman sefiriyle

Berlin hükûmeti arasında cereyan eden muhabereler neticesinde Türkiye'nin Almanya tarafına kazanılacağına ve kazanılması lâzımgeldiğine karar verilmiş ve ancak bu karardan sonra Almanya cihan harbinden korkmayarak Avusturya'ya bu hususiaki muvafakatini bildirmiştir.

Ertesi gün 24 Temmuz 1914 sabahı gazetelerde Avusturya'nın Sırbistan'a ültimatom verdiğini ve bunun metnini okuduk. Bu ültimatom bir gün evvel, 23 Temmuz akşamı saat on sekizde verilmiş olup Sırbistan'dan 48 saatte cevabı isteniliyordu.

Şüphesiz, bu iş Almanya ile Avusturya arasında uzun uzadıya müzakereler neticesinde kararlaştırılmıştı. Bu müzakereler esnasında Türkiye'nin de Almanya tarafına celbi vazifesinin İstanbul'daki Alman sefirine verilmiş olması tabiîdir. Alman sefiri Von Wangenheim İstanbul'daki vaziyete ve esen havalara göre Berlin'e teklif yapmış ve oradan aldığı müsaadeler üzerine de İstanbul'da ittifak zeminini hazırlamaya çalışmış olacaktı.

Artık Avusturya ile Sırbistan arasındaki iş tahmin ve gazete sütunlarındaki havadis safhasından resmî teşebbüs ve hareket safhasına geçmişti. Cemal Paşa Paris'ten avdet ettiği zaman İngiltere'de yapılmakta olan gemilerimizin kurtarılmasının şübheli olduğunu söylemişti. Bu ültimatom hâdisesi üzerine drednotlarımız meselesini de düşünerek hemen Hafız Hakkı ve Mahmud Kâmil Beylerle görüştüm. Bu ültimatomun arkasının evvelâ Sırbistan ile Avusturya arasında harb olacağını ve ondan sonra da Rusya, Almanya vesaire birbiri arkasına sahneye çıkarak cihan harbinin başlıyacağını hepimiz gayet âşikâr ve tabiî gördük. Almanya ile gizli tutulan ittifak teşebbüsünün artık bir an evvel neticelendirilmesi

lâzım geldiğine kanaat ettik.

Ancak biz harbe girmek için hazır değildik. Bu sebeple Hafız Hakkı ve Mahmud Kâmil Beylere (paşalara) şu teklifte bulundum: "Bizim harbe girmek zamanımızı mümkün olduğu kadar geciktirmek, bize hiç olmazsa iki sene kazandırmak lâzımdır. Hâlâ silâh ve cephane noksanımız mühimdir. Bulgaristan'ın vaziyeti meşkûktur. Almanya ile doğru muvasala temin edilmeyince elimizdeki silâh ve cephane miktarına güvenemeyiz. Toros tünelleri henüz inşa halindedir: Bu eksik hat ile Irak ve Filistin cihetlerine sevkiyat icrası çok güçtür. Erzurum tarafında uzun kara menzili Ruslar'a karşı ehemmiyetli bir kuvvet bulundurmaklığımıza mânidir. Bu noksanlar bir dereceye kadar ikmal edilmedikçe harbe fiilen girmekliğimiz zarar verir. Bunun için ittifakımız pek gizli tutulsun. Bitaraflık perdesi altında noksanlarımızı tamamlamağa çalışalım ve bilhassa İngiltere'deki gemilerimizi de kurtarıp getirelim." ve ilâve olarak "Bu hususta Enver Paşa ile Tâlat Beyin ikaz edilmesini ve ittifak işini buna göre idare ve tanzim etmeleri lâzım geldiğini" izah ettim. Onlar da aynı fikirde bulundular ve her ikisi de görüşeceklerini söylediler.

25 Temmuz 1914 te Sırbistan evvelâ seferberlik ilân etmişti ve üç saat sonra da Avusturya ültimatomuna red cevabı vermişti. 25 - 26 Temmuz gecesi de Avusturya seferberlik ilân etmişti. 26 Temmuz'da bunlardan haberdar olunca tekrar Hafız Hakkı ve Mahmud Kâmil ile aynı mesele üzerinde görüştüm. Ve o gün bir kâğıdı bizzat imzalatmak bahanesiyle Enver Paşa'nın yanına girmek imkânını bularak yukarıdaki şeyleri aynen ona da söyledim. Evvelâ ittifak meselesini inkâr etmek istedi. "Paşam, dedim Alman askerî heyeti bizim en gizli olan erk-

ân-ı harbiyemize sokulduktan ve en mahrem işlerimizle, seferberlik, tecemmü ve sefer plânlarımızla iştigal ettikten sonra Almanya ile ittifakı herkes tabiî görüyor ve hattâ olmuş bitmiş telâkki ediyor. Şimdi biz bu ittifakı memleketimiz için en faydalı şekilde yapmayı temin edelim. Biz harbe hazır değiliz; ordunun bugünkü haliyle Rusya vesaire ile uzun ve muvaffakiyetli bir harb yapamayız. Bu harb çok uzun sürebilir. İşin bidayetinde müsellâh bitaraflık vaziyetinde kalarak Boğazları kapamak suretiyle müttefiklerimize yardım etmiş olalım. İngiltere'deki gemilerimizin celbi çaresini temin edelim; ondan sonra, bakalım, gelecek sene ne olur?" Güldü ve: "Almanlar'ın altı haftada Fransız ordusunu mağlûb edeceğini sen de pekâlâ bilirsin." dedi. "Paşam, bu doğrudur amma, yalnız Almanlarla Fransızlar karşılaştığı zaman için... Şimdi Avusturya'nın Rusya'yı durdurabileceği şüphelidir. İşe bir de Sırbistan girmiştir. Fransa cihetinde Belçika ve İngiltere de girecektir. Bu üç ordu karşısında Alman ordusunun ümit edilen süratte kat'î neticeyi istihsal edeceğine hükmedilemez. O zaman da harb uzar." dedim ve ilâve ettim: "Her halde biz derhal harbe girmeğe mecbur olmayacak surette ittifak muahedesi aktedebilirsek çok iyi olur. Seferberliğimizi de ilânda acele etmeyelim. Yalnız seferberliğimizi çabuklaştıracak parça parça tedbirler almakla işe başlıyalım." Muhaveremiz burada bitti. Enver Paşa mutadı hilâfında bugün pek sakindi. Sözümü kesmeden sükûnetle beni dinlemişti.

Ondan sonra seferberlik ilânına kadar bir hafta Enver Paşayı göremedim. 24 Temmuz'dan itibaren bir taraftan Enver Paşa ile Talât ve Halil Beyler, Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında hususî içtimalar akdederek Almanya ile ittifak iş-

lerini müzakereye başlamışlardı. Diğer tarafdan Enver Paşa Alman sefiriyle görüşüyordu. Nihayet iki taraf Yeniköy'deki yalıda buluşarak 28 Temmuz 1914 de, yani Avusturya'nın Sırbistan'a harp ilân ettiği gün, ittifak muahedemizin müsveddesi esaslarını kararlaştırmışlar... O zamana kadar bu iş ancak yalnız Sadrazam ile Enver Paşa, Talât ve Halil Beylerden mürekkeb dört kişi arasında gizli olarak tedvir olunmuş ve ittifak muahedesinin projesi Sadrâzam ile Alman sefiri arasında imza edildikden sonra Nazırlardan itimada şayan olanların haberdar edilmesi tensib edilmiş; o gün Bahriye Nazırı Cemal Paşa ile Maliye Nazırı Cavid Bey'i Sadrazam Paşa Yenköy'deki yalısına çağırarak muahedenin imzasından ve metninden haberdar etmiş.

Cemal Paşa'nın hatıratındaki fikralara göre, paşa bu ittifak muahedesi teşbbüsünü niçin kendisinden sakladıklarını sormuş; cevab olarak Said Halim Paşa bu işi bizzat kendisi idare ettiğini ve hattâ katiyet kesbedinceye kadar diğer arkadaşlara da hiçbir şey açmadığını ve onların da ancak bugün (imza edildiği gün) harberdar olduklarını ima eder sözler söylemiş ve şunları ilâve etmiş: "Vekiller içinde bu teşebbüsün azametinden ürkerek bu mühim devlet sırrının vaktinden evvel şüyuunu mucib olabilecek tezahürlere sebeb olacak zatlar bulunduğu için kâffesini haberdar etmek istemedim. Yalnız Şeyhülislâm efendi ile Halil, Talât, Cavid Beyler ve Enver Paşa ile siz vâkıfsınız; İbrahim Beyle Şükrü Bey'i Talât Bey haberdar edecek ve mütebakisi bu sırra âgâh olmayacaklardır. Malûm ya bu kadar nazik bir meselede her türlü ihtiyat tedbirlerini almak bizim için bir vazifedir."

Cemal Paşa o gece sabaha kadar düşündüğünü ve şimdiye kadar hatır ve hayaline gelmeyen bir hâdise kâr-

şısında bulunduğunu söylüyor.

26 Temmuz'da Avusturya'nın seferberliğe başladığını gazetelerde okuduktan sonra hemen her gün Mahmud Kâmil ve Hafız Hakkı Beylerle bu işlere ve bizim ittifak müzakerelerimize dair görüşüyordum. Onlar bana Enver Paşa'dan ve Talât Bey'le merkezi umumiden duyduklarını söylüyorlardı. Bu suretle, Yeniköy'deki teşebbüslerden ve müzakerelerden bir dereceye kadar haberdar oluyorduk. Mahmud Kâmil'le Hafiz Hakkı çok ateşliydiler. Ve Almanların süratle Fransızları mağlup edeceklerine kâni idiler. Hergünkü temasta bu acele hükümlerine karşı mütalealar söyleyerek onları itidale sevke çalışırdım: Hafız Hakkı mütalealarıma hak verirdi. Fakat Mahmud Kâmil pek tasdik etmezdi. Öyle zannediyorum ki, Enver Paşa ile Talât Bey'e bu yanlış kanaatte destek oluyordu.

O zamanki kabinede hıristiyan nazırlar da vardı. Maliye Nazırı Cavid Beyle Oskan efendi koyu Fransız dostları olduklarından Almanya ile müzakerlerden haberdar edilmemişlerdi. İşte bir kabine ki yalnız sadrazam ve Hariciye Ziraat ve Ticaret Nazırı Süleyman Busteni Efendi ve Posta - Telgraf Nazırı ve daha iki kişi (Talât ve Halil Beyler) ceman dört zat arasında Almanya ile ittifak müzakeresi yapıyor ve muahede tanzim ve akdediyor. Diğlerinden bir kısmını muahedeninin akdinden sonra haberdar ediyor; bakisine hiç bir şey söylemiyor.

Devlet vekilleri ne halde? O zaman için, hıristiyan nazırların itimada şayan olmadıkları âşikârdı. Diğer nazırların bir kısmının da bostan korkuluğu, manken veya figüran vaziyetinde oldukları anlaşılıyor. Bu nazırların bir kısmı ile Malta'da görüşmek fırsatına nail oldum: Eh,

Allah bağışlasın, öyleleri vardı ki bunların sadece boş nazır sandalyesini doldurmak, yalnız evet efendim demek, Başvekille nüfuz sahibi vekillerin kuklaları olmak için o mevkilere konmuş oldukları anlaşılıyordu. Bunların bir kısmı kolayca her tarafa, her fikre sürüklenecek kadar zayıf ve saftı. Bunlara her şeyi kabul ettirmek mümkün olduğu gibi ağızlarından birçok sırları almak da kolaydı. Bir kısmı kumarbaz, içki ve kadın müptelâsı, sefih ve düşkün adamlardı. Sarhoşluk, kumar, kadın vesaire arkasında koşmak gibi sefahetler, ahlâksızlıklar esasen herkesi zivanasından çıkarır vazifeye gayret ve sadakat göstermekten uzaklaştırır. Her türlü namus ve iffet yollarından ayrılarak hırsızlıklara yol açar ve devlet kesesine gayrimeşru surette el uzatmağa sevkeder. Eğer bu gibi ahlaksızlık ve namussuzluklar yüksek devlet memurlarında ve hele nazırlar arasında bulunacak olursa, o devlet dairesinin bunlardan pek çok zarar göreceği aşikardır. Böyle ayyaşlıkları, ahlâksızlıkları veya iktidarsızlıkları malûm mahlûkların, vekil sandalyesini veya buna yakın yüksek makamları işgal etmeleri, her zaman devlet makinesinin yolunda işlememesine sebep olur. Bunlar için vatan mefhumu, ancak halkı iğfal için söylenecek güzel sözler arasında yer bulan bir oyuncaktır.

Sarhoş, kumarbaz ve kadın düşkünü bir memur veya nazır ne kadar vicdanlı ne kadar bilgili, ne kadar fedakâr veya feragat sahibi olursa olsun sarhoşluk esnasında veya kumar oynarken istemediği halde, yolsuzluğa sapabilir; ağızından lâf kaçırabilir, devlet kesesine zarar verebilir, devlet işi fenalığa müncer olabilir veya devlet sırrı fâşolabilir. Esasen (espionage ve centre espionage) da insanların bu zayıflıklarından istifadeye güvenerek çalışır. Eğer o memur veya Vekilin karısı yabancı nesiller-

den ve milletlerdense devlet sırları bu yüzden de kolayca fâşolur. Casusluk insanı kendi karısını, hattâ kendi çocuğunu, kendi şahsı ve kendi milleti aleyhine düşmana haber verdirmeğe sevkeder. Sevgili karınızın ve çocuğunuzun bilerek veya bilmeyerek sizden duyduğu şeyleri harice ifşa ettiğini neden sonra farkedersiniz, fakat iş işden geçmiştir.

Milletvekilleri ne halde? Mebuslar kontrol vazifesini hakkiyle yapmadıklarından fenalıkların önüne geçemiyorlardı. Mebusların arasında Türk milletinin hakikî mümessili olmayan ve hattâ ecnebi devletlerle münasebetleri olan, ecnebi menfaati güden bulunduğu gibi o zamanki ekalliyetlerin ayrılma hisleriyle ihtiraslanmış olanlar da çoktu. Partinin seçtiği meb'usların çoğu evet efendimciyidi; diğerleri ise vatan ve millet kaygılarıiyle alâkadar değillerdi. Bu vaziyet icabı olarak büyük, ehemmiyetli devlet işleri ne Mecliste ve nede kabinede müzakere ile değil, birkaç kişi arasında tedvir ediliyordu; bunun için irşad, ikaz ve ve kontrol gibi şeylere imkân yoktu. Meşrutiyet idaresi henüz lâfzı murad bir şeydi.

İşte o zamanki vekillerimiz arasında böyle sarhoş, kumarbaz ve kadın düşkünü sefihler veya yüksek bir şahsiyet sahibi olmayıb uşak ruhu taşıyan evet efendimciler veyahut sadece keselerini, devlet hazinesinin zararına doldurmak istiyen ve başka şeyler düşünmeyen iffet düşkünleri bulunduğu gibi, devlete sadakati şühpheli hıristiyan vesair ekalliyet nazırları da vardı. Bazı sefirlerimizin ve yüksek memurlarımızın karıları ecnebi idi. Meselâ Paris sefirimiz Rifat Paşa'nın karısı Rus'tu. Londra sefirimiz Tevfik Paşa'nın karısı bir İsveçli, Berlin sefirimiz Mahmud Muhtar Paşa'nın karısı bir Mısır'lı idi.

İşte bu çeşit nazırlarla, bu çeşit devlet memurlariyle devlet esrarını muhafaza gayri mümkündü.

İstanbul'da devletin en mühim esrarının süratle İngiltere, Fransa ve Rusya sefarethanelerine intikal ettiği görülüyordu.

Bunun için kabine reisinin ancak itimad ettiği nazırlarla görüşerek Almanya ile ittifak meselesini tanzim etmesi zarurî idi. Fikir ihtilâfından dolayı itiraz etmeleri muhtemel görülen nazırlara bu ittifak müzakeresinden hiçbir haber verilmeyerek onlar, emrivaki karşısında kabul ve muvafakate mecbur tutulmuşlardı.

28 Temmuz 1914 te ittifak muahedesi projesi Alman sefiriyle imza edildikten sonra, Avusturya sefiri de aynı günde muahedename maddelerini kendi hükûmetinin dahi tamamiyle kabul ettiğine dair Sadrâzam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya bir mektup getirip vermiştir. İtalya'ya hiç haber verilmemiştir, çünkü daha o zaman İtalya'nın vaziyeti meşkûk görülüyordu. Almanya ile ittifakına sadakat göstermesi şübheli olan bu devlete Türkiye ile ittifakı kabul ettirmek beyhude bir gayret idi...

İttifak muahedesi her ne kadar 2 Ağustos 1914 tarihini havi ise de metnine göre bu muahedenin herhalde Almanya'nın Rusya'ya harb ilân etmesinden yani Ağustosun birinden evvel tanzim ve akdedilmiş olması lâzımdır. Cemal Paşa da hatıratının 97 nci sayfasında diyor ki: "1 Ağustos 1914 günü Almanya'nın Rusya'ya harb ilân etmesiyle başlayan Umumî Harbe bizim dahi derakab dahil olmamız daha mürekkebi kurumamış olan ittifak muahedesi muktzasındandı; fakat ben, bizim harbe iştirâkimizin mümkün olduğu kadar teahhür etmesini bütün mevcudiyetimle istiyorum. O günlerde hemen her

gece Prens Said Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında içtima eden Vekiller meclisinde -ki Prensin reisliğinde Enver Paşa ile Talât, Halil ve Cavid Bey- lerle benden ve bazan İbrahim Beyden terekküb ederdi - nokta-i nazarımı izah ettim. İzahatımı pek müsnasib telâkki eden arkadaşlar düşüncemizin isabetini Alman sefirine de kabul ettirdiklerinden Meclisi Vükelâca müzakere edilerek Osmanlı hükûmetinin Umumî Harb esnasında bitaraf kalacağını ve fakat bitaraflığına her iki devletler heyetince tamamen riayeti temin için ordusunu seferber halde vazedeceğini ilâna karar verdik. Ve kararımızı da derakab icra ettik.".

Şu halde muahede projesinin 28 Temmuz'da parafe edilmiş ve iki taraf hükûmdarlarınca 2 Ağustos'ta imza ve tasdik edilmiş olması ihtimali vardır.

Liman Paşa "Türkiyede Beş Sene" namındaki kitabında diyor ki: "1914 senesi Ağustos ibtidalarında bir gün akşam üzeri Tarabya'daki Alman sefaretine gelmekliğim rica edildi; orada sefir Von Wangenheim ile Enver'i buldum. Bunlar Almanya ile Türkiye arasında bir hafi ittifak muhahedesi projesini hazırlamakta olduklarını söylediler ve Türkiye'nin Umumî Harbe duhulü takdirinde Alman askerî heyetinin istihdamı hakkındaki mütaleamı sordular. Almanya'nın Avrupa'da bir harbe girişmesi halinde Alman zabitlerinin geriye çağrılmaları mevcud mukavelename ahkâmından bulunduğunu kendilerine anlattım. Sefir bu sualin ancak Alman askerî heyetinin Türkiye'de bırakılması haline göre olduğunu söyledi. Bu takdirde ve Türkiye'nin Umumî Harbe duhulü halinde Alman zabitlerinin harbin sevk ve idaresine hakikî tesirler icra edecek mevkilere tayin edilmeleri lüzumunu söyledim. Bunun üzerine Alman askerî heyetine

taallûk eden fıkra derhal Fransızca olarak tesbit edildi ve askerî heyete ordunun umumî sevk ve idaresi üzerine bir fiilî tesir icrası (İnfluence effective sur la conduite generale de Parmée) temin edildi. muahede metninden bana aslâ malûmat verilmedi. Bunu Eylûl bidayetinde sefirden yazı ile rica etmekliğime mukabil sefirin beş eylûl tarihli tahriratı ile red cevabı verildi. Sefir ile Enver'den ayrıldığım günün akşamı Enver bana Türkiye harbe girerse kendisinin başkumandanlık vekâletini deruhde edeceğini söyledi. Bu takdirde benim kendi nezdinde erkânıharb reisliği vazifesini deruhde edib etmiyeceğimi sordu. Ben bu teklifi kabul etmeyerek harbde kıtaların sevk ve idaresini tercih eyleyeceğimi söyledim.... Birkaç gün sonra Türkiye'nin bitaraf kalacağı bildirildi."

İttifak muahedesinin ikinci maddesi. Bu ifadeye nazaran Ağustosun birinden evvel esası ihzar ve parafe edilmiş olan ittifak projesine Ağustosun birinci günü alman zabitleri hakkında bir madde ilâve edildiği, bundan sonra muahede projesinin tekemmül ettiği, ertesi gün imza edildiği ve bu imza tarihinin muahedeye vazedilmiş olduğu anlaşılır.

Bazı vekillerden bile gizli tutulmuş olan ittifak muahedesinin metninden bizim hiçbir suretle haberdar olamıyacağımız tabiîdir. Bu metni sonradan öğrendik. Askerlerden yalnız Enver Paşa'ca malûm olan bu iş hakkında hiçbirimizin teklif arzetmekliğimize imkân olmadığı gibi Enver Paşa'nın da, tabiatı ve mizacı iktizası, bu işin teferrüatını, doğurabileceği âkıbetleri âslâ düşünmediği muahede metninden anlaşılır. Çünkü aksi halde henüz hazır olmayan ordumuz karşısında daha Almanya ile Rusya arasında harb ilân edilir edilmez bizim harbe du-

hulümüzü taleb eden ikinci maddenin bu şekilde yazılmaması lâzım gelirdi. Gerçi bu maddedeki ibare: "Rusya askerî, fiilî tedbirlerle Avusturya - Macaristan aleyhine müdahale ederek böylece Almanya'nın da harbe duhulünü mecburî kılarsa bu husus Türkiyenin harbe iştirâki için bir sebep teşkil edecektir.". tarzında olduğundan hükûmet isterse kelimelerle oynayarak harbe iştirâkimizi tehir edebilirdi: "Türkiye'nin harbe girmesi için sebep var amma, Türkiye'de henüz takat yok; biz Boğazları kapayarak ve ordumuzu seferber ederek düşmanlarımızı kuşkuda bırakalım ve bize karşı gözetlemek ve ihtiyat tedbiri almak üzere kuvvet ifrazına onları mecbur edelim. Şimdilik müttefiklerimize bu kadar hizmet kâfidir; noksanlarımızı, hazırlıklarımızı ve talim ve terbiyemizi ikmalden sonra harbe fiilen gireriz.". diyerek müttefiklerimizi ikna edebilirdik. Nitekim ilk günlerde seferberlikle beraber bitaraflık ilânına Alman sefirinin razı edilmesi bu kabilden bir teşebbüstür. Fakat sonunu getirmek şartı ile.... Muahedenin bu ikinci maddesine dayanarak ilerde Almanların bizi sıkıştırmayacaklarını kim temin edebilirdi?....

Rus seferberliği. 29 - 30 Temmuz 1914 gecesi Rusya umumî seferberlik ilân etti, seferberliğin birinci günü 30 Temmuz oluyordu. 27 Temmuz'da Baltık denizindeki kasdî seyahatinden avdet eden Almanya imparatoru, 28 Temmuz'da Avusturya'nın Sırbistan'a harb ilân etmesini müteakib Rusların bazı seferberlik hazırlıklarına ve Avusturya hududundaki kolordu mevcutlarını ikmal efradı ile doldurmağa ve hududlara kuvvetli kıtalar sürmeğe başladığını görünce, 29 temmuz'da Potsdam'da bir harb meclisi topladı ve müzakere neticesinde *(Harb teh-*

likesi) halini ordusuna tebliğ etti. *(Harb tehlikesi)* hali barış vaziyetiyle seferberlik arasında bir hazırlık vaziyetidir. Bu vaziyet tebliğ edilince ordu mensubları seferberlik halinde yapacakları vazifeleri yeniden gözden geçirirler. İzinli olanlar derhal vazifeleri başına dönerler, öteye beriye muvakkat memuriyetlerle gitmiş olanlar celbedilir... ve sair bunun gibi hazırlıklar yapılır. Halk da seferberlik davetine intizaren kendi şahsî işlerini tanzim ederler.

Potsdam'daki harb meclisinden sonra, Alman Başvekili Betman Holweg İngiltere'yi harbden hariç kılmak için Fransız müstemleklerini taksim esasına müstenid bir pazarlık teklifi ile Berlin'de İngiliz sefirini yokladı; fakat müsaid cevab almadı. Bu teşbbüs İngiliz, Alman düşmanlığının henüz lâyıkı ile anlaşılmadığına delâlet eder. Vakit de hem fena ve hem çok geçtir.

Alman seferberliği ve harb ilânı. Rusya'nın 30 Temmuz gecesi umumî seferberlik ilân etmesi üzerine 30 Temmuz'da Alman imparatoru şahsen Rus Çarına telgrafla müracaat ederek umumî bir harbe meydan vermemek için Rusya'nın seferberlik emrinin geri aldırılmasını, aksi halde Almanya'nın da aynı tedbire tevessül etmeğe mecbur olacağını ve Rusya ile siyasî münasebetin kesileceğini ve nihayet 12 saat zarfında cevap verilmesini rica etti. Bu müddet geçtiği halde Rusya seferberlikten vazgeçmediğinden ve bir cevap da vermediğinden 31 Temmuz akşamı, 1 Ağustos 1914 gecesi Almanya umumî seferberlik ilân etti. Ruslar bir Ağustos'da Alman imparatorunun teklifine red cevabı verdiler ve gerek şarkın Prusya hududunda Almanlara karşı ve gerek Avusturya hududunda Galiçya'da Avusturyalılara karşı tecavüz-

lerde bulundular. Bunun üzerine bir Ağustos akşamı Almanya Rusya'ya harb ilân etti. Almanya'nın bir Ağustos gecesi umumî seferberlik ilân ettiğini haber alan Fransız hükûmeti de hemen o gece umumî seferberlik emrini verdi. Şu halde her iki taraf için de umumî seferberliğin birinci günü bir Ağustos 1914 tarihi olmuştur.

Belçika, Hollanda gibi küçük hükûmetler de bitaraflıklarını muhafaza kaydiyle seferberliğe başladılar. Avusturya, Rusların Galiçya hududundaki tecavüzleri üzerine o tarafa kuvvet tahşidine ibtidar etti.

Dretnotlarımızın müsaderesi. İşin garib ciheti, İngilizlerin henüz seferberlik yapmadıkları halde bir Ağustos'da bizim gemilerimize ambargo koymalarıdır. Bu da İngilizlerin Ruslarla birlikte harbe gireceklerinin bir deliliydi. Hattâ Sultan Osman dretnotumuzun son taksit bedelini on gün evvel, daha yeni almışlardı. Müsadere ettikleri gemilerimizin bedelini geri vermek centilmenliğini bile göstermediler.

İngilizlerin bu centilmenliği, hiç olmazsa ikinci dünya harbinde göstererek gemilerimizin muadillerini bize vermeleri çok temmenni olunur.

Almanya ile Fransa arasında henüz harb ilân edilmemişken 2 Ağustos'da Fransız teyyarecileri hava tarikı ile Belçika üzerinden geçerek Alman arazisi üzerinde uçmağa ve Alman havasına tecavüze başladılar.

Bundan maksadları ötedenberi malûm olan Alman harb plânının tatbik edilmeğe başlanıp başlanmadığını, yani Belçika üzerinden Fransa'ya taarruz için Alman kolordularının Belçika hududu üzerinde toplanmağa, tecemmua başlayıp başlamadıklarını anlamaktı. Aynı günde yani 2 Ağustos'da Alman - Fransız hududunda da

bazı hudud kavgaları başladı.

2 Ağustos 1914 akşamı Berlin hükûmeti Brüksel'e müracaatla, Belçika'ya Alman kıtalarının girmesine müsaade etmesini rica ve çünkü Fransız kıtalarının (Namur - Givet - Meuse) hattı üzerine yürüyeceklerine dair pek emin havadis aldığını zikretti. O gece müzakere eden Belçika kabinesi 3 Ağustos'ta red cevabı verdi.

Artık Fransa'nın harbe gireceği muhakkak görüldüğünden ve 2 Ağustos'ta tecavüzler de başladığından bir an evvel harbi ilân ederek hareket serbestliği kazanmayı düşünen Almanya ertesi günü, yani 3 Ağustos 1914 de Berlin'deki Fransız sefirine pasaportunu vererek harb ilân etti ve Paris'teki Alman sefirini de; "Hudud müsademelerinden ve Belçika üzerinden Alman arazisine tayyare ile vaki tecavüzlerden Almanya'nın kendisini taarruza duçar olmuş adettiğini ve harbin başlamış olduğunu tebliğe ve ve pasaportunu talebe" memur etti.

4 Ağustos 1914 sabahı Alman kıtaları Belçika hududunu tecavüz ettiler ve aynı zamanda Almanya Belçika'ya harb ilân etti. İngiltere bidayette kuşkuda ve bitaraf kaldı fakat beklediği Belçika tecavüzünün vukua geleceğini Almanların Brüksel hükûmetine müracaatından anlamıştı. Belçika'nın Alman işgaline geçmesi Brintanya adası için yakın bir tehlike idi. Belçika'dan kolaylıkla İngiltere'ye taarruz imkânlarının elde edileceğini düşünerek İngilizler bunu tasvib etmiyorlardı. Bununla beraber Belçika'ya tecavüzün sadece Almanya'ya karşı harbe iştirak için bir vesile olduğu âşikârdır. Çünkü bütün harb senelerinde Fransa'da kâfi derecede meşgul olan Almanya, o zaman Britanya adasına veya İngiliz donanmasına tecavüz için Belçika'dan kâfi derecede istifade edemedi. Almanların 4 Ağustos sabahı Belçika hudu-

dunu geçmeleri üzerine İngiltere derhal seferberlik ilân etti. Aynı zamanda Berlin'deki İngiliz sefirini "Belçika'nın tahlisyesini ve bitaraflığına riayet edilmesini ve bu hususda derakab cevap itasını" Almanya hükûmetinden talebe memur etti. Almanya buna muvafakat cevabı vermediğinden İngiltere de Almanya'ya harb ilân etti.

Alman harb plânı. Almanların Belçika üzerinden Fransa'ya taarruz plânı pek eskidir. Almanların pek muktedir ve pek zeki erkânıharbiye-i umumiye (Genelkurmay) reisleri olan müteveffa Graf von Schlieffen zamanında yapılmıştır. Bu plân - Ludendorf'un hatıratında da görüldüğü üzere - Belçika bitaraflığına Fransa'nın riayet etmemesi veyahut bizzat Belçika'nın Fransa'ya iltihak etmesi haline göre yapılmıştı. Bu şartlar halinde Alman kuvvetlerinin Belçika'ya duhulü zaruruî idi. Aksi halde Alman orduları sağ cenahının Belçika tarafından veya Belçika'ya girecek Fransızlar tarafından daimî surette tehdit edilmesi ve bu suretle bütün diğer hareketlerin akîm kalması ve Fransa'ya karşı serî bir kat'î netice ihtisalinin imkansız bir hale gelmesi icab ederdi. Halbuki Rusya'nın Alman merkezine pek yakın Lehistan hududundan berline doğru taarruzunu vaktinde karşılamak için, Fransa'ya seri bir kati darbe vurmak lâzımdı. Fransa'ya karşı bidayetde müdafaada kalarak Rusya'ya taarruz etmek Almanlar için muvafık değildi. Böyle bir halde Ruslar, vasî ülkelerinde geri çekilerek, vaktiyle 1812 Napoleon ordularına yaptıkları veçhile, Alman ordusunu yıpratmaları ve harbin çok uzun sürmesi lâzım gelirdi.

İngiltere'nin Fransa ile iş birliği yapmaya başlamasından sonra Belçika'nın Fransa ile müşterek hareket

edeceğinde artık kimsenin şüphesi kalmamıştı. Bunun için müteveffa Schlieffen'in plânı artık birinci safhaya geçmiş oldu: harbin başında Alman Genelkurmay reisi olan General Von Moltke de bu plânı tatbik edecekti.

Birinci Dünya Harbi başladı. İşte artık senelerden beri dillerde dolaşan Umumî Harb bu suretle her tarafta başladı. İtalya bir sene evvel yaptığı gibi,bu defa da üçlü ittifakın sırf tedafüî olduğunu ileri sürerek 3 Ağustos 1914 de bitaraflığını ilân etti. 5 Ağustos'da Avusturya Rusya'ya, 12 ağustos'da İngiltere ve Fransa Avusturya'ya, Japonya da Almanya'ya harb ilân ettiler. Bu suretle harb formalitesi tamamlandı.

Şüphesiz harb ilânı demek hemen kat'î muharebelerin icrası veya vukuu demek değildir. Evvelki harbler de siyasî münasebetlerde gerginlik hâsıl olunca, taraflar harb hazırlıklarına ve seferberliğe başlarlardı. Bu esnada yine siyasî müzakereler, pazarlıklar devam ederdi. Nihayet uyuşmak mümkün olmayınca ve seferberlik tamam olunca harb ilân edilir ve ondan sonra hudut tecavüz edilirdi. Milletlerarası hukukunda da böylece kabul edilmişti. Böyle bir halde seferberliklerini ve hudud civarında toplanmalarını, tecemmularını yapmış olan iki taraf orduları da hududu tecavüz ederler, mühim askerî hareketler başlar ve iki taraf orduları yekdiğerini arayarak, hasımlarının zayıf tarafından kat'î darbe ile vurmaya çalışırlardı. 1866 ve 1870 seferleri ve hattâ bizim 1876 Rus, 1896 Yunan ve 1912 Balkan seferlerimiz böyle cereyan etmişti. 1904 te başlayan Japon-Rus harbi ise bu hususta bir yenilik gösterdi. Fakat harb formalitelerini büsbütün ihlâl etmedi.

İttifak muahedesinin kusurları. İttifak muahedesinin metnine ve zeyline karşı söylenecek çok sözler vardır. Burada ancak askerlik cihetinden bizi en çok alâkadar eden bir kaç noktadan elemle bahsedeceğim: 1- Muahedenin derhal bizi harbe girmeğe mecbur eden ikinci maddesi; 2- Harb masraflarımızın ve silâh, cebhane vesaire ihtiyacımızın temini cihetinin hiç zikredilmemiş olması; 3- Kapitülâsyonların derhal kaldırılacağının ilân edileceğine dair bir kayıd olmaması; 4- Türk askerlerinin yalnız Türk vatanı hudutlarında hem Türkiyeyi müdafaa etmek ve hem müşterek düşman kuvvetinin bir kısmını üzerine celb suretiyle müttefiklerine yardım eylemek üzere kullanılması mecburiyetinin teemmül ve dercedilmemiş olması.... 5- Türk ordusunun talim ve terbiye ve harbe hazırlık hususlarındaki noksanlarının ikmaline kadar Türkiye'nin zâhiren müsellâh bitaraf kalacağının ve ancak iki sene sonra veya en erken 1915 senesi mayıs'ında fiilen harbe gireceğinin sarih olarak konmamış olması; 6- Bir harb halinde hiçbir iş görmiyecek ve harb limanlarında kapalı kalacak, Avusturya donanmasından hiç olmazsa bir kısmının Türkiye'ye gönderilerek Türk donanmasının ve boğazlar müdafaasının takviyesi ve Karadenizde daha ilk günden bahrî hâkimiyetimizin temini cihetinin düşünülmemiş ve dercedilmemiş olması; 7- Keza Akdenizde olan Alman harb gemilerinin orada iş göremeyecek bir hale gelince Türkiye'ye iltica ile Türk donanmasına iltihakının düşünülmemiş ve dercedilmemiş olması; 8- Müsellah bitaraflığımızın muhafazası müddetince İngiltere'de inşaatı ikmal edilen harb gemilerimizin Türkiye'ye avdetinin temini için Alman harb gemilerinin icabında yardım etmeleri keyfiyetinin düşünülmemiş ve dercedilmemiş olması, 9- Harbin uzun sü-

receği düşünülerek böyle bir harbte Kafkas cephesinde Ruslara karşı muharebe ve hareket kudretimizi arttırmak için harb esnasında dahi Erzurum'a doğru demiryolu inşasını temin eden bir madde konulmaması....

Şimdi bunları birer birer tekkik edelim:

1- İttifak muahedesi projesinin Rusya'nın ve Almanya'nın harbe müdahale etmelerinden evvel tanzim edilmiş olduğu malûmdur. Alman hükümdarının ve hükûmetinin muvafakat ve tasdik tarihi olan 2 Ağustos'ta İstanbul'daki Alman sefirine imza salâhayeti verilmiş olduğundan muahede resmen 2 Ağustos 1914 tarihini taşımaktadır. Bu tarihte her iki devletler manzumesinin tekmil uzuvları ile harbe tutuşmuş olmalarına rağmen muahedenin birinci ve ikinci maddeleri değiştirilmemiş ve aynen ibka olunmuştur. Realite ile metin arasındaki fark bu suretle izah edilebilir ve bundan da bir şey çıkmaz. Fakat bizi derakab harbe girmeye mecbur eden ikinci madde çok fena düşünülmüş ve yazılmıştır. Ne ümid ediyorduk? Nasıl olması için çırpındık? Nasıl oldu ve nasıl çıktı? Bunu tanzim eden Türk devlet adamları neden böyle düşünüp böyle yazdılar? Acaba Almanya'nın ısararı ile mi böyle yazılmıştır? Belki böyledir. Muahedenin akdi esnasında ve hattâ imzasından evvel, bu madde zaruretiyle, umumî seferberlik hakkında karar verilerek 2 Ağustos sabahı ilân edilmiştir. Fakat seferberliğimizin uzun süreceği muhakkak görülerek bu seferberliğin ikmaline ve Türk ordusu bir iş görecek hale gelinceye kadar müsellâh bitaraflık ilânı münasib görülmüş; bunu Almanya hükûmeti ve Alman sefiri de kabul etmiştir. 2 Ağustos 1914 sabahı umumî seferberlik ilânı ile beraber bitaraflığımız da resmen ilân ve alâkadarlara tebliğ olunmuştur.

Fakat seferberliğimizin ikmalinden sonra Türkiye'nin harbe girmesi hususunda Almanların tazyiki bu maddeye istinaden başlamıştır. Madde esasen lâstiklidir: "Almanya harbe girerse, bu husus Türkiye'nin harbe iştirâki için bir sebep teşkil edecektir." Eğer hükûmetimiz ilkönce müsellâh bitaraflık muhafaza ederek noksanlarımızı ikmal etmek, talim ve terbiyemizi yükseltmek ve bundan sonra - o zamanki ahvale göre- harbe girmek fikrinde ciddî ve kararında kat'iyse bu maddenin pek mecburi olmayan kaydından istifade edilebilirdi. Değilse vakalar, hadiseler, tazyikler, onu vaktinden evvel harbe sürükleyebilirdi. Öyle zannediyorum ki, bu fikra veya madde altı haftada Fransa cephesinde Almanya'nın kat'i neticeyi kazanacağına kanaati olan Enver Paşa ile Alman Sefiri Von Wangenheim'in anlaşmaları neticesinde harbe derhal girmekte tereddüt edenlere karşı tertib edilmiş bir düzendi.

Bu tarzda yazıldığına seferberlik ilân edildikten sonra ve karargâhı umumî teşkili için emirler verildikten sonra merhum Hafız Hakkı ve Mahmud Kâmil ile görüştüğüm zaman vâkıf oldum. İtirazıma karşı "Almanların tazyiki karşısında ancak bu kadar yapılabilmiş, daha fazla ısrar edilse Almanlar ittifak muahedesini imza etmeyeceklermiş" cevabını verdiler ve ilâve ettiler: "Cümle böyle biraz mübhem olunca "hazır değiliz; şimdi muvaffakiyetli bir harb yapamayız" diye itiraz ederek harbe girmeyi geciktirebiliriz.

Halbuki sonradan hâdiseler Bu maddenin, derakab harbe girmek fikrinde olan Enver Paşa ile buna yardım eden Talât Bey için, diğer arkadaşlarına, bilhassa Said Halim Paşa'ya karşı ve Fransa tarafını iltizam eden Cemal Paşa'ya, Cavid Bey'e ve harbe hiç girmemeyi isteyen

Çürüksulu Mahmud Paşa'ya vesair nazırlara karşı tanzim edilmiş bir teselli, bir yemleme veya bir tuzak olduğunu ve aynı zamanda Almanya'yı tatmin mahiyetinde bulunduğunu göstermiştir.

İttifak muahedesi bir yandan siyasî zaruretler icabı herkesten gizli tutulmakta ve diğer taraftan kabine erkânı arasında fikirce bir âhenk olmadığından onların bir kısmından bile çekinilerek kaçamak suretinde tanzim ve akdedilmekte olduğundan alâkadar dairelerin mütahassıslarının fikirleri ve teklifleri alınarak yapılmamıştı. Yalnız Enver Paşa ile Alman Sefiri arasında müsveddesi hazırlanan bir ittifak muahedesinde pek çok noksanlar olacağı şüphesizdir. Başkalarının fikir ve mütalealarına hiç ehemmiyet vermeyerek ve yalnız kendi zekâ ve muhakemelerine güvenerek; alâkadar vekillerin, alâkadar daireler mütehassıslarının teferruat hakkındaki düşüncelerine asla kıymet ve itibar vermeyen ve onlardan gizli şeyler yapmak isteyenlerin ergeç varacakları âkıbet, böyle zararlı akidlerle ve teşebbüslerle milletin başına belâ getirmektir. Enver Paşa ile Cemal Paşa arasındaki gizli haset ve rekabet de bu işde âmil olmuştur. Cemal Paşa, Enver Paşa kadar nüfuzlu, zeki ve azimli idi. Hemfikir olmadığı meselelerde Enver paşa'ya kuvvetli muhalefet göstereceği âşikârdı. İşte bu haset, rekabet de rol oynamış ve Enver Paşa'nın Cemal Paşa'dan gizli, onunla müşavere etmeden yalnız kendi kafası ile iş görmek zihniyeti de bu işe tesir etmiştir. Harb başladıktan sonra Cemal Paşa'yı -uhdesinde Bahriye Nezareti baki kalmak üzere- Filistin cebhesine göndermesi de zâhiren tatyip ve tatmin, fakat hakikatte, yanında bulunarak tesir icra etmemesi içni uzaklaştırmak fikrine matuftur. (Zeytindağı) kitabının seksenbeşinci sahifesinde yazılı olup, evvel-

ce nakledilmiş olan Nişan hikayeside bu rekabeti teyid eder.

Birkaç gün sonra, Hafız Hakkı ve Mahmud Kâmil'le de görüştüğüm zaman anladım ki, Enver Paşa değil bizim, hattâ biri Genel Kurmayın Türk Reisi, diğeri Harbiye Nezareti Müsteşarı olan ve aynı zamanda kendi sınıf arkadaşı bulunan bu iki değerli erkânıharbin dahi, ittifak muahedesinin metnini ve maddelerini tanzim hususunda muavenetlerine lüzum görmemiştir. Ağızdan konuşulan şeylerin tamamen hatırda kalmayacağı ve masa başında uzun uzadıya başbaşa vererek tefekkürle tanzim esnasında birçok şeylerin akla geleceği ve metne dercine itina olunacağı âşikârdır. Enver Paşa, akdin imzasından sonra onlara dahi (Ancak bu kadar yapabildik) tarzında cevab vermiş. Gerek Mahmud Kâmil ve gerek Hafız Hakkı ile görüşmemizin neticesinde ikinci maddenin pek kat'î olmayan ibaresinden istifade ederek harbe girmekliğimizin geciktirilmesine karar verdik, fakat onların da bu kararlarında samimî olup olmadıkları meçhuldür. Çünkü sonraki hâdiseler, bu hususta bazı şüpheler doğurmaktadır. Hususiyle her ikisi de Almanların altı haftada Fransızların sırtlarını yere getireceklerine kani idiler. O zamana kadar biz ancak seferberliğimizi ve münasib yerlerde tecemmü (yığınak) hareketlerimizi ikmal edebileceğimizden, hâdiselerin inkişafı onların ve Enver Paşa'nın bu fikirlerinde ne kadar isabet ettiklerini gösterecekti O zaman ya bizim fikrimiz itibar bulacak, yahut onların görüşü tahakkuk edecekti.

2- Harb masraflarımızın, silâh cephane vesaire ihtiyaçlarımızın temini cihetini hiç düşünmemiş olmak, şüphesiz büyük bir zarardı. Gerçi iki taraf samimî olursa, sonradan ilâve akidlere bu cihet tanzim edilebilirdi.

Fakat, ya karşı taraf razı olmazsa....

Harb ve seferberlik masafları için bizim paramız yoktu. Sultan Osman dretnotumuzun son altın taksitini bile güç belâ tedarik edip Temmuz ortasında verebilmiştik. Silâh, cephane vesair harb ihtiyaçlarımızı tamamen temin edecek fabrikalarımız yoktu. Bunların çoğunun Almanya'dan gelmesi zarurî idi. Sırbistan'daki harb hasebiyle mevcut iki yoldan biri kapanmıştı. Diğeri de Romanya ve Karadenizde Rusya'nın tehdidine maruzdu. Bizimle ittifak ederek bizden kendi dâvasına yardım bekleyen devletin bizim harb masraflarımıza ve harb ihtiyaçlarımıza yardım etmesi lâzımdı. Bedellerini de hiç olmazsa harbden sonra almayı kabul etmeliydi.

3- Kapitülâsyonların hemen kaldırılması lâzımdı. Seferberlik ilânı ile beraber örfî idare de ilân edilmişti. Bununla aynı zamanda veya ertesi günü kapitülâsyonların kaldırıldığı da ilân edilmeliydi. mademki İngiltere, 1 Ağustos'ta bizim dretnotlarımızı müsadere ederek bedellerini bile geri vermemişdi, biz, neden kendi memleketimizde, kendimizin hâkim olmamıza müsaade etmeyen ve ecnebilere Türk tebaasından çok farklı muameleler yapılmasını icab ettiren kapitülâsyonların devamına göz yumalım?

Bu, iktisadî bir zaruret olmakla beraber, harb malzemesi ve cephanesi kadar harbin idaresine tesirli idi. Bunun kalkmasıyla memleket dahilinde Türklere tatbik ettiğimiz ve edeceğimiz her türlü harb tedbirlerini, sansür, Loutre Espipnağe, icabında ev taharrisi, ecnebi casusları takip vesaire gibi, harbde muvaffakiyetimiz için lâzım olan kayıtları ve tahditleri ecnebilere de tatbik edebilecektik. Bundan başka bunlara, vergi kanunlarımızı aynen tatbik ederek birçok vergi tahsilâtı da yapabilecek-

tik. Harb teklifleri kanununu aynen bunlara da tatbik ederek harb için lâzım birçok malzemeyi hemen elimize geçirebilecektik. Bunun için kapitülâsyonların derakab kaldırılması seferberlik ilânı kadar mühimdi.

Gerçi bu cihet sonradan yazılan 6 Ağustos 1914 tarihli mektuba dercedilmişti. Fakat bu da fena yazılmıştı: "Almanya, kapitülâsyon usulünün ilgası maksadiyle Osmanlı hükûmetine müzaheret edecektir" diye birinci maddede yazılmış olan fıkrayı mektubun son cümlesi çürütmektedir; bu fıkra diyor ki; "Almanya, yukarıdaki taahhüdlerin iki numaralı fıkrasında münderiç olandan maadasını ifaya ancak kendisinin ve müttefiklerinin şimdiki harbte muzaffer çıktıkları ve muhariblere meramını icra ettirmeğe kadir olduğu takdirde mecbur tutulabilecektir." Görülüyor ki, harbin hitamından evvel kapitülâsyonların refi için Almanya hiçbir muavenet taahhüdü almamıştır.

4- Türk askerinin, yalnız Türk vatanının hududlarında hem Türkiye'yi müdafaa etmek ve hem müşterek düşman kuvvetinin bir kısmını üzerine celb suretiyle müttefiklerine yardım eylemek üzere kullanılması mecburiyeti muahedeye konmalıydı. Bizim esasen Rusya ve İngiltere ile müşterek hududlarımız vardır. Akdeniz'de, Basra körfezinde ve İran dahilinden dolaşarak İngiliz, Fransız ve Rus taarruzlarına uğramaklığımız ihtimali kuvvetliydi. Ruslar yakın bir müddetten beri İran dahilinde Rumiye cihetlerine gelerek o taraftan bizim hududumuzda bazı münazaalar çıkarmışlardı. 1893 senesinde Rusya - Fransa ittifakı yapıldıkdan ve 1904 senesinde de Fransa - İngiltere itilâfı akdedilditen sonra Ruslar, İngilizlerle'de anlaşmaya çalışmışlardı. Nihayet 1907 senesinde Rusya İngiltere itilafı akdedildi ve bu itilâfla İran

arazisi İngiliz ve Rus nüfuz mıntıkalarına taksim olundu. İran'ın şimal tarafları Rus ve cenub tarafları İngiliz nüfuz mıntıkalarına ayrıldı.

Daha Bismark'ın sağlığında, 1884 senesi Eylûlünde, bu büyük diplomatın basiretiyle akdedilmiş olan Almanya - Avusturya - Rusya muahedesi mucibince bu devletlerin herhangi biri taarruza duçar olursa diğerleri hayırhah bir bitaraflık vâdediyorlar ve daima müstesanid ve sıkı birer monarşi saltanatına istinadı taahhüd ediyorlardı. Almanya daha evvel 1879 senesinde Avusturya ile ittifak akdetmiş ve 1883 senesinde de İtalya bu ittifaka dahil olmuştu. Bismark, daha o zaman müstemleke işlerine karışmamış ve müstemlekeler hakkında bir şey bilmek ve düşünmek istememişti. Ancak Rusya ile uyuştuktan sonra müstemleke ihtiyacını düşünmeye başlamıştı. Henüz şark işlerine bigâne duruyor ve şark meselesi için bir Pomeranya'lı neferin kemiklerini feda etmeyi düşünmüyordu. Fakat 1890 senesinde Bismark, istifaya mecbur olduktan sonra Alman siyaseti değişmişti. Bundan istifade eden Fransa, Rusya'yı Almanya'dan ayırarak ve ona külliyetli para ikraz ederek 1893 senesinde Rusya - Fransa ittifakını akde muvaffak olmuştu... Rusya fransızlardan aldığı paralarla Sibirya şimendiferini yapmaya, gerek Uzak Şarkda ve gerek Orta ve Yakın Şarkda daha faal rol oynamaya başladı. İşte bu suretle Fransa'dan sonra İngiltere ile de uyuşarak 1907 itilâfını akdettikten sonra İran'da ingilizlerin müsadesiyle müdahaleler yaptı. Rusların, Afganistan üzerinden Hindistan'a sarkmalarının önüne geçmiş olmak düşüncesiyle İngilizler bu hususta müsamahalı davrandılar. Nihayet Ruslar 1911 senesinde iran'ın şimaline asker sokarak Tebriz'i işgal ettiler ve oraya kadar demiryolu yapmaya

başladılar. Tebriz'den sonra Rumiye gölü civarına gelerek bu gölün garbındaki Türk hududu mıntıkasında tahrikâta ve o taraflardaki Kürtleri ve Ermenileri teşvike koyuldular. Maksatları Türkiye ile bir harb halinde sade Kafkas hududunda değil, Tebriz ve Rumiye taraflarından da Van istikametinde Türkiye'ye taarruz hazırlığı yapmak idi. Hatta bir aralık bir dördüncü kafkas Rus Kolordusunun bu taraflarda teşkil edileceği bile haber alınmıştı. Bu tahrikât neticesinde Rumiye garb taraflarında bir Türk - İran hudud tashihi işi ortaya çıkmış ve 1914 senesi ilk aylarında bu iş bizde epey sıkıntı husule getirmişti. Ruslar 1913 ve 1914 senelerinde terhisi lâzımgelen efradı terhis etmemişler ve Sibirya'dan iki kolorduyu, seferî mevcutlariyle, Lehistan'a getirmişlerdi.

Rusya umumî bir harb hazırlıyordu. 1914 senesi Mayısı'nda İngiliz Kralı Beşinci Georges, Paris'e gelmişti. Bu esnada Rusya Hariciye Nazırı, Fransa Hariciye Nazırına müracaatla üçlü itilâfın ittifaka tahvili için İngiltere Kralı nezdinde teşebbüsat icrasını teklif etmiş ve ilk adım olmak üzere Rusya ile İngiltere arasında bir deniz ihtilâfı tanzimini ileri sürmüştü. Bu iş o zaman gazetelere bile düşmüştü. Fransız gazeteleri yazdıkları gibi, Almanca Berliner Tageblatt dahi yazmışdı. Bunun üzerine mesele İngiliz parlâmentosuna aksetmiş, yapılan suallere karşı İngiliz Hariciye Nazırı: "İngiltere bir Avrupa harbine iştirâk bahsinde hiçbir taahhüde girmemiştir." cevabını vermişti. Alman Hariciye Nezaretinin Petersburgdaki müracatlarına da Rusya Hükûmeti: "Bu tasavvurlar yalnız Berliner Tageblatt'ın hayalhanesinde vücud bulmuştur, aslı yoktur" cevabiyle mukabele etmişti.

Halbuki Rusya'nın bir umumî harb hazırlamakta olduğu ve Fransa ile İngiltere'yi bu hususta kendisine sıkı bağlamak istediği âşikâr idi. Avusturya ile Sırbistan arasında, Rusya'nın parmağı ile vukua gelen son ihtilâfin neticesi harbe müncer olunca, İngiltere'nin Rusya ve Fransa ile beraber harbe gireceğine ve Alman rakibin başını ezmek hususunda çalışacağına kimsenin şüphesi kalmamıştı.

İşte Rusya'nın bu vaziyeti karşısında Almanya tarafına iltihak edecek Türkiye'ye mühim vazifeler düşecekti. Rusya'nın müttefiki olan Fransa ile İngiltere'nin, Rus-larla deniz muvasalasını temin etmek vazifeleriydi. Baltık denizi ile Karadeniz'de kapalı kalan Rusya'ya hariçden celbe mecbur olduğu birçok harb malzemesini sevk için sade şimal denizindeki murmansk yolu kâfi değildi. Bu maksatla Fransızlarla İngilizlerin Çannakkale Boğazını ve Rusların da Karadeniz Boğazını zorlamaları ve İstanbul yolunu açmaları pek mümkün ve muhtemeldi.

Trakya'da Yunanistan ve Bulgaristan ile çarpışmak ihtimalimiz vardı. Son zamanlarda Yunanistan, Sırbistan ile ittifakını tecdid etmiş olduğundan ona muavenet için dahi bize karşı hareket etmesi muhtemeldi. Adalar ve İzmir Rumları meselelerinden dolayı Yunanlılarla âdetâ kavga etmek üzereydik. Garbî Tarakya'daki Türkler için Bulgaristan'la münazaada idik. Böyle bir vaziyette olan Türkiye nasıl olur da kendi evinde zuhur edecek yangınlara lâkayd kalarak başka yerlere kuvvet gönderir ve müttefiklerine yardım için Türkiye ile hiçbir münasebeti olmayan darülharblerde Türk vatandaşını kırdırır? Daha bidayetde bunun önüne geçmek için ittifak muahedesine böyle bir kayıt koymak, Türk askerinin Türk vatanı haricinde kullanılması heves ve düşüncesi-

ne mâni olmak lâzımdı.

Biz müttefiklerimize, Kafkas hududunda Ruslarla muharebe ederek, Trakya ve Boğazlarda bulunduracağımız kuvvetlerle oraları müdafaa ederek, Boğazları kapayarak, Irak, Yemen, Filistin hududlarında Türk kuvvetleri bulundurmakla düşmanlarımızı da o taraflarda kuvvet tutmaya mecbur ederek yardım edebilirdik. Üst tarafı bizden istenemezdi. Eğer muahedede buna dair bir kayıd olsaydı ve bu kayıda riayet edilseydi, sonraları ne Galiçya'lara giderek bize hiç faydaları olmayan Avusturyalıları kurtarmaya koşardık, ne Romanya'ya ve Makedonya'ya giderek Bulgarlar'a yardım için Türk kanı dökerdik, ne de bu yüzden bîtâb düşerek Kafkas , Irak, filistin cephelerinde düşman istilâsına uğrardık.

5- Türk ordusunu talim ve terbiye ve harbe hazırlık hususlarındaki noksanlarının ikmaline kadar Türkiye'nin zahiren müsellâh bitaraf kalacağının ve ancak iki sene sonra veya en erken 1916 senesi mayısında fiilen harbe gireceğinin sarih olarak muahedeye konması lâzımdı.

Ordumuzun, maliyemizin, iktisadî membalarımızın noksanları âşikâr idi. Daha geçen sene Balkan Harbinden mağlûb çıkmış pek çok zayiat vermiş, top, tüfek kaybetmiş ve cebhane sarfeylemiştik. Bunları herkes biliyordu ve bunları bilmek için asker olmaya da lüzum yoktu. *Talim ve terbiye, disiplin noksanından Balkan Harbinde*, birçok muharebelerde muvaffakiyetsizliğe uğramıştık. Bunları telâfi için çalışmaya, çok çalışmaya ve çok vakte muhtaçtık. Bundan dolayı şimdi hem harbe girmek çılgınlıktı. Hususiyle önümüz kıştı. Malzeme ve melbusat noksanı daha ziyade kendisini hissettirecekti. İki sene çalışmak ve buna göre vakit kazanmak lâzımdı,

hiç olmazsa önümüzdeki iki kışı geçirerek ancak 1915 ilkbaharında harbe girmek muvafık olurdu. bu cihet muahedeye konsaydı, müttefiklerimiz bizim kudretimizden fazla talebde bulunamazlardı.

6- Bir harb halinde hiçbir iş göremiyecek ve harb limanlarında kapalı kalacak Avusturya donanmasının veya hiç olmazsa bir kısmının, meselâ denizaltı sefinelerinin Türkiye'ye gönderilerek Türk donanmasının ve Boğazlar müdafaasının takviyesini ve Karadenizde daha ilk günden bahrî hakimiyetimizin temini cihetinin düşünülmesi lâzımdı. Adriyatik denizindeki Avusturya donanmasının böyle bir umumî harbte İngiliz ve Fransız filolarına karşı bir iş göremiyerek deliğine saklanması zarurî idi. Pola harb limanında âtıl duracağına Çanakkale yolu ile bize gelerek bizim donanmamızı takviye etmesi, hem Karadeniz'de Ruslara karşı hâkimiyet, hem Boğazı müdafaa ve Rusya'ya deniz yolunu tıkamak için faydalıydı. Ruslara karşı kazanılacak bu faydalar Avusturya'nın nefine yardım edebilirdi. Rusların bu suretle zarara uğramaları Avusturya'ya fazla şiddetli yüklenmelerine mâni olurdu. Bunu sonradan Enver Paşa hususî ve münferit teşebbüslerle temine uğraştı; fakat muahedeye konmamış olan bu ciheti temin mümkün olmadı. Enver Paşa, evvelce düşünemediği ve sonradan, tekliflerimiz üzerine, aklı başına gelerek telâfisine çalıştığı bu noksanı temin edemedi. buna rağmen nankör Habsburg Hükûmetine biz, harb esnasında, Galiçya'ya bir kolordu göndermek süratiyle imdada koştuk. Ne garib tecelli değil mi?

7- Akdenizde olan Alman harb gemilerinin de orada iş göremiyecek bir hale gelince Türkiye'ye iltica ile Türk donanmasına iltihakının düşünülmesi ve muahedeye derci

lâzımdı. Eğer bunlar düşünülseydi, daha ilk günde Çanakkale boğazında bunları kolayca içeriye almak için tedbirler ittihaz edilir ve bizim gönüllerimize de inşirah verirdi. Aynı zamanda bu cihet İngilzlerin zaptettikleri dretnotlarımızı istirdad için bir vesile ihzarına yarardı. Gerçi hâdiselerin ilcası ile bu gemiler birkaç gün sonra bize iltica ettiler. Fakat evvelden düşünülmemiş olan bu hâdise bidayette âdeta bir gaile teşkil etti. Bununla beraber Almanya bir sene sonra Çanakkkale müdafaasına yardım için Akdenize denizaltı sefineleri geçirerek Çanakkale'ye yardımımıza göndermiştir. Bunu şükranla yadetmek borcumuzdur.

8- İngiltere'de inşaatı ikmal edilen Sultan Osman dretnotumuzun Türkiye'ye celbinin temini hususunda muahedeye bir madde konulması lâzımdı. Gerçi, evvelce bu husus görüşülerek, harbden evvel bu gemilerin gelmesi halinde, yolda Yunanlıların baskınına uğramamaları için Akdenizde bulunan Göben ve Breslau ismindeki Alman harb gemilerinin refaketi düşünülmüştü. Fakat şimdi harb halinde bu Alman gemilerinin başka işleri olacaktı. Onlara Sultan Osman dretnotumuzun himayesi vazifesi mukavele mucibince tahmil edilmiş olursa, hem onlar için, hem bizim için faydalıydı. Çünkü bizim gemimiz en yeni bir gemi olduğundan Alman harb gemilerine yük değil, kuvvet olurdu. Gerçi İngiltere, ağustos'un birinci günü bu gemileri müsadere etmekle artık bu noksanı düşünmeye lüzum kalmadı. Fakat ya müsadere etmeseydi... Çünkü ittifak muahedesinin 1 Ağustos'tan evvel hazırlandığı muhakkaktır. Cemal Paşa'nın, hatıralarının 96 ıncı sahifesindeki ifadeleri de bunu teyid eder.

9- Harbin uzun süreceği düşünülerek böyle bir harb-

de Kafkas cebhesinde Ruslara karşı muharebe ve hareket kudretimizi arttırmak için, harb esnasında dahi demiryolu inşasını temin eden bir madde konulmalıydı, bu lüzum âşikârdı. Harbin uzun süreceği, sırf bu harb için yapılmış olan muahedenin beşinci maddesinde sarahatle yazılıydı. Almanlar 1918 senesi nihayetine kadar bu harbin sürebileceğini o maddede ileri sürüyorlardı.

Rusların müdahalesi. Esasen Ruslar Ankara veya Ulukışla taraflarından Erzurum cihetine doğru bir demiryolu inşa etmekliğimize ötedenberi mâni oluyorlardı. Bu da, aynı Boğazların takviyesini istememek gibi Türkiye aleyhinde bir düşüncenin mahsulüydü. Çünkü bu demiryolu inşa edilirse Ruslara karşı müdafaa kudretimiz artacaktı. Ruslar Şimalî ve Doğu Anadolu'yu kendilerine nüfuz mıntıkası ayırarak oralarda yapılacak nafıa inşaatını Rusya'ya hasretmişlerdi. Başka devletlerin ve ecnebî şirketlerin o taraflarda demiryolu inşasına mâni oluyorlardı. Kendileri de imtiyaz için müracaat etmiyorlar ve yapmıyorlardı. Bu suretle o havali yolsuz ve şimendifersiz kalıyordu.

Abdülhamid idaresi Hicaz hattını devlet yardımıyla ve iane paraları ile yaptırmayı düşündü de, Erzurum demiryolunu bu tarzda yaptırmayı düşünmedi. Dostu Rusları gücendirmek istemedi.

Düşmanı gücendirmek, hattâ böyle ezelden ebede kadar düşman olmuş ve olacak bir emperyalist Rusyayı gücendirmek endişesi... Ne bâtıl bir endişe!...

Bizim böyle bir cihan harbinde, en mühim cebhemize demiryolu yapmaklığımız pek lüzumlu idi. Harb bu inşaata mâni değil, bilâkis onu emrediyordu. Bunun için bizden amele taburları, istihkâm kıtaları tahsisi, Alman-

ya'dan birkaç demiryolu inşaat mühendisi gönderilmesi, ilk ihtiyaçlar için bir miktar ray sevki ve birkaç yerden aynı zamanda işe başlamak kâfiydi. Bu cebhe ve bu hat Irak cephesinden, Bağdad hattından daha mühimdi.

Esasen Toroslardaki tünel inşaatı hasebiyle Bağdat hattı hâlâ kesikdi. Bunun da inşaatına devam edilecekti. Bu hattın, hususiyle böyle dağlık arazide kesik bulunması, her türlü nakliyata çok güçlük veriyordu. Bu noksan dahi harbe ait düşüncelermize tesir edecek mühim bir sebepdi.

Fakat kör olası zihniyet, harbin Fransa cephesinde altı haftada kat'î neticeye varacağı ve bundan dolayı harbin uzun sürmeyeceği zihniyeti bu düşüncelere ehemmiyet verdirmiyordu....

Halil Bey'in fikri. Bu meseleler için, sonradan tanıdığım Mebuslar Meclisi reisi Halil Bey'le Malta'da görüşmüştüm:

"- Araba kırılınca yol gösteren çok olur. Cevabını vermişti.

A, iki gözüm, yolu kim sordu ki göstersinler! Bizim kendiliğimizden ricalarımız, tekliflerimiz bile hoş görülmüyor ve cür'et telâkki ediliyordu. Biz değil, bizden ileride bulunanların, Cemal Paşaların, Mahmud Kâmil ve Hafız Hakkıların bile boruları ötmüyordu. Her zaman olduğu gibi iş başında bulunanların, ben yaparım, ben düşünürüm, ben bilirim, kimseden akıl öğrenmek istemem.... zihniyeti, hased, kin, çekememezlik ve sade ben yapayım hisleri başka kıymetlerin de mevcut olduğunu, bunlardan da iyi kötü, istifade etmek lâzımgeldiğini düşünmeye vakit bırakmıyordu ki... Bir zaman geldi; biz harbe girdikten sonra, Enver Paşa, yanında bir parça ak-

lı başında düşünüp kendisini ikaz edebilecek şahsiyetleri bile birer birer uzaklaştırdı.

Yanlarında akıllı adam istemiyorlar. İcabında kendisine kafa tutacak, muhalif mütalea serdine cesaret edecek kimse bırakmadı. Meselâ Cemal Paşa Suriye'ye gönderildi. Mahmud kâmil kolordu kumandanlığına çıkarıldı. Bizleri de, yani Hafız Hakkı'yı, beni, Kâzım Karabekiri karargâhı umumîden birer bahane ile çıkarıp etrafa dağıttı. Daha evvel bahriyeden de Binbaşı Rauf Bey, Afgan emirine hediye götürmek bahanesiyle Bağdata gönderilmişti. Biçare Hamidiye kahramanı, denizlerdeki korsanlık menkıbelerini, gûya, İran ve Afgan dağlarında müfrezelerle veya çetelerle tekrara memur edilmişti. Nerede Hamidiye kaptanlığı? Nerede iran hududunda müfreze kumandanlığı? Bereket versin, hepimiz tatyip edilerek ve birer baltaya sap edilerek çırak çıkarılmıştık.... Enver Paşa kendi emellerine ve ihtiraslarına engel gördüğü şahısları sadece yanından uzaklaştırmak ile iktifa ederdi; fakat onların iktidarlarından vatanı mahrum etmemek ve onlara kıymamak cihetine dikkat ederdi. İktidarı ezmezdi. Amcasına, kardeşine vesaireye kabiliyetlerinin çok üstünde rütbeler, makamlar vermekle beraber diğer iktidar ve liyakat sahiplerini büsbütün körleştirmez veya mahvetmezdi. Halbuki başka devrelerde, hased, kin, rekabet, politikacılık yüzünden birçok kıymetli şahıslar tertib edilen iftiralar veya suikastlerle maddeten veya mânen öldürülmüş ve vatan bunların hizmetinden mahrum bırakılmıştır.

Enver Paşa'nın kendi amcasını ve kardeşini ne derecede himaye ettiğini anlayabilmek için şu vakaları hatırlamak kafidir: Birinci Dünya Harbinde, 1915'deki Ça-

nakkale savaşlarında 19. fırka kumandanı olan yarbay Mustafa Kemal, yüksek askeri kabiliyetini göstermiş ve albaylığa terfi edilerek bir kaç fırkaya da kumanda etmişti. Fakat buna rağmen Enver'in amcası Halil, daha evvel 1915 yazında kolordu kumandanlığına tayin olunmuş ve Mustafa Kemal ise, Halil'den çok sonra, 16. kolordu kumandanlığına nasbedilmişti. Keza 1916 senesi Nisan'ında altıncı ordu kumandanı müşir (Maresal) Von Der Goltz Paşa'nın vefatı üzerine 18. kolordu kumandanı Albay Halil Mirlivalığa terfi edilerek 6. ordu kumandanı nasbolundu. Halbuki ilk açılacak ordu kumandanlığına, o zaman askeri dehasını ve kudretini göstermiş olan Mustafa Kemal'in tayini icap ederdi. Geçen dünya harbinin son senesinde Mustafa Kemal, mirliva rütbesiyle 7. ordu kumandanı iken, Enver'in amcası Halil Paşa, ondan iki rütbe daha yükselmiş olarak Batum'da üç ordudan mürekkep ordular grubunun kumandanı tayin olunmuştu. Enver Paşa, kardeşi piyade zabiti Nuri'ye de fahri feriklik rütbesi vererek, onu 1918 senesi ilkbaharında Azerbeycan'a göndermiş ve orada Azerbeycan ordusunu teşkile memur etmişti. Enver Paşa, sülalesini tam paşa silsilesi haline koymak için, babasında eski ünvanlardan (mirimiranlık payesini verdirerek, O'nun ismine dahi bir paşa kelimesi ilave ettirmişti. Bereket versin, Millet Meclisi'ne âza tayin ettirmedi. Memuriyet vazifelerine müteallik bu hakkitaten ibret ile gözönünde tutulmalı ve genç yeni nesillere vatan ve devlet işlerinde titiz ve dikkatli olmak için bir ders teşkil etmelidir.

Malta'da görüşürken Halil Bey'e dedim ki:

- Almanların, Fransa'da Marne muharebesinde uğradıkları muvaffakiyetsizlik üzerine artık harbe girmemek lüzumu âşikâr değil miydi? Altı haftada Fransız ordusu-

nu yere vurmak ümidi boşa çıkmıştı. Neden kış üzeri harbe girdik?

Halil Bey yüzüme bakarak güldü ve tekrar etti:

- Araba kırılınca yol gösteren çok olur!

- Öyleyse şimdi sende, göbeğini eritmek üzere Polverista hapishanesinin verandasında bir aşağı bir yukarı dolaş... Biz de harb kabinesinin muhterem âzâsını böyle seyrede ede ömrümüzü geçirelim...

Diyerek lâtife ettim. Merhum Ağoğlu Ahmed Bey bunu duyunca:

- Vay! Biz Marne muharebesinden sonra mı harbe girdik! diye bağırdı ve hepimizi acı acı güldürdü. Zavallı Ağaoğlu! Sen bunun şimdi mi farkına vardın! dedim.

Ne hazin günler ve ne kadar karanlık düşünceler! Allah tekerrürden saklasın....

Üçüncü Bölüm
HARBE NASIL SÜRÜKLENDİK? ACELE HARBE GİRMEK İSTEYENLERLE BUNU GECİKTİRMEK İÇİN UĞRAŞANLARIN MÜCADELESİ

Karargâh-ı Umumînin teşekkülü. Memleketimizde 2 Ağustos 1914 pazar günü seferberlikle beraber örfî idare ilân edilmişti. Aynı günde Genelkurmayımızın birinci reisi sanisi General Bronzart, ikinci reisi sani Hafız Hakkı ile ve seferberlik işleriyle uğraşan üçüncü şubenin Alman müdürü Feldmann'la beraber karargâhı umumînin ne suretle teşekkül etmesi lâzım geldiğini konuşarak tesbit etmişler; bu hususiaki emir de aynı gün Harbiye nezareti dairelerine ve genelkurmay şubelerine tebliğ olundu.

Bu emre göre karargâhı umumî şu suretle teşekkül ediyordu:

Enver Paşa, hem Harbiye nazırı ve hem başkumandan vekili: Rütbesi; Mirliva "Tuğgeneral" Bronzart Paşa, Karargâhı Umumî veya başkumandanlık vekaleti erkân-ı Harbiye reisi "Tuğgeneral" Kaymakam Hafız Hakkı Bey, Karargâhı Umumî ikinci resi sanisi; İkiay sonra miralay, albay olmuştu.

Kaymakam Bahaeddin Bey; Kararagah-ı umumi İkinci reisi sanisi.

Birinci Harekâtı Harbiye Şubesi, Müdürü erkânıharb binbaşısı Ali İhsan Bey. İki ay sonra kaymakam, Yarbay olmuştu.

İkinci İstihbarat Şubesi- Müdürü erkânıharb binbaşı-

sı Kazım Karabekir Bey.

Üçüncü Sevkiyat ve Nakliyat Şubesi, Müdürü erkânı harb binbaşısı Refik Bey,

Bir de menzil müfettiş-i umumîliği teşekkül ediyordu. Karargâh-ı umumî şubelerinde ayrıca birer Alman şef vardı. Yalnız ikinci şubenin Alman şefi muvakkaten alınmıştı. Birinci Harekât-ı Harbiye Şubesiyle, Üçüncü Sevkiyat ve Nakliyat Şubesi eski genelkurmayın birinci ve dördüncü şubelerindeki zabitlerle aynen yeni vazifeleri ifa edeceklerdi. Eski Genelkurmayın seferberlik hazırlıkları ile iştigal eden üçüncü şubesi, artık işi kalmadığından lâğvediliyordu. Yalnız seferberliğin ikmaline kadar birkaç zabit seferberlik muameleleri ile meşgul olacaktı. Bu şubenin Türk müdürü olan Erkânıharb Binbaşısı İsmet Bey takriben iki aydan beri tedavi için Avrupa'da bulunuyordu ve henüz avdet etmemişti.

Seferberlik de Karargâh-ı Umumî teşekkül edeceği zaman eski Genelkurmayın şubeleri hemen aynı şekilde Karargâh-ı Umumî şubelerini teşkil eder. Yalnız bunlardan seferde lâzım olmayanlar lâğvolunur. O zaman Genelkurmay'da dört şube mevcut idi. İkinci İstihbarat Şubesi ile Dördüncü Sevkiyat ve Nakliyat Şubeleri aynen kalıyordu. Yalnız Birinci Talim ve Terbiye Şubesi ile Üçüncü Seferberlik Şubesinden biri fazla idi. Ya Birinci Talim ve Terbiye Şubesi, Karargâh-ı Umumînin Birinci Harekât-ı Harbiye Şubesini teşkil edecek o zaman üçüncü seferberlik şubesi lağvedilecekdi; Yahud Üçüncü Seferberlik Şubesi Karargâh-ı Umuminin Birinci Harekat Şubesi'ni teşkil edecekti. Bronzart Paşa ile Hafız Hakkı Bey Birinci Şubenin aynen yerinde kalmasını ve Üçüncü Şubenin lâğvını tensib etmişler... Biz buna ancak Karargâh-ı Umuminin teşkili hakkındaki emir bize tebliğ

edildiği zaman vâkıf olduk. Ondan evvel hiç haberimiz yoktu. Bazıları Birinci Şubenin ibkası ve Üçüncü Şubenin lâğvı hususunda tarafımdan tesir yapıldığını zannetmişler ise de bu zan doğru değildir. Karargâh-ı Umumî hakkındaki emri aldıktan sonra artık orudunun talim ve terbiyesine, manevralarına, askerî neşriyat işlerine taallûk eden dosyaları hemen kapattırdım. O zaman bir yazı derdimiz vardı. Eski Arab harfleri ile yazımızdaki güçlükler herkesçe malûmdu. Biz, yeni nesil, aynı zamanda bu yazının ıslahı ile de uğraşıyorduk; ekseriyetle sadalı harfleri çoğaltarak okumanın kolaylaştırılmasını, pek ülfet edilmemiş olan arabî, farisî kelimelerin kullanılmamasını ve terkiblerin mümkün olduğu kadar az kullanılmasını istiyorduk. Ordunun talim ve terbiyesi ve neşriyat işleri ile meşguliyet itibariyle bizim Birinci Şube bu işle de uğraşıyordu. Askerin okuma ve yazma öğrenmesi bize lâzımdı. Bunun için de eski yazıyı ıslah zarureti vardı.

Yazının ıslahı. Esasen her genç hamiyetli zabit bu lüzumu hissederdi. Vazife ve vatan aşkı ile çırpınan yüreği, kendi eline verilmiş vatan evlâdını terbiye etmek ve okutmak için ona bir heyecan verirdi. Bunun için hepimiz, bölük kumandanlığı, zabitliği ettiğimiz zaman, bölgümüzün erlerini okutmayı, asker ocağını millet çocukları için bir mekteb haline getirmeyi hararetle isterdi ve bu maksadla çalışırdık. Kendi küçük keselerimizden, nafakamızdan birkaç kuruş ayırarak, ufak tefek bazı meşru iradlar temin ederek bölüklerimizin erlerini okutmak için lâzım gelen kitapları, yazı tahtalarını, atış vasıtalarını, hedefler vesaireyi tedarik eder ve erlerimizi kendi öz kardeşlerimiz veya evlâdımız gibi okutmak için

çalışırdık. İşte bu çalışmalar esnasında eski Arap harfleriyle ve o zaman ki Tanzimat Devri yazısı ve şivesiyle bu çocukları okutmanın ne kadar güç olduğunu bizzat hisseder ve görürdük. Onun için yazının ve üslûbun kolaylaştırılması, sadeleşdirilmesi hepimiz için hissedilmiş, tecrübe ile müşahede olunmuş bir zaruret idi. Askerî neşriyat ve edebiyatla iştigalim ve şubemin bu hususdaki vazifesi uhdeme bu sahada daha ziyade salâhiyet ve enerji ile çalışmak lüzum ve fırsatını vermişti. Bu da benim zevk duyduğum ruhî bir meşgale idi. Her arkadaşım gibi, bölük kumandanlığında duymuş ve müşahede etmiş olduğum yazıyı ve uslûbu ıslah zaruretini Birinci Şube müdrülüğüm esnasında elime almış ve hal çarelerini temine çalışıyordum. Matbuatımızıda görülen türkçülük cereyanları, Ziya Gökalb'in himmetleri bizim bu düşüncemizi kolaylaştırıyordu.

Yazıyı ıslah yolunda birçok düşünceler vardı. Bu meyanda lâtin harflerini kabul meselesi de tedkik ediliyordu. Hattâ Hüseyin Cahid, tanin gazetesinde, hiç yazıları olmayan Arnavutların lâtin harflerini kabul etmelerini alkışlayan bir makale neşretmiş ve bu münasebetle bazı imalarda bulunmuştu. Hiç kültür mazisi olmayıan, kitabları bulunmayan Arnavutlar için bu adım şübhesiz pek kolay ve mahzursuzdu. Hattâ *"Arnavudun kitabını manda yutmuş"* gibi lâtifeler halk dilinde dolaşırdı. Fakat bizim için bu mesele o kadar kolay değildi. Asırlarca devam etmiş bir kültürümüz, kütübhaneler dolusu eserlerimiz vardı ve bunların fevkinde dinî hisler, rabıtalar, hattâ engeller mühim endişe doğurabilirdi. Bu yolda vaktinden evvel atılacak cüretkâr bir adım hâdiseler çıkarabilir, kan akmasına sebep olabilirdi. İçtimaî hâdiseler ve inkılâplar hazmedilecek surette yapılırsa milletin

ruhuna sinebilir ve devamlı olabilirdi. Bunun için, yazı harflerini büsbütün değiştirmekten ziyade, o zaman için, yazıyı ıslah bahis mevzuu olabilirdi.

Biz bu yolda çalışırken, milletin ordu haricindeki müttefekkirlerinden, lisan mütahassıslarından, edebiyatla iştigal edenlerinden, hocalarından, muallimlerinden de istifade etmek yapılacak ıslahatı sadece orduca değil, milletçe yaptırmak istiyorduk.

Gerçi mütefekkirlerin vesairenin kolayca uyuşarak süratle bir karar vermeleri münakaşalar içinde bağlanmaları vardı. Bu işte de kudretli bir baş ve el işi kısa kestirmeliydi. Bu hususta Enver Paşa'nın kudretinden istifade edecektik. Vekiller içinde en genç, en ateşli ve bizim gibi en ileri fikirlerle düşünen, Enver Paşa ile Cemal Paşa idi.

İşi Enver Paşa'ya intikal ettirince başka bir safha hâsıl oldu. Enver Paşa, herşeyde olduğu gibi bunda da ifrat kararını İltizam etti. Lâtin harfleri şeklinde, Arab harflerini birbirleriyle birleştirmeksizin, yanyana dizerek yazmak usulünü ileri sürdü. Bunu aklına koydu ve ısrara başladı.

Bu, bir ilmî meseleydi. Bu ciheti erbabına bırakmak, mütehassıslardan mürekkeb bir komisyon teşkili ile meseleyi hallettirmek, bu suretle tekmil Türkiye için hazmedilebilir bir usul, bir kaide bulmak, kabul etmek lâzımdı. Ordunun kendi başına karar ittihaz etmesi, çizmeden yukarı çıkmak olurdu. Fakat bu fikrimi bir türlü, merhuma, anlatamadım. Bir yandan ben, diğer taraftan Hafız Hakkı uğraştık. Kabul ettiremedik. Nuh diyor, peygamber demiyordu.

Evet. Maarif Vekâleti, zamanın âlimleri bu işi halledemiyorlar, her biri bir tarafa çekerek uzatıyorlardı. İşi

kısa kesmek ve kudretli bir varlıkla kabule şayan bir kaideyi herkese kabul ettirmek, imposer etmek lâzımdı. Fakat imposer edilecek şey de, az çok ilme, realiteye, ihtiyaca, vesaireye uygun olmalıydı. Herkesin düşündüğünden büsbütün aykırı bir şey kuvvete, cebire dayanarak emredilirse, bu iş devamlı, pâyidar olamazdı. Cebren yaptıran zail olunca, herkes bildiğini okuyacaktı. Mesele senin veya benim dediğim olacak dâvâsı değil, milletin ıslahına, kültür seviyesinin yükseltilmesine, terakkisine hizmet edecek bir kaide koymak himmetidir. Fakat işte yine aynı zihniyet: "Ben herşeyi bilirim ancak benim dediğim veya düşündüğüm olacak; başkalarının düşünceleri hiçtir. Onları sormaya öğrenmeye, müşavere etmeye lüzum yok." Bu zihniyetle orduya emir verilmişti. Ayrı harflerle, munfasıl harflerle yazı yazılacak; bütün askerî muhabere evrakı; emirler, raporlar vesaire hep böyle yazılacak, başka yazı olmayacak. Yazan ceza görecek... Hattâ iş o şekli almıştı ki askerî haritalar bile, Askerî Matbaada yeniden bu harflerle batırılmıya başlanmıştı. Biz genç erkân-ı harbler, kendimizi yeni nesil, terakkinin öncüleri zan veya telâkki ederdik. Fakat bu deliliğin yanında artık biz sindik. Sarhoşu gören delinin "Deliye bak" diye korkması kabilinden bir vaziyete düştük.

Biz çocuklarımızı, ordudaki askerleri kolayca okutalım maksadiyle yazının ıslahını istiyorduk; fakat işin bu çılgınlığa varacağını hiç düşünmemiştik. Evvelâ en ateşli ıslahatçı iken bu çılgınlık karşısında adımlarımızı kısaltmaya, dizgin çekmeye mecburiyet hissetmeye başlamıştık. Hafız Hakkı ile görüşerek bu işin ilmî bir safhaya dökülmesini, milletle ordu arasında ayrılık ihdas edilmemesini temin için çare aramıştım.

Seferberlikten evvel Hafız Hakkı ile anlaştık, Enver

Paşa'ya yalvardık. Nihayet Genelkurmay'da Maarif Vekâletinden de tensib ve intihab edilecek zatların iştirakiyle bir komisyon teşkiline muvaffak olmuştuk. Bu komisyon yazının ıslahını müzakere ile bir karar verecekti. Bu karar bütün millete ve devlet teşkilâtına, mekteblere, orduya kabul ettirilecekti. Fakat emir, emirdir. Verilmiş olan emri geri aldıramamıştık. Bu komisyonun müzakereleri devam etmekle beraber ordu, verilmiş olan emir mucibince Arab haflerini yanyana tesbih dizer gibi dizerek yazı yazmayı öğreniyor ve bütün muhabeler böyle yapılıyordu. Artık önümüzde iki türlü yazı vardı: Biri alışmış olduğumuz yazı... Müsveddeleri bunlarla yapıyorduk. Diğeri Enver Paşa yazısı, yanyana arab hafleri... Bunlarla evrakın asılları yazılıyor ve imza ettiriliyordu; biz artık geri fikirli olmuştuk. 31 yaşında ve askerî edebiyatla iştigal eden genç Erkan-ıharb binbaşısı, köhne fikirliler gibi iki yazı kullanıyordu. Genç kafamız Enver Paşa yazısını kavrayamıyor ve alışamıyordu. Başka makamlardan gelmiş uzunca ve yeni çeşit yazıyla yazılmış tezkereleri bir bakışda okuyup kavrayamıyorduk. Bunu hecelemeye, bu suretle vakit kaybetmeye, belki de yanlış anlamlara mecbur kalıyorduk. Şubeden bir kâtibe yeni Enver Paşa yazısını, yahut o zaman koyduğumuz isimle, şifreli yazıyı, deşifre "déchiffrè" ettiriyor, eski yazıya tahvil ettiriyordum. Böylece iki kâğıt beraber geliyordu; okuyor, tedkikat yaparak kararımızı yazıyorduk. Sonra bu yazı yeniden şifre ediliyor ve imza için mafevklere gidiyordu. Bu müşkilât herkesle beraber, beni de, hayli sinirlendiriyordu. Hayat, bir didinmeden uğraşmadan çabalamadan ibarettir. Yalnız bu uğraşmalar muhite bir fayda temin ederse insan bununla teselli, bir gün işi düzeltmeye elbette imkân bulacağız diyordum. O zamanki

şu zorlukların, on beş sene sonra, şimdiki yeni yazı zamanında da az çok başa geldiğini gizlemek lüzumsuzdur.

Seferberlik ilân edilince, ve bize de Karargâhı Umumî Harekât-ı Harbiye Şubesi Müdürlüğü vazifesi verilince hemen fırsattan istifade ettim. Kolları, paçaları sıvayarak mücadele, yahut mücahede zamanı geldiğine hükmettim. İş görmeye mâni olan bu halin izalesi artık lâzımdır, dedim. On gündenberi ramazan ayı girmişti. O zamanın icabı olarak oruç tutmayanlar bu hallerini saklarlardı. Oruç tutanlar da açlığın ve sigarasızlığın verdiği sersemlikle çalışma ve iyi düşünme hasassını kaybederlerdi. Oruç tutmuyordum; fakat oruç tutanlar çoktu. Din, seferde orucun teciline müsaade etmişti. "Seferde oruç tutulmaz" kaidesini herkes bilirdi. Fakat softa kafalılar bu hükmü kendiliğinden vermiyorlar ve bir türlü de orucu bırakamıyorlardı. İşlerimiz bu cihetten de engele uğruyordu. Bunu da kaldırmak lâzımdı.

İşte bu iki fikri ele alarak hemen Hafız Hakkıya koştum. Birinci teklif, seferberlik müddetince münfasıl harflerle yazı hakkındaki emir tatbik edilmiyecektir; ikinci teklif, seferde oruç tutulmayacaktır. Ramazan icabı sahur ve iftar ordudan kalkmıştır: Hafız Hakkı bu tekliflerimi muvafık buldu ve kabul etti. Alman Erkân-ı harb reisi bu işle alâkadar değildi. Bunun için muhalefet de etmezdi. Hemen bu hususiaki emirleri yazıp hazırladık; bizzat Enver Paşa'ya götürürek imza için önüne koydum. Seferberlik ilânının verdiği heyecan ve neş'e ile itiraz etmedi. Kabul ve imza etti. Oh, hamdolsun, ayaklarımızı bağlayan, fikirlerimizi durduran bu engelleri; seferberlik ilânı münasebetiyle, şubenin ilk icraatı olarak orduya hediye ettik. Bu muvaffakiyetten dolayı o gün pek keyifli idim. İşlerimiz için artık yarı zaman sarf edecek-

tik. İki türlü yazı, tercüme, vesair yapmıyacaktık. Fakat haritaların bir kısmı böylece basılmıştı. Onları tekrar bastırmak kabil değildi. Hemen Askerî Matbaaya telefon ederek seferberlik münasebetiyle yeni yazının bu dakikadan itibaren artık kullanılmayacağını, tezgâhlarda basılmamış şeyler varsa kâffesinin bozularak eski yazıyla yeniden tertibini emrettim. Bu suretle, hiç olmazsa, yeniden basılacakların şifreli olmalarının önüne geçtik.

Ataşemiliterlerimizin celbi. Seferberlik ilân edilmiş olmakla beraber biz hemen harbe girmeyecektik. Hep böyle konuşulmuştu. Hattâ bu fikre binaen aynı gün Türkiye'nin bitaraf kalacağı ve bîtaraflığına muharib devletleri riayet ettirmek için seferberlik yaptığı da ilân edilmişti. Buna rağmen ecnebi devletlerin merkezlerindeki ataşemiliterlerimiz harbe girilecek zamanlarda yapıldığı veçhile İstanbula çağrılmış ve bunlar birer vazifeye tâyin edilmiş. Bu hatayı Hafız Hakkı Bey'e söyledim.: "Ataşemiliterlerimizin muharib devletler merkezlerinde kalmaları hem bîtaraf kalacağımıza inandırmak için lâzımdır, hem de istihbarat için lâzımdır. Bunları getirmek derakab harbe girmek istediğimize delâlet eder. Acaba kendimizi mi aldatıyoruz? Bu iş Almanları alâkadar etmez, çünkü onlar bizim derakab harbe girmekliğimizi isterler. Onlar için ataşemiliterlerimizin süratle gelmeleri faydalıdır, fakat biz öyle düşünmüyoruz." dedim. Bu işte bir yanlışlık olduğunu, İkinci Şubenin bununla meşgul bulunduğunu ve yanlışlığın düzeleceğini söyledi.

Sevkülceyş tecemmüü. Seferberliği ikmal eden ko-

lordların sevkülceyşî tecemmü yapmamalarını Hafız Hakkı Bey'e söyledim ve şu teklifte bulundum: "Bizim için şimdi muayyen düşman veya düşmanlar yoktur. Biz zahiren bitarafız. Kendimiz de kasden üçlü itilâf devletlerine taarruz etmek niyetinde değiliz. Şu halde her kolordu kendi mıntıkasında kalsın; yalnız Boğazların ansızın bir taarruza uğramaları her dakika muhtemeldir. Gerek denizden cebren hücuma ve gerek karaya asker ihracı suretiyle metodik bir taarruza karşı Boğazların müdafaasına hazır olmaklığımız lâzım. Keza Bulgarların vaziyeti meşkûktur. Bunlar da ansızın bir taarruzda bulunabilirler. Bunun için Rumeli ve Garbî Anadolu'daki kolordularımızı bu üç taarruz istikametine karşı derhal hareket edecek surette tertib edelim. Diğerleri yerlerinde kalsın. Bu suretle ikamet güçlüklerine de duçar olmayız.".

Bu hususta Hafız Hakkı ile münakaşa neticesinde mutabık kaldıkdan sonra beraberce Bronzart Paşa'ya gittik. Onların tâbirince vortragımı "teklifimi veya takririm" arzettim. Bu esas da şimdilik muvafik gibi görüldü. Şimdilik diyorum; çünkü bizim seferberliğimizin ikmali için daha epey zaman vardı. O zamanki ahvale göre bazı yerlerde bir hafta, bazı yerlerde on beş gün ve bazı yerlerde bir ay kadar sürecekti. Seferberliğin ikmaline kadar harb ahvali inkişaf edecekti. Ona göre almanlar da bizi tazyike, şu veya bu istikamette harbe girmeye icbar edeceklerdi. Bizim Genel Kurmayda iki cereyan vardı, biri Almanların ve Almanlar'a körü körüne taraftar olanların cereyanı, diğeri bizim, yani vaktinden evvel harbe girmeğe, son derece mecbur kalmadıkça memleketi harb felâketine sürüklemeğe taraftar olmayanların fikriydi.Biz vatanımızın Cihan Harbine sürüklenmesini, bü-

yük devletlerin menfaatleri için, rekabet çarpışmaları için kendimizi uçuruma atmayı asla istemiyorduk. Gerçi memleketimiz büyük devletlerin çarpışma yolları üzerindeydi. Fakat zaruret hâsıl olmadan kendimiz bir harbe sebep olmak istemiyorduk. Uzun boylu harb icrasına muktedir olmadığımızdan hazırlıklarımızı yapdıktan, noksanlarımızı ikmalden sonra kat'î netice aranacak zamanda harbe girmeyi muvafik buluyorduk.

Bu iki fikir, biri Alman fikri, diğeri halis Türk vatanseverinin fikri ergeç çarpışacaktı. O zaman, seferberlik ilânından evvel, ordumuzun barış zamanındaki vaziyeti şöyle idi:

Birinci Ordu Müfettişliği-Merkezi İstanbul;

Birinci Kolordu-Merkezi İstanbul; *birinci fırka,* İstanbul; *ikinci fırka,* Davudpaşa, *üçüncü fırka,* Selimiye'de;

İkinci Kolordu- Merkezi Edirne; *dördüncü ve beşinci fırkalar* Edirne'de, *altıncı fırka* Kırklareli'nde;

Üçüncü Kolordu- Merkezi Tekirdağı'nda, *yedinci fırka* Tekirdağında, *Sekizinci fırka* Bandırma'da, *Dokuzuncu fırka* Gelibolu'da;

Dördüncü Kolordu- Merkezi İzmir'de; *onuncu fırka* İzmirde, *Onbirinci fırka* Denizli'de, *Onikinci fırka* Burdur'da;

Beşinci Kolordu- Merkezi Ankara'da; *Onüçüncü fırka* Ankara'da, *Ondördüncü fırka* kastamonu'da, *Onbeşinci fırka* Kayseri'de;

İkinci Ordu Müfettişliği- Merkezi Şam;

Altıncı Kolordu- Merkezi Haleb'de; *Onaltıncı fırka* Adana'da, *Yirmidörüncü fırka* Haleb'de;

Sekizinci Kolordu- Merkezi Şam; *Yirmiüçüncü fırka* Humus'ta, *Yirmibeşinci fırka* Şam'da, Yirmiyedinci fır-

ka Kudüs'te;

Üçüncü Ordu Müfettişliği - Merkezi Erzincan; *Onyedinci fırka* Bayburt'ta, *Yirmisekizinci fırka* Erzurum'da, *Yirmidokuzuncu fırka* Erzincan'da;

Onuncu Kolordu- Merekezi Sivas'ta; *Otuzuncu Fırka* Sivas'ta, *Otuzbirinci fırka* Amasya'da, *Otuzikinci fırka* Samsun'da;

Onbirinci Kolordu- Merkezi Elâziz'de; *Onsekizinci fırka* Elâziz'de, *Otuzüçüncü fırka* Van'da, *Otuzdördüncü fırka* Muş'ta;

Dördüncü Ordu Müfettişliği- Merkezi Bağdat;

Onikinci Kolordu- Merkezi Musul'da, *Otuzbeşinci Fırka* Musul'da; *Otuzaltıncı Fırka* kerkük'te;

Onüçüncü Kolordu- Merkezi Bağdat'ta: *Otuzyedinci fırka* Bağdat'ta; *Otuzsekizinci fırka* Basra'da;

Bir müfettişliğe tâbi olmıyan:

Yedinci Kolordu, Merkezi Sana'da; *Otuzdokuzuncu fırka* Sana'da, *Kırkınıncı fırka* Hudeyde'de;

Hiçbir müfettişliğe ve kolorduya tâbi olmayan müstakil fırkalar:

Yirmibirinci Müstakil Fırka -Asır'da;

Yirmiikinci Müstakil Fırka - Hicaz'da.

Seferberlik emriyle beraber karargâh-ı Umumi teşkil olunduğu gibi seferi ordular da teşkil olundu barış zamanına mahsus ordu müfettişlikleri lağvedildi.

Orduların teşekkülü. Birinci Ordu Kumandanlığına, Müşir Liman von Sanders Paşa;

İkinci Ordu Kumandanlığına Bahriye Nazırlığı da uhdesinde olmak üzere Mirliva Cemal Paşa;

Üçüncü Ordu Kumandanlığına, Üçüncü Ordu müfettişi Mirliva Hasan İzzet Paşa;

Suriye ve havalisi kumandanlığına, İkinci Ordu müfettişi Ferik Haleb'li Zeki Paşa;

Irak ve havalisi kumandanlığına, Dördüncü Ordu müfettişi Mirliva Cavid Paşa tayin olundular. Seferberliğin ilân edildiği gün, 2 Ağustos 1914 te, ilk defa vakıf olduğum sefer plânına göre:

Birinci Ordu şu kıtalardan terekküb edecekti: İstanbul'daki birinci kolordu, Edirne ve civarındaki ikinci kolordu, Tekirdağ ve civarındaki üçüncü kolordu, İzmir civarındaki dördüncü kolordu, Haleb ve Adana civarındaki altıncı kolordu.

İkinci ordu şu kıtalardan terekküb edecekti: Ankara ve civarındaki beşinci kolordu, Suriye'deki sekizinci kolordu, dokuzuncu kolordunun Erzincan'daki 29 ve Bayburt'taki 17 inci fırkaları, Sivas ve civarındaki onuncu kolordu, Elâziz ve Bitlis tarafındaki on birinci kolordu "Vandaki 33 üncü fırka hariç", Musul ve Gergük'teki on ikinci kolordu, Bağdat ve Basra'daki onüçüncü kolordu.

Üçüncü ordu şu kıtalardan terekküb edecekti: Erzurum'daki dokuzuncu kolordu "Yalnız 28 inci Erzurum fırkası ile", on birinci kolordunun Van'daki 33 üncü fırkası, Van ve Erzurum vilâyetleri jandarma kıtaları ile hudud taburlarından terekküb edecek olan Van ve Erzurum seyyar jandarma fırkaları, ikinci nizamiye süvari fırkası, ihtiyat süvari fırkaları ve Erzurum kalesi.

Suriye ve havalisi kumandanlığı şu kıtalardan terekküb edecekti: Seyyar jandarma taburları ile hududt kıtalarından terekküb edecek seyyar jandarma fırakaları.

Irak ve havalisi kumandanlığı şu kıtalardan terekküb edecekti: Seyyar jandarma taburları ile hudut kıtalarından terekküb edecek jandarma fırkaları.

Birinci ve ikinci ordulaın karargâhları İstanbul'da Harbiye Mektebinde kurulacakdı.

Üçüncü ordu karargâhı Erzincan'da teşkkül edecekti. Diğerleri Şam ve Bağdat'ta bulunacaklardı.

Seferberlik işleri. Bütün bu tertibat seferberlikten evvel bu işle iştigal eden Genelkurmay Üçüncü Şubesi'nce ihzar edilmişti. Bunlardan diğer şubelerin malûmatı yoktu ve olamazdı. Seferberlik pânları ile ve seferberlik işleri ile iştigal etmek üçüncü şubenin vazifesiydi. Seferberlik ilânından sonra da seferberliğin ikmaline kadar bu işlerle yine üçüncü şube meşgul oluyor ve olacaktı. Seferberliğin tamamen ikmalinden sonra bu şube lâğvedilecekti.

Efrad ve zabitan meseleleri, ikmal efradı, depo teşkilâtı, efradın ve kıtaların esvab, teçhizat, hayvan ve araba mevcutları ve noksanları, yiyecek, levazım, cebhane, mühimmat, sıhhiye teşkilâtı ve malzemesi, top, tüfek, mitralyöz, cebhane vesaire gibi işlerle Harbiye Nezaretinin muhtelif daireleri ve bunların başında müsteşar meşgul oluyordu.

Seferberliğin birinci gününden itibaren her gün seferberlik plânlarına göre ne iş yapıldığı, ne kadar ikmal efradı ve hayvan vesaire celb ve cemolunduğu, buna benzer sair işler seferber kıtalarca harb ceridelerine kaydediliyor ve her gün kolordular bu işlerin hülâsalarını Harbiye Nezaretine ve genelkurmayın eski seferberlik şubesine bildiriyorlardı.

Bu seferberlik, bizim Alman usulü plâna muvafık yapılmış ilk seferberilğimizdi. Herkeste az çok acemilik, ülfetsizlik vardı. Muntazam yoklamalar, nüfus kayıtları olmadığından silâh altına çağrılan efradın ne kadar tu-

tacağı, bunlardan ne miktarının davete icabet edecekeleri, ne miktarının ötede beride ve yabancı memleketlerde bulundukları, kaç sınıf efradla seferber kıtaların ve kolorduların mevcutlarını doldurmak, yeni seferî birlikleri, cebhane ve nakliye kolları teşkil etmek mümkün olacağı, ne kadar fazla efrad, hayvan vesaire kalacağı, bunlarla ne yapılacağı malûm değildi. Esasen barış zamanındaki fırka ve kolordulaın seferber edilmeleri ile kanaat edilemezdi. Efrad, hayvan vesaire fazlalarından ve barış zamanı ihzar edilmiş olması lâzımgelen silâhlardan istifade ederek yeni teşkilât vücuda getirmek icab ederdi.

İnsan membalarının kifayeti kestirilemediğinden, depo teşkilâtından başka, ayrıca sefer teşkilâtı, yani barış zamanı mevcut olan fırkalardan gayri harb zamanına mahsus ihtiyat fırkaları ve kolorduları yapılıp yapılmayacağı malûm değildi. Evvelce redif fırkaları vardı. Bu defaki tensikatta bu fırkalar lâğvedilmişti. Fakat ihtiyat fırkaları teşkilâtı da yoktu.

Tekmil sınıflar silâh altına çağrılınca davete icabet edenlerin miktarlarının fazla gelmeleri ihtimali kuvvetliydi. "Tekâlifi harbiye" denilen harb mükellefiyetleri kanununu hemen tatbike koydular. Bu da kargaşalıkları ve hoşnutsuzlukları mucib olmaya başladı. Seferberlik günleri ilerledikçe dâvete icabet edenlerin miktarı fazlalaştığından evvelâ depo teşkilâtına ehemmiyet verildi; sonra fazla kalan yaşlı efrad ilk zaman için terhis olunmaya başladı. İhtiyaç hâsıl oldukça tekrar silâh altına dâvet olunacaklardı. Bu pürüzler meydana çıktıkça barış zamanı çalışmalarının eksikliği anlaşılıyordu. Genelkurmayın Seferberlik Şubesi ile Harbiye Nezareti dairelerinin bir ahenk ve anlaşma dahilinde çalışmamış oldukları görülüyordu. Halbuki her iki tarafta da Alman

şefler vardı. Onların fikirleri ile barış zamanı çalışmaları ve hazırlıkları tertip ve tanzim edilmişti. Bunlar sadece istişarî bir vazife ile mükellef değil, bilâkis bir türk şef kadar, belki daha ziyade salâhiyetle icra mevkiindeydiler.

Seferberliğin ikinci günü , 4 Ağustos 1914 öğleden sonra, Harbiye Nezareti Müsteşarı merhum Mahmud Kâmil Paşa'nın odasına bazı işler ve bilhassa tecemmü meselesi hakkında hususî görüşmeye gitmiştim. Masasının üstünde birkaç şifre gördüm: Erzurum'daki Dokuzuncu Kolordu'dan gelen bu şifrelerde sahra topçu kıt'alarının ve Erzurum kalesi topçularının cebhanelerenin çok noksan bulunduğu, kıt'aların zabit mevcutlarının üçte bir nisbetinde eksik olduğu, bunların bir an evvel ikmali ve İkinci Nizamiye Süvari Fırkası Karargâhı için erkânıharb zabiti ile, yaver, mülhak vesairenin tayin ve izamları yazılıyordu. Bizce bunlar malûm dertlerdi. Çünkü Balkan Harbinden mağlûb olarak yeni çıkmıştık; henüz bu noksanları ikmal için vaktimiz ve paramız olmamıştı. Bereket versin, hemen harbe başlamayı icab ettirecek bir düşman tecavüzü karşısında değildik. Vaktimiz bulunduğunu ümit ve zannederek noksanları ikmale çalışacaktık. Bu dertler bizim içimizi yakıyordu. Harb mekanizmasının haricinde olanlar bu noksanlara vâkıf olmadıklarından bilir bilmez iş karıştırıyorlardı.

Kolordular hali. Mevcut kolordularımızdan Yemen'deki Yedinci ve Bağdat'taki On Üçüncü Kolordu müstesna olmak üzere, baki on bir kolordu her yerde iyi kötü kullanılabilirdi. Suriye'deki Sekizinci ve Musul'daki 12 inci Kolordular pek itimada şayan olmamakla beraber diğer kolordular arasında bulunmak üzere işe yarı-

yabilirlerdi.

Yemen'deki Yedinci ve Irak'taki On Üçüncü Kolordular ancak Yemen ve Irak'ta müdafaa için kullanılmaya elverişliydiler. Bunlardan başka iş beklenemezdi. Asir ve Hicaz'daki müstakil fırkalar da aynı vaziyette idiler.

İyi, kötü her yerde kullanılabilecek on bir kolordunun her birinin sefer mevcudu, iki fırkalı olan 12 nci kolordu müstesna olarak, takriben elli bin insandan veya kırk bin muharibden mürekkeb olacaktı. Yeni sefer teşkilâtı, yani ihtiyat fırkaları yapılmazsa seyyar ordumuzun mevcudu ancak 530 bin insan veya 420 bin muharibden mürekkeb olacaktı. İşte muhtelif tasavvurlar ve taarruzî veya tedafüî harb maksatları için güveneceğimiz bütün kuvvet bu idi. On bir kolordu deyip gözde büyütmemek lâzımdı. Eğer biz, iyi depo teşkilâtı yaparak, ihtiyat ve muvazzaf zabitler yetiştirerek, silâh ve cebhane tedarik ederek, bu kolordu ların harb zayiatını muntazaman telâfi edebilirsek ve onları daima sefer mevcudunda tutabilirsek büyük bir muvaffakiyet idi. Eğer sefer mevcutlarını muhafaza edemezsek kadrolar, kolordular ve orduların sayıları daima bizi aldatırdı. Meselâ Birinci Dünya Harbinin sonuna doğru bizim dokuz ordumuz vardı. Bunlardan Yedinci Ordu'nun kumandanı Mustafa Kemal Paşa, Sekizinci Ordunun Cevad Paşa, Dokuzuncu Ordunun Yakub Şevki Paşa idi. Altıncı Ordu'nun başında da ben bulunuyordum. Fakat bu ordu teşekkülleri, boş birer kadro, birer bostan korkuluğu idi. Çünkü orduların muharib mevcutları çok azdı. Seferî mevcutları muhafaza etmek aslâ mümkün olmamıştı. Böyle çok sayıda ordu ve kolordu numarası ile gûya düşman aldatılacaktı. Halbuki düşmandan ziyade biz aldanıyorduk. Me-

sele Kolordu ve Ordu sayısının çokluğunda değil, birliklerin muharib mevcutlarının ve silâhlarının çokluğunda ve bunların iyi yetiştirilmiş olmalarında idi.

Ordumuzun görebileceği iş. Seferber edebileceğimiz seyyar ordunun ancak 420 bine baliğ olabileceğini, bunların bir kısmının Kafkas, Irak ve Suriye hudutlarına bırakılmasının zarurî olacağını, baki belki 350 bin muharibin ancak Boğazları müdafaa, Trakya'da veya İzmir civarında Bulgarların veya Yunanlıların muhtemel tecavüzlerine karşı hareket için kâfi geleceğini düşünmek vazifemizdi. Bu kadarcık bir kuvvetle fazla hayaller kurulamaz; sergüzeştlere, serseriyâne hareketlere girişilemezdi. Hele vatan hudutları haricine kuvvet sevki asla bahis mevzuu olamazdı. Eğer ruslar Karadeniz Boğazı'na denizden taarruz edemezlerse ve Trakya'dan Bulgarları ve Yunanlıları aleyhimize tahrikle iktifa ederlerse onların hehemehal Kafkas hududumuzdan tecavüz edecekleri şüphesizdi.

O zaman Üçüncü Ordu Müfettişliği mıntıkasında bulunan 9, 10 ve 11 inci kolordularımızı kâmilen o tarafta Ruslara karşı kullanmak zarureti hâsıl olacaktı. Bu halde Boğzları, Trakya'yı, belki İzmir'i müdafaa için elimizde ancak sekiz kolordu yani 300 bin muhariblik bir kuvvet kalacaktı. Bu da fazla değil, hattâ kâfi bile değildi.

Eğer Suriye'de bir kuvvet tutmak ve Mısır'daki İngiliz kuvvetlerinin muhtemel tecavüzlerini düşünmek icab ederse o zaman Şam'daki Sekizinci kolordunun da bir kısmını o tarafta bırakmak lâzım gelecekti.

Bizim memleketimiz başka memleketlere benzemezdi. Irak'ta, Suriye'de, Yemen'de her zaman hükûmete karşı hareketler, isyanlar, bedevî arapların tecavüzleri,

Dürzilerin baş kaldırmaları, kürt şakilerinin taşkınlıkları gibi karışıklıklar içinde jandarmayı icabında takviye edecek asker lâzımdı. Buralardaki jandarmalar henüz kâfi derecede tensik ve tanzim edilmemişti. Sade bunlara güvenerek mahallî âsayişi muhafaza güçtü. Arap, ermeni ve kürt şakilerinin kuvvet karşısında sindikleri, fakat kuvvet olmayınca baş kaldırdıkları daima tecrübe edilmişti. Diğer taraftan arap ve ermeni komitecilerinin, münevverlerinin Osmanlı hükûmetinden ayrılarak istiklâl daiyesine düştükleri, fırsat buldukça bu gaye için çalıştıkları ve kan döktükleri vâki ve malûmdu.

Arap ihtilâlcileri. İstihbarattan aldığımız malûmata göre Türkiye'den Mısır'a gitmiş olan binbaşı Kahire'li Aziz ve Erkânıharb mektebinde talebem iken harbden evvel Mısır'a kaçmış olan Bağdatlı mülazım Nuri "şimdi Irak Hükümeti Başvekili" Mısır'da Arap isyanıyla iştigal ediyorlarmış Bunların Mısır'da, Suriye ve Irak halkını tahrik için uğraştıkları âşikârdı. Oralarda hiç ordu kuvveti bırakılmayınca bu tahriklerin önüne geçmek güç olurdu.

Kahire'li Azizi'in Makedonya'da Türk zabiti olarak gayet fedekâr bir surette çalıştığını bilenler, Mısır'a gidip Arap istiklâli için çalışmasına hayret ederler. Onun bu suretle çalışıtğını İstihbarat Şubesi müdürlüğünü yapmış olan sayın General Kâzım Karabekir kitaplarında yazdığı gibi Suriye'de dördüncü ordu kumandanlığını yapmış ve Arap işleri ile çok uğraşmış olan merhum Cemal Paşa da hatıratında aynı şahadetde bulunmaktadır. Arapların kendilerini idare etmek hususundaki arzularını fena telâkki etmek istemeyiz. Fakat bir harb esnasında düşmanla işbirliği yaparak bizi arkamızdan han-

çerlemelerini hiç doğru bulmayız. Osmanlı imparatorluğuna bağlı bir muhtar idare şeklinde veya Türklerle müttefik bir hükûmet tarzında meselenin halli mümkün idi.

Almanların aklına gelmeyecek düşünceler. Bu işlere Alman erkânıharblerinin aklı ermezdi. Onların memleketlerinde ordunun hiçbir zaman memleket ahalisine karşı kullanılmasına lüzum hâsıl olmamıştı.

Meselâ biz Irak'taki tekmil kuvvetlerimizi kâmilen memleketin başka tarafına sevkedince orada âşiretler, bedeviler baş kaldırır, jandarma ve polis kâfi gelmez, diğer taraftan Hindistan'daki ingiliz idaresi ve kumandanlığı herhalde Basra körfezinde bazı tahrikler yapar ve hiç olmazsa bizi meşgul etmeğe uğraşırdı. Hindistan'da mühim bir İngiliz ve Hind ordusu vardı. Bunun orada âtıl kalacağına inanmak safderunluk olurdu.

Bunun için Irak'ta bir miktar kuvvet bırakmak zarurî idi. Keza Suriye'deki tekmil kuvvetlerimizi kâmilen başka tarafa sevedince orada da Dürziler, çöldeki bedeviler ve âşiretler yine baş kaldırırlar, aynı suretle jandarma ve Polis kâfi gelmez. Mısır'daki İngiliz idaresi ve kuvvetleri de Suriye ve Arabistan'da bazı tahrikler yaparlar ve bizi meşgul etmeğe çalışırlardı. Zaten İngiliz Entellicens Servisi'ne mensup ajanlar daha barış zamanında. Arabistan'da dolaşıyorlardı.

Hicaz'da, Yemen'de ve Asir'deki fırkalara gelince, bu fırkalar orada âsayişi muhafaza ile mükellef idiler. Onları ne seferber etmek ve ne de memleketin başka tarafına getirmek imkânı mevcut idi.

Bizim memleketimizde başka bir hususiyet daha vardı: İklim meselesi. Irak pek sıcak, Erzurum havalisi pek

soğuk; sair taraflar mutedil. Bağdat veya Basra'nın sıcak çöllerine alışmış bir nefer veya zabiti Erzurum'un buzlu muhitinde kullanmak pek iyi netice vermezdi. Bu ayniyle hurma ağacını getirip oraya dikerek kendisinden hurma beklemeğe benzerdi. Gerçi Fransızlar müstemleke askerlerini Fransa'da kullandılar. Fakat o zengin milletler, yurtlarından uzak iklimlere getirdikleri bu askerleri yeni iklimin şiddetlerinden korumak için pek çok itina ve ihtimam da gösterdiler. Ona göre giydirip teçhiz ettiler. Biz bu vaziyette değildik.

Harbte kat'î netice. Sevkülceyş prensipleri, kat'î netice nerede alınacaksa, bütün kuvvetlerin o tarafta toplanıp kullanılmasını tavsiye eder. Bu prensiplere göre ikinci, üçüncü derecede ehemmiyeti haiz görülen taraflara kuvvet ifraz edilmemesi lâzımdır. Eğer biz, Boğazlarda ve Trakya'da kat'î neticeli muharebeler düşünüyorsak, Irak, Suriye, hattâ şark hudutlarımızı ihmal etmemiz ve bütün kuvvetlerimizi Boğazlar civarına, Marmara sahillerine Trakya'ya toplamamız icab ederdi.

Bu ayniyle, kangren olmuş bir uzvu, diğerlerini kurtarmak için kesmek, onlardan sarfınazar etmek lüzumuna benzer. Rusya'nın şark hudutlarımızdan veya İngiltere'nin Irak ve Filistin cihetlerinden tecavüzünü düşünerek o taraflarda kuvvet bırakırsak, Boğazlarda ve Trakya'da pek zayıf kalacağımız tabiîdir. Bu radikal düşünceyle Balkan harbinde hareket etseydik, düşman ordusunun Trakya'da bizi mağlûb ederek İstanbul kapılarına dayanmasıyla sulhe mecbur olacağımızı düşünseydik ve buna göre âzamî kuvvetlerimizi Trakya'ya toplasaydık belki Balkan haribini kaybetmezdik. "Her tarafı örtmek

isteyen hiçbir tarafı örtemez.". Bu sevkülceyşin ezelî bir kaidesidir ve doğrudur.

Balkan harbinde, belki Rusya karışır diye, şark vilâyetlerimizdeki kuvvetlerimizi orada bırakmak, Irak, Musul ve Suriye'deki kuvvetlerimizden tamamen istifade etmemek; Makedonya'yı müdafaa edeceğiz diye, orada çok kuvvet bırakarak asıl kat'î netice verecek darülharekât olan Trakya'ya daha az kuvvet toplamak; geriden gelecek kuvvetlerin iltihakını beklemeden Trakya'da, hududa yakın mıntıkalarda meydan muharebeleri kabul etmek, affolunmaz hatalarımızdandır. Hudut civarındaki arazinin bir müddet için düşman istilâsına terkedilmesine cevaz vermeyen fazla merhametli yürekler, sonra Çatalca hattına kadar çekilmeye mecbur olduğumuz zaman elbette hatalarını anlamışlardır; fakat iş işten geçtikten sonra....

Balkan Harbi ile bir mukayese. Balkan harbinde bütün Balkan devletleri aleyhimize ittifak ederek harbe giriştiler. Böyle bir vaziyete karşı memleketin tekmil müdafaa kuvvetlerini Trakya'ya yığmak ve Makedonya'da imkân nisbetinde az kuvvet bulundurmak lâzımdı. Trakya'da galip gelecek Türk ordusu, Bulgar ordusunu ezerek Balkanlara yürüyünce Makedonya'daki düşman kuvvetlerinin orayı bırakıp, Türk ordusu ana kuvvetlerine doğru dönecekleri tabiî idi.

Şimdi, Birinci Dünya Harbi başında vaziyet az çok Balkan Harbine benziyordu. Yani, kat'î netice Boğazlarda, Trakya'da olabilirdi. Sırbistan, aleyhimize harbteydi. Yunanistan, Romanya ve Bulgarista'nın vaziyetleri şüpheliydi. Gerçi Almanlar, Bulgaristan'la Romanya'nın kendi taraflarına iltihak edeceklerini zannediyor-

lardı. Fakat bu boş, kuru bir zandı. İtalya'nın daha ilk güler de tarafsızlığını ilan etmesi gözümüzü açmak için kâfiydi. Romanya ve Bulgaristan tatmin edilmese bizim tarafta harbe girmeyeceklerdi. Belki karşı tarafa iltihak edeceklerdi. Yunanistan zaten aleyhimizdeydi; bu defa bunlara ilâve olarak Rusya vardı ki, bununla harb etmemiz yüzde yüz muhakkaktı. Balkan harbinde küçük Balkan hükûmetlerini Rusya himaye ederdi. Fakat onun, Balkan devlteriyle beraber aleyhimize harbe girmesi zayıf bir ihtimaldi. O zaman Rusya'nın harbe girmesi, Cihan harbini doğuracaktı. Bunun için daha vakit gelmemişti. Bu sebeple Balkan harbinde Rusya'ya karşı şark hududumzda, pek az kuvvet bırakmak münasibti. Rusya, Balkanlıları takviye ederek aleyhimize harbe girerse, şark hududumuza tecavüz etmekle beraber, Bulgaristan'a ve Boğazlara çıkaracağı Rus orduları ile İstanbul üzerine kısa yoldan yürümeyi tercih ederdi. Böyle bir halde şark hududumuzda Rusya'ya karşı bırakmış olduğumuz Türk kuvvetleri kat'î netice için bir işe yaramamış olurdu. 1876 ve 1877 Osmanlı-Rus harbinde de böyle olmuştu.

1914 senesinde vaziyet aşağı yukarı yine aynı idi. Bunun için kuvvetlerimizin çoğunu Boğazlar tarafına ve Trakya'ya toplamak lâzımdı. Yalnız şark hudutlarımızı büsbütün boş bırakamazdık; çünkü bu defa harbedersek mutlaka Rusya ile çarpışacaktık. Onun için bu defa Balkan harbinden ziyade şark hududumuzu düşünmek icabediyordu. O taraflarda Rus tecavüzünü bir dereceye kadar geciktirecek miktarda kuvvet bırakmak, ondan sonra, o cihetten tasarrufu kabil kuvvetleri, daha kat'î neticeli darülharekâtlara celbetmek iktiza edecekti. Fakat şimdi henüz, fol yok, yumurta yok, seferberlik yaptık am-

ma bitaraflığımızı da ilân ettik. Harbin ne şekil alacağı daha malûm değil. Bize şimdilik tecavüz eden de yok. Bu vaziyette, her ihtimali düşünerek, tehlike ne tarafta büyük zuhûr ederse o tarafa âzamî kuvvetle koşacak suretle tertibat almak, uyanık ve ihtiyatlı bulunmak lâzımdı. Fazla telâş ve aceleye lüzum yoktu.

Genelkurmayın vazifeleri. Genel Kurmayın, barış zamanı, muhtelif diğer vazifelerinden başka, harb hazırlıkları için başlıca dört vazifesi vardır: Biri; seferberlik plânları, diğeri sefer plânları yapmak. Üçüncüsü, bu plânlara göre mevcut noksanları daha barış zamanında behemehal ikmal etmek; müstahkem mevziler, kaleler, yollar, demiryolları, depolar, limanlar, iskele ve rıhtımlar, stoklar, fabrikalar, iktisadî membalar vesaire vücuda getirmek ve bu hususta alâkadar dairelerle yılmayıp uğraşarak barış zamanı, muhtemel bir harbin bütün hazılıklarını yapıp ikmal etmek. Dördüncüsü, ordunun harp için talim ve terbiyesini her vasıtaya müracaatla yükseltmek... Gambeta'nın söylediği şu sözü daima hatırda tutmak lâzımdır: "Les grands succès ne s'improvisent pas." Yani "Büyük muvaffakiyetler birdenbire kolayca, çabucak husule gelmezler..." Uzun uzadıya hazırlanmak lâzımdır.

Seferberlik plânları ile Üçüncü Şubemiz meşgul olmuştu. Fakat sefer plânlarını Genel Kurmay Reisi bizzat yapacaktı. Bizim GenelKurmay Reisimiz, erkânıharbiye-i Umumiye Reisimiz Enver Paşa idi. O böyle şeylerle meşgul değildi. Harbiye Nezareti ve parti işleri, onu daha çok meşgul ediyordu. General Bronzart, Genel Kurmayın Birinci Reisi Sanisi ise de hakikatte Genel Kurmay Reisliğini yapıyordu. Şu halde sefer plânlarımızı da bu-

nun yapması lâzımdı. Bir Alman Generali Türkiye'nin en mahrem sefer plânlarını, harb plânlarını yapacaktı. Ne korkunç düşünce, değil mi? Kendimizi, körükörüne, Almanların kucağına atmaya karar vermedikçe bu kabul edilemezdi. Bunun kabul edilmiş olması, Almanlara herşeyimizin teslim edilmiş olması demekti. Bu da ancak Almanlarla kayıtsız ve şartsız, ortak olmayı, beraber çalışmayı kabul etmiş olmamıza delâlet edebilirdi. Biz genç erkânıharbler haysiyetini idrâk eden bir müttefik vaziyetini ihdas etmek istiyorduk. Alman general ve erkânıharblerinden istifade etmek şüphesiz lâzım ve faydalıydı. Fakat en gizli tutulması lâzımgelen sefer plânlarımızı bir Alman generaline yaptırmak caiz değlidi. Onun muhtelif vaziyetler ve ahval hakkındaki münakaşa ve mütalealarını, tahlillerini etraflıca dinlemeli, lâkin kararı gizli olarak kendimiz vermeli ve bunu herkesten gizli tutmalıydık

General Bronzart, muhtelif vaziyetlere göre sefer plânlarımızı hazırlamış; Genel Kurmay Reisi olan Enver Paşa da bunlarla hemfikir olduğunu beyanla aynen kabul ve tasdik etmiş. Bu plânlar Genel Kurmay Reisliğine ait kasada kilitli duruyordu. Zannediyorum ki, ikinci reisi sani Hafız Hakkı bunlardan haberdardı. Fakat biz, şube müdürlerinin haberimiz yoktu. Olmamak da usulen doğrudur.

Sefer plânları. Sefer plânları muhtemel harp vaziyeti karşısında hangi kuvvetlerimizin, hangi hududun neresinde toplanacağını ve bu toplanma, sevkülceyş tecemmüü ikmal edildikten sonra ne suretle tecavüzî ve tedafüî hareket edileceğini ihtiva ederler. Fakat bu hareket kısmı, ancak düşman ordusu ana kuvvetleri ile ilk te-

mas haline gelinceye kadar yapılacak hareketleri ihtiva eder ve düşmana vurulacak darbenin esas şeklini, istikametini umumî surette gösterir. Düşmanla temas hâsıl olduktan sonraki hareketler, düşmanın vaziyetine göre seferber ordu kumandanının vereceği kararlarla tanzim olunur. Ondan sonrası için sefer plânında teferrüat zikredilemez.

2 Ağustos 1914 te, seferberlik ilânını müteakip oruç ve şifreli yazı işlerini merhum Hafız Hakkı Paşa'ya söylediğim zaman sevkülceyş tecemmüü, yeni tâbirle yığınak, sevkülceyş toplanması hakkında da umumî bir fikir arzetmiştim. Bu hususta kısaca Bronzart Paşa'ya dahi şifahî takrirde bulunmuştum. Bunların ne yaptıklarını, evvelce hazırlanmış olan sefer plânının ne olduğunu bilmiyordum. Maksadım, lâkırdı açarak plânı meydana çıkartmak ve münderecatına vâkıf olmaktı; fakat onlar bu hususta hiçbir şey söylememişlerdi. Yalnız benim mütaleama itiraz etmemişler, baş sallamakla iktifa etmişlerdi. Karargâhı umumî henüz teşekkül etmemiş, bu hususdaki emir yeni yerilmiş ve herkesin kafası seferberlik ilânının verdiği humma ile yüklü olduğundan ilk günü iyi telâkki edilmeyecek bir şekil ihdas etmemek ve devlet esrarına vukuf için istical gösteriyor zannını doğurmamak için ben de başka bir şey söylememiştim. Fakat ertesi gün, yani 3 Ağustos 1914 te Hafız Hakkı ve Bronzart Paşa'lara yaptığım bazı teklifler ve takrirler esnasında artık plânın kasadan çıkmış olduğunu anladım.

Hangi plân tatbik edilecek? Plân Hafız Hakkı'nın önünde duruyordu; benden saklamadı. Bunun üzerine Harekâtı Harbiye Şubesi Müdürü sıfatı ile göz gezdirmeye müsaade istedim. Muvafakat etti; okudum. Tatbik

edilmesi istenilen sefer plânı, bu harbin yeni vaziyetine göre değil, Balkan devleterinin Rusya ile birlikte aleyhimize hareketleri ve harb açmaları haline göre tanzim edilmiş bir plândı. Böyle bir halde Rusların, Bulgarlarla beraber Trakya'da ve Karadeniz boğazında kat'î neticeyi arayacakları ve yeni bir Ayastefanos muahedesi imza ettirmeğe çalışacakları şüphesiz addedilebilirdi. Anadolu tarafında şark hududumuzdan yapacakları taaruzların mahiyeti ve tesiri ikinci derecede kalacaktı. Buna göre Bronzart Paşa Suriye ve Irak'daki tekmil kuvvetleri dahî Trakya'ya topladıktan maada şark hudutlarımızı da âdeta boşaltıyor ve oradaki kuvvetleri de Trakya ve İstanbul tarafına getiriyordu. Rus donanmasının Karadenizde hâkim bulunmasına göre şark vilâyetlerimizdeki kolorduların ancak karada, haftalarca yürüyüşten sonra Ankara veya Ulukışla demoryolu istasyonlarına gelebilecekleri âşikârdı. Keza Musul ve Bağdat'ta bulunan kolorduların da yine böyle uzun bir müddet yürüyüşten sonra Bağdat demiryolunun nihayet noktası olan Resülâyn istasyonuna varabilecekleri şüphesizdi. O zamana kadar Trakya'da ve Karadeniz boğazı mıntıkasında kat'î neticenin hâsıl olması ihtimali vardı. Buna göre Trakya'daki tecemmüde ve hareketlerde ihtiyatlı davaranmak icab ediyordu.

Yeni bir plân lâzım. Bu Plânın 1914 senesi Ağustos iptidasındaki vaziyetimize aynen tatbiki caiz değildi. Fikrime göre, bu plân şu suretle tashih edilmeli idi: Boğazlar mıntıkası ile Trakya'nın ehemmiyeti âşikâr olduğundan, İstanbul, Edirne, Tekirdağ, İzmir ve Ankara'da bulunan beş kolordumuzu hemen bu mıntıkalarda toplamak zarurî idi. Esasen bunlar da o taraflardaydılar. Yal-

nız Ankara ve İzmir kolordularını Karadeniz ve Çanakkale boğazlarına yaklaştırmak kâfi idi. Diğerlerine gelince, bunlardan Haleb'te ve Adana'da bulunan altıncı kolorduyu icabında süratle, şimendiferle nakledebilecek surette Toros dağları garbına geçirmek, Musul'daki 12 inci kolorduyu evvelâ Halep civarına getirmek muvafık olurdu. Sekizinci Şam ve 13 üncü Bağdat kolordularının şimdilik o taraflarda kalmaları münasib olacaktı. Erzurum, Sivas ve Elâziz'de bulunan 9, 10, 11 inci kolordulara gelince, bunların şimdilik kendi mıntıkalarında kalmaları daha faydalı idi. Çünkü Rusya, Cihan harbi münasebeti ile Almanlarla ve Avusturyalılarla çarpışıyordu. sefer plânımızda tasavvur edilen vaziyette olduğu gibi Rusya, bize karşı hareket için tamamen serbest değildi. Şu halde onun Karadeniz boğazına karşı denizden bir hareketi melhuz olmamakla beraber Trakya'da ve Karadeniz boğazında bize karşı fazla kuvvet tahsis etmesi de pek muhtemel değildi. Almanlarla Avusturyalılarla ittifakımız dolayısıyla bunlar tarafından bize yapılacak bahrî yardım, Karadenizde Rus hâkimiyetini şüpheli vaziyete sokabilirdi. Şu halde esaslı çarpışmamızın şark hududumuzda vukuu daha çok muhtemeldi. Bunu düşünerek bu üç kolorduyu şimdilik kendi mıntıkalarında bırakmak ve vaziyet vuzuh kazandıkça istimal yerlerini kararlaştırmak daha muvafıktı. Biz şimdi bitaraftık. Şimdilik harbe girmeyi icabettiren bir sebep bizim için, mevcut değildi. İaşe ve iskân güçlükleri düşünülmek lâzımdı. Bundan başka, harbe gireceksek, böyle cem'an 32-34 fırka askerle bu harp başa çıkarılamazdı. Mutlaka ihtiyat fırkaları veya yeni fırkalar ve kolordular vücuda getirmek iktiza edecekti. Bu yeni harb teşkilâtı için lâzımgelen kadrolar, mevcut olan fırkalardan alınacak

zabit, küçük zabit ve efradla vücuda getirilecekti. Bu noktadan da kolordulann hiç olmazsa bir kısmını kendi mıntıkalarından pek uzaklaştırmamak lâzımdı.

Mevcud plânı beğenmedim. İşte, seferberliğin birinci günü, 3 Ağustos 1914 de vâkıf olduğum sefer plânı, şu yukarıda zikrettiğim sebeblerden dolayı hiç hoşuma gitmedi. Bu işi ıslâh lâzımdı. Fakat vazife gayet güçdü. Bir Alman Generali olan Bronzart Paşa'nın yaptığı ve bizim Enver Paşa'mızın kabul, tasvîb ve tasdik etmiş olduğu bir sefer plânını tâdil için serdedilecek mütalealar, sebebler çok derin, esaslı düşüncelere dayanmış olmak lâzımdı. İkinci Reisi Sani merhum Hafız Hakkı Paşa'nın ne fikirde olduğunu bilmiyordum. Sefer plânına göz gezdirdikden sonra merhumun yüzüne bakdım. O da bana mânâlı baktı. Bronzart Paşa, arkamızdaki masanın başında çalışıyordu. Bir şey konuşamadım. Plân benim elime verilmediği için, bazı yerlerini not etmekliğime müsaade istedim.

Verilen müsaade üzerine ordulann teşekkülleriyle, tecemmü yerlerini not ettim. Odama geldim. Haritaları açtım. Uzun uzadıya düşündüm. Ertesi gün, 4 Ağustos 1914 de sabahleyin Hafız Hakkı'yı yalnız yakaladım. En yakın âmirim olan merhuma, bütün yukarıdaki mütalealarımı söyledim. Sükûnetle dinledi: "Ben de senin gibi plâna yeni vâkıf oldum" dedi. Buna pek aklım yatmadı; kendisinin daha evvel haberdar edilmemiş olmasından, kendisine ehemmiyet verilmemiş gibi hareket edilmiş olduğundan müteessir görünüyordu. Bu işde değil ikinci reisin, hattâ seferberlik işleriyle uğraşan üçüncü şube erkânının bile mahrem olarak az çok haberdar olmaları ve ona göre hazırlık yapmaları icab ederdi... Hafız Hakkı

ile esas üzerinde mutabık kaldık. Ondan sonra beraber Bronzart Paşa'ya gittik. Hafız Hakkı söze başlıyarak: "Müsaade buyurursanız, ekselâns, Ali İhsan Bey'in bazı takrir ve teklifleri var, arzetsin" dedi. Müsaade verildi. Ben de, dündenberi düşündüğüm ve yukarıda tafsil ettiğim mütalealarımı birer birer arzettim. Usule muvafık yapılmış olan bu takrir ve teklif Bronzart Paşa'yı düşündürdü. Nihayet "Şimdi daha seferberliğin ilk günlerindeyiz. Acelemiz yok. Bu işi akşam üzeri tekrar görüşelim" dedi. Anladım ki, teklifim matlûb tesiri yapmıştır; kendisi de düşünmek için zaman kazanmak istiyor. Müsade alarak yanlarından ayrıldım. Aynı gün öğle vakti Hafız Hakkı'yı tekrar gördüğüm zaman, "İhsan, iyi oldu; herhalde herifi yola getireceğiz. Senin arkandan ben de aynı fikirleri tekid ettim" dedi. 4 Ağustos 1914 öğleden sonra, Harbiye Müsteşarı merhum Mahmud Kâmil Paşa'yı gördüm. Ona da, hususî olarak, aynı şeyleri söyledim ve Enver Paşa'ya münasib suretde tesir etmesini rica ettim. Akşam üzeri Hafız Hakkı ile beraber Bronzart Paşa'nın önünde tekrar toplandık. Ne söyleyeceğini bekliyorduk: "İhsan Bey, mütalealarınızı doğru buldum. Şimdi siz, netice olarak ne teklif ediyorsunuz?" dedi.

Bronzart Paşa'ya teklifim. Güç vaziyette kalmıştım. Plânı ilk günlerde esaslı surette değiştirmek iyi olmayacaktı. Maksada tedricen vâsıl olmak lâzımdı. Acelemiz de yok. Biz seferberliğimizi ancak Ağustos nihayetinde ikmal edebilecektik. Ondan sonra tecemmü ve hareket bahis mevzuu olabilirdi. O zamana kadar başka hamleler yapmak kabildi. Bunun için ilk teşebbüs olmak üzere şunları teklif ettim:

1- Dokuzuncu kolordunun Bayburt'taki 17 nci fırkası-

nı kendisine vererek şarkda bırakmak:

2- Onüçüncü kolorduyu Irak'da bırakmak;

3- Sekizinci kolorduyu Suriye'de bırakmak.

Orduların diğer teşkilâtı şimdilik değişmesin; seferberlik ikmal edilinceye kadar geçecek yirmi, otuz gün zarafında tekrar düşünürüz, o zamanki vaziyetlere göre yeniden bir şey yapıp yapamamak lâzımgeleceğine karar veririz.

Bronzart Paşa, Hafız Hakkı'nın fikrini sordu. O da "Şimdilik bu kadar kâfidir" dedi. Bunun üzerine Bronzart Paşa, bir dakika kadar düşündükten ve haritaya baktıktan sonra "Irak'da fazla kuvvet bırakılması muvafık değildir; yalnız Basra'daki 38 inci fırkayı o tarafta bırakalım. 13 üncü kolordu, mütebaki aksamiyle ve ihtiyat süvarileriyle şimale gelip üçüncü orduya iltihak etsin. Diğer tekliflerinizi kabul ediyorum" dedi. 13 üncü kolordunun soğuk iklimde bir iş göremiyeceğini söyledimse de "Şimdi Ağustos, kışa kadar alışır" cevabını verdi. Fazla ısrar, daha sonra yapacağımız tekliflerin yolunu kapatabilirdi; "Şu halde onları iyi giydirmek cihetine itina edilsin" dedim.

Biçare Bağdad'lıları, Erzurum ikliminden kurataramadım. Zabitler için düşünmediğimiz bu korunmayı efrâda tatbik için fazla ısrar etmedim.

Bronzart Paşa: "İhsan Bey, siz, seferberliğin bir ay kadar süreceğini ve bir aydan evvel şarkdaki fırkaların hareket edemiyeceklerini söylüyorsunuz. Bu mütaleanız, bakalım realiteye muvafık mıdır? Bunu dokuzuncu kolordudan soralım. Erzincan'daki fırkanın ne zaman hareket edebileceğini bize bildirsin" dedi. Bu emir üzerine hemen, 4 Ağustos akşamı, 9 uncu kolorduya bir şifre yazdık, 29 uncu fırkanın ve buna merbut nakliye katarının

kaç günde harekete hazır olacağını sorduk. Ertesi günü gelen cevabda 33 günde hareket edebileceği, geçen seferberlikde Erzincan'da bulunan 32 inci fırkanın 27 günde içtima edebildiği iş'ar olundu.

Bu cevabı 5 Ağustos'da Hafiz Hakkı'ya ve Bronzart Paşa'ya söyledim. Bunun üzerine dünkü karar mucibince ordulara emir yazılması kararlaştırıldı. 6 Ağustosda hülâsa olarak şu emir verildi:

1- 17 ve 28 inci fırkalarla beraber dokuzuncu kolordu şarkda kalacak. üçüncü ordu şu kuvvetlerden terekküb edecek: Erzincan'daki 29 uncu fırkadan maada dokuzuncu kolordu, Van'daki 3 ünücü fırka, Erzurum ve Van seyyar jandarma fırkaları, Bağdat'dan gelecek 13 üncü kolordu, ikinci nizamiye süvari fırkası, ihtiyat süvari fırkaları, Erzurum müstahkem mevkii.

2- 29 uncu fırka hakkında ayrıca emir verilecek.

3- Üçüncü ordu karargâhı şimdilik Erzincan'da teşkil edilecek; bir taarruz vukuunda Erzurum kalesi şiddetle müdafaa edilecek.

4- Irak'taki 13 üncü kolordu Basra'daki 38 inci fırkasını Irak ve havalisi kumandanlığı emrine bırakacak, Baki kıta ile ve ihtiyat süvarileriyle beraber Bitlis istikametinde şimale hareketle üçüncü ordu emrine girecek.

5- Şam'daki sekizinci kolordu, Suriye ve havalisi kumandanlığı emrinde kalacak.

6- İkinci ordu, beşinci kolordu ile, onuncu, on birinci ve on ikinci kolordulardan, Erzincan'dan gelecek 29 uncu fırkadan, Çatalca'daki yedinci ağır topçu alayından mürekkeb olacaktır. On birinci kolordunun Van'daki 33 üncü fırkası üçüncü ordu emrinde kalacaktır.

7- Birinci ordu eskisi gibi beş kolordu ile bir süvari livasından mürekkeb kalacakdır.

6 Ağustosta verilen diğer bir emirde de şu tebliğ edildi: "Yarından itibaren nizamî harbe göre muhaberat yapılacak; Başkumandanlığa şunlar bağlıdır. Bir, iki, üçüncü ordularla Karadeniz ve Akdeniz Müstahkem Mevki Kumandanlıkları, Donanma Kumandanlığı. Birinci ve ikinci ordu karargâhları İstanbul'da, üçüncü ordu karargâhı Erzincan'dadır."

Seferberlik plânı mucibince Erzurum'daki Jandarma Alayı Kumandanlığı o taraftaki hudud taburlariyle beraber teşekkül eden seyyar jandarma fırkasının kumandasını ve Van Jandarma Alayı Kumandanı olan Binbaşı Köprülülü Kâzım Bey de o taraftaki hudud taburlariyle beraber teşekkül eden Van seyyar jandarma fırkasının kumandasını deruhde etimişti. Bu zat, şimdi Balıkesir Meb'usu olan eski Millî Müdafaa Vekili Kâzım Özalp'dir.

Binbaşı rütbesinde bir jandarma alay kumandanına, liyakati ve cesareti tecrübe edilmeden evvel, birdenbire, bir jandarma fırkası kumandanlığının verilmesi iyi bir şey değildi. Van gölü civarında, sonradan vukubulan savaşlar bu düşünceyi teyid etmiş ve kendisi cebheden geri alınmış idi. O zaman Muş bölgesindeki ermenilerin yolsuz hareketlerini bertaraf etmek için Muş Jandarma Kumandanlığına veya mevki kumandanlığına tayin olunmuştu. Daha sonra Bağdad'dan gelmiş ve pek zayıf mevcutlu olan 36 ıncı fırkanın kumandanlığına naklolunmuş ve dört sene süren birinici dünya harbinin sonuna kadar fırka kumandanı kalmış ve kolordu kumandanlığına terfi olunmamıştır.

Şarkdaki kolordulardan ikinci orduya merbut olanların İstanbul civarına veya Trakya'ya getirilmesi fikrinde uzun müddet sebat edildi. Seferberlik ikmal edilinceye

kadar bu fikre fazla muhalefette bulunmadım, çünkü bu kıtaların denizden getirilmesini düşünüyorlardı. Ben, Karadenizde hâkimiyet tesis olunmadıkça asker nakliyatı yapılamıycağına kani idim.

12 Ağustos 1914 tarihinde Erzincan'daki 29 uncu fırkanın Trabzon'dan vapurlara irkâbının muhtemel olduğu, karargâhı umumîden üçüncü orduya tebliğ edildi. 20 Ağustos 1914 de on birinci kolordunun 18 ve 34 üncü fırkalar ile Trabzon ve Giresun'dan vapurlara irkâbının muhtemel olduğu, buna göre konak ve iaşe hususunda hazırlık yapılması tebliğ olundu. General Kâzım Karabekir bunlara vâkıf bulunmadığından, kitabında başka mütalealarda ve tahminlerde bulunmuşdur. Esasen kendi şubesine ait işler olmadığından, vâkıf olmasına imkân da yokdu. Almanya ile ittifak muahedesinin üçüncü maddesi mucibince askerî ıslâh heyeti reisi Müşir Liman von Sanders Paşa'ya ordumuzun sevk ve idaresi hususunda fiilî bir nüfuz icrası temin edilmişdi.

Almanya ile bir ittifak akdedilerek, beraber harbe girilmeğe karar verildikten ve ittifak muahedesine de böyle bir madde konuldukdan sonra Almanların işlerimize karışmamalarına imkân kalmamışdı. Daha barış zamanında erkânıharbiyemizin içine sokulmuş olan Almanların harbde bu işlerden ellerini çekmiyecekleri âşikârdı. Ağustosun 16 sında Odesa'ya asker ihracı teklif edilmiş olduğundan 20 Ağustosta verilmiş olan yukarıdaki emir bu düşünce ile alâkadardı.

Vatanın menfaati icabı... Muahedenin üçüncü maddesi mucibince Enver Paşa ile Liman Paşa arasında bazı kararlar alındığını hissediyorduk. Fakat bu iş, bizden de gizli tutuluyordu. Garibi şurası ki, bizden gizli tu-

tulan şeyler Almanlara malûmdu. Bazı işlerde Almanların bizden daha ziyade Enver Paşa'ya yakın olduğunu hissediyorduk. Fakat biz bu vaziyetten yılmadık. Vatanın menfaati icabı, kapıdan kovulsak, bacadan düşecek tarzda hareketi düstur ittihaz ettik; Enver Paşa'nın Almanlar elinde oyuncak olmasına meydan vermemeğe çalıştık. Odesa'ya asker ihracı meselesi daha sonra izah edilecektir.

İşte bu gizli kararlardan biri de, büyük kıtalar, birlikler kumandanları Alman olursa erkânıharb reisinin Türk olacağını ve kumandan Türk olursa Erkânıharb reisinin Alman olacağına dairmiş. Bu karara tevfikan Müşir Liman Paşa'nın erkânıharb Reisliğine, Yarbay Kâzım Bey "eski Samsun Valisi merhum Kâzım Paşa", ikinci ordu Erkânıharb reisliğine Albay von Frankerberg, üçüncü ordu erkânıharb reisliğine Yarbay Guze tayin edildiler.

Birinci ordunun birinci kolordusu eskisi gibi İstanbul'da, ikinci kolordusu Edirne ve Kırkkilisede kalacaktı. Tekirdağı'ndaki üçüncü kolordu, Akdeniz boğazına gidecekti. İzmir'deki Dördüncü Kolordu icabında Akdeniz boğazını takviye etmek üzere Bandırma civarında toplanacaktı. Haleb ve Adana taraflarındaki altıncı kolordu İstanbul'da Yeşilköy tarafına gelecekti.

İkinci ordunun Ankara ve civarındaki beşinci kolordusu İstanbul'da Erenköy taraflarına getirilecekdi. Erzincan'daki 29 uncu fırka ile Elâziz ve Muş'daki on birinci kolordu birlikleri Trabzon ve Giresun'dan deniz tarikiyle İstanbul'a celbedilecekdi. Sivas'taki onuncu kolordunun şimdilik orda kalmasına müsaade almışdık. Bütün sâyimi, şarkdan gelecek bu kuvvetlerin İstanbul ve Trakya'ya vaktinden evvel getirilmemesini temin nokta-

sına hasrettim. Bu kuvvetlerin bize, şark hududumuzda Ruslara karşı lâzım olacağını tahmin ediyordum. Musul ve Kerkük'teki on ikinci kolordu evvelâ Haleb'e gelecek; ondan sonra, ahvale göre icab eden yere sevkolunacakdı. Bu kararların çoğu Enver Paşa ile Liman ve Bronzart Paşalar arasında konuşulup tesbit olunuyordu. Biz bu kararların bazılarına emir verildikten sonra vâkıf oluyorduk.

Üçüncü ordunun on üçüncü kolordudan maada, diğer kuvvetleri kendi mıntakasındaydı. Bağdad'dan gelecek on üçüncü kolordunun Irak'da kalmasını temine muvaffak olamamıştım. Yalnız Basradaki 38 inci fırkasını orada bıraktırabildik.

Biz seferberlik ilân ettikden sonra, Balkanlarda vaziyet hâla mübhem kalmışdı. Bulgarların ne fikirde oldukları bir türlü anlaşılmıyordu. Bulgarista'nın vaziyeti anlaşılmayınca, bizim onunla harb edecek gibi tertibat almaklığımız zarurî idi. İlk önce Edirne kalesinin lâğvına kalkışılmışdı. Bronzart Paşa'nın sefer plânında bu kale terkediliyormuş. Bu sebeple kalenin seferberliğine ve teçhizatının ikmaline ehemmiyet verilmedi. Bunun için de hayli uğraştık. Bulgaristan'ın vaziyeti tavazzuh etmeyince bu kalenin lâzım olduğuna ikna ettik. Bizdeki Almanlar, Bulgarların bizimle birlikte üçlü itilâf devletleri ve Sırbistan aleyhine harbe gireceğine kaniidiler. Biz Bulgarları pek iyi bildiğimiz için Almanların bu hülyasını kabul etmiyorduk. Bulgaristanla sıkı bir ittifak muahedesi akdedilmedikçe ve bu muahede fiilen tatbik ve teyid olunmadıkça Bulgarları daima düşman telâkki ederek ona göre hazırlanmak lüzumunu her defasında icab edenlere tekrar etmekden usanmıyordum.

Bulgarlara karşı. Trakya'da kâfi kuvvet toplamadan evvel Bulgarların taarruzu halinde, hudud yakınında Bulgarlarla bir meydan muharebesinin kabul edilmemesini, Balkan harbi felâketinin tekerrürüne meydan verilmemesini, bunun için Çatalca müdafaa hattının tahkimatına, teslihatına, Boğazlarla beraber ehemmiyet verilmesini, ihtimal ki, Anadolu'daki kuvvetlerimiz gelinceye kadar, Çatalca'ya çekilip, orada kat'î müdafaa yapmak zarureti hasıl olacağını aynı maksadla Edirne kalesi de Bulgar ileri hareketini bir müddet için geciktireceğinden, bunun bize lâzım ve faydalı olduğunu, münasebetli münasebetsiz, sıra düşürerek söylüyordum. İşte bu uğraşmalar neticesinde evvelâ Edirne kalesinin terki ve lâğvı hakkındaki fikri ortadan kaldırttım. Sonra yavaş yavaş bu kalenin teslihatını, noksanlarını ikmale müsaade aldım. Çünkü hâlâ, Bulgaristan, meşkûk tavrını muhafaza ediyordu. Bir taraftan Almanlar, diğer taraftan Ruslar, Bulgarları kendi taraflarına celbe çalışıyorlardı.

Rusya hükûmeti, Bulgaristan kabinesine müracaatla Sırbistan'a yardım etmesini talebe başladı. Ağustosun ilk günlerinde Sofya'daki Rus sefiri, Kral Ferdinand'la iki defa görüştü. Bulgarlar da Ağustosun ibtidasında sıkı bir bîtaraflık muhafaza adeceklerini ilân etmişlerdi. On gün sonra yeniden bu bîtaraflığı tekit ettiler. Almanlar, Bulgarların ve Romanyalıların kendi taraflarına iltihakını şüphesiz telâkki ederlerken, Bulgarların bu vaziyeti endişe uyandırmakdan hâli kalmadı. Bulgarlar şüpheli vaziyette kaldıkça bizim de harbe girmekliğimiz hiç doğru olamazdı. Romanya dahi bîtaraflık ilân ederek merkezî devleterlerle ittifakını ve bu ittifakın icabını reddetti.

8 Ağustos 1914 tarihinde Tanin gazetesinde neşredilen ikinci "Tetkikat ve mütaleatı asekeriye" mde hülâsa olarak şunları yazmıştım: "Geçen haftaki yazımızda demiştik ki, Rusya'nın Sırbistanı doğrudan doğruya sıyanet etmeğe kalkışması, tekmil Avrupa devleterinin yekdiğeriyle harbetmesini intaç eyleyebilir. Acaba Sırbistan, Avusturyaya karşı red cevabı vermekle beraber umumî seferberlik ilân ettiğinden, haysiyetini muhafaza için mahvolmayı mı göze aldırdı? Yoksa, diğer hükûmetlerin yardımlarına mı dayanıyor- buralarını ancak âti tayin edecektir...

Çok sürmedi; bir hafta zarfında tekmil Avrupa, yekdiğerine karşı harbe girdi. Tahmin ettiğimiz veçhile Rusya'nın seferberliğe başlaması, intizar halinde bulunan tekmil Avrupa devletlerinin birbirini müteakip seferberliğe başlamalarını ve nihayet harb ilân etmelerini intaç etti. Mezkûr devletler karşılıklı iki tarafa ayrılarak yekdiğerine karşı silâh istimaline başladılar. Senelerdenberi gazete sütunlarında merareti hissedilmeksizin bahsedilen ve neticesinden zaferin hangi tarafa teveccüh edeceğine dair tatlı tatlı hulyalar yürütülen umumî çarpışma işte başladı. Bunun elim iktısadî neticelerini, doğruacağı felâketleri tetkike lüzum yok. Harbeden galib de gelse, mağlûb da olsa, ağır ziyanlara düçar olur; medenî Avrpa'nın mevcudiyetini temin namına vâki olan şu boğuşmada pek çok mamûrelerin harabeye tahavvül edeceğine, pek çok servetlerin kül olacağına şübhe yoktur. Fakat artık bunları düşünmeğe mahal yok, kılıçlar kınlarından çekilmiştir. Şimdi her muharib devletin düşüneceği şey, zaferi kazanmak için son gayret fedakârlığı yapmaktır. Ancak bu suretle mağlûbiyetin vahim neticelerinden, büsbütün perişan ve mahvolmaktan kurtul-

mak kabildir.

Osmanlı hükûmeti de bu umumî hercümerç içinde istiklâl ve mevcudiyetini korumak için umumî seferberliğe başladı ve mevcudiyetini muhafaza için kuvvetli bulunmaya, bir müsellâh intizar vaziyetine geçmeğe mecburiyet hissetti.... Rus seferberliğinin uzun sürmesinden istifade ederek Almanların asıl kuvvetleriyle Fransız ordusuna taarruz edecekleri kuvvetle melhuzdur. Şu halde ilk kat'î muharebe, Almanlarla Fransızlar arasında vukua gelecektir. Meuse nehri boyundaki Fransız istihkâmlarının arkalarını almak için Almanların Belçika arazisinden ileri yürüyecekleri anlaşıldığından, Fransız ordusunun Reims-Chalon havalisinde tecemmüü daha münasibdir; Şu halde ilk meydan muharebesinin Meuse nehriyle Chalon-reims hattı arasında Marne nehri vâdisinde vukuu muhtemeldir."

Ludendorf kendini gösterdi. O zaman yazılmış olan şu mütaleayı, hâdiseler az çok teyid etmiştir. 1914 senesi 4 Ağustos sabahı acele seferber edilmiş birkaç muhtelif livadan, tugaydan mürekkeb bir Alman kuvveti Belçika'daki Liege kalesine doğru yürümeğe ve taarruza başladı; 7 Ağustos gecesi Almanlar bu kaleyi zaptetiler. General Ludendorf, bu tarruz esnasında ilk defa temayüz etti.

Almanya seferberlik ilân ettiği zaman Ludendorf, Strassbourg'da bir liva kumandanıydı. Seferberlik plânı mucibince, Belçika hududu şarkında Aix la Chapelle'de toplanan ikinci Alman ordusu Erkânıharb reisi saniliğine tayin edilmişti. Liege tarruzunda bu tarruzu idare edecek olan Alman Generali Von Emmich'in yanına memur edilmiş ve 3 Ağustos'da her ikisi Aix la Chapelle'de

buluşmuşlardı.

Liège'in süratle zaptından sonra Ludendorf, tekrar ikinci ordu karargâhına dönmüştü. Belçikalıların meşhur Liège kalesi, o zamanda da cebrî hücuma ancak üç gün mukavemet edebilmişti. Bundan sonra seferberliğini ve tecemmüünü ikmal etmiş olan birinci Alman ordusu 12 Ağustos 1914 de Belçika seyyar ordusuna karşı hareket etti. Bruxelles'in şark taraflarında 17 Ağustosta Belçikalılarla Almanlar arasında muharebe başladı. Diğer Alman orduları da seferberliklerini ve yığınaklarını ikmal ederek aynı zamanda Lüksenbourğ ve Belçika'dan geçdiler: cenuba doğru dönerek Longvi ile Maubeuge arasında Fransız-Belçika hududunda ve Meuse nehri vâdisinde Fransızlarla muharebeye başladılar. Bu suretle 1914 senesinin Meuse meydan muharebesi 19 Ağustos'ta başlamış oldu. Bu tarihte Bruxelles şarkındaki Belçika kuvvetleri de mağlûb olarak ricate mecbur kalmışlardı.

Seferberlikde casusluk. Bizim seferberliğimiz ağır olmakla beraber, Plân mucibince ilerliyordu. seferberlik ilerledikçe dedikodular, gazetelerde çeşid çeşid yazılar çoğalmıya başladı. Artık sansür lüzumu hissediliyordu. Bizimle düşman olmaları muhtemel Rus, Fransız, İngiliz, Belçika, Sırb vesaire tebeası gerek İstanbul'da, gerek memleketin sair şehirlerinde serbestçe işlerine devam ediyorlardı. Bunların kendi devletleri hesabına casusluk yapacakları ve çoğunun ihtiyat zabiti olduğu belliydi. Bu devletlerle gizli ve âşikâr münasebtleri olan bizim tebeamızdan ekalliyetlere mensub hain vatandaşlar da eskisi gibi çorablarını örüyorlardı.

Beşinci, Altıncı ve Yedinci Kollar. O zaman beşinci kol tabiri yoktu; fakat kaleyi içinden fethe uğraşanları hep görüyorduk. Bu beşinci kol mensublarından başka, bir de altıncı ve yedinci kolları vardır. Beşinci kol, âşikâr vatan hainlerinden, memleketimizi içinden kemiren mel'unlardan ve düşman lehine casusluk yapanlardan mürekkebdir; altıncı kol mensubları aksi tarafa, fakat yine vatanımızın menfaatleri aleyhine çalışan bazı münevverlerimizdir. Bunlar, bilerek veya bilmeyerek körü körüne o zamanki müttefikimize uşaklık edenlerdir. Bunların bir kısmı, bir kanaat mahsulü olarak Almanya ile ittifakı terviç ve tasvib ediyordu; fakat diğer bir kısmı sadece bu terviç ve tasvible kalmayarak Almanyanın peyki, veya kuyruğu olmak, onun her arzusunu derakab yapmak, her ne olursa olsun, Almanya ile ittifak muahedesine sadık kalarak, bu muahedenin ikinci maddesi mucibince hemen harbe girmek, müttefikimiz Almanya ve Avusturya'ya her ne pahasına olursa olsun yardım etmek, icab ederse Türk vatanını müdafaaya memur kuvetleri, Türk vatanı haricine göndererek müttefiklerimize doğrudan doğruya faydalı olmak fikrinde bulunuyorlardı. Bunların belki bir kısmı yine kanaat mahsulü böyle düşünüyor, kraldan ziyade kral taraftarlığı ediyor ve böyle çalışıyordu. Fakat büyük bir kısmı da o zamanki müttefiklerimizin hesabına, onlardan aldıkları gizli paraların karşılığı olarak, memleketi ateşe atmak istiyorlardı. Bu meyanda, karşı tarafta bulunan devletlere ve onların erkânına uluorta, lüzumlu lüzumsuz tarizler, ekseriya çok bayağı ve çirkin hücumlar yaparak harb ateşini körüklüyorlardı. Bu çeşit altıncı kol serserileri, 1939 da başlamış olan ikinci dünya harbinde de görülmüş ve Türk devletinin iki tarafla dostça münasebetler besleme-

ğe ehemmiyet vermesine rağmen, uluorta ve hayasızca hücumlarına devamdan geri kalmamışlardır. Bunların hepsi de, hiç şübhe yok ki, beşinci kol mensubları kadar vatan ve millet haini idiler. yabancıdan beklenen menfaat veya alınan para sevkiyle Yabancı devletin Türkiye'ye ve Türklüğe zarar verecek emellerini terviç eder mahiyette çalışmak, vatana ihanetti. Bu yabancı, ister o zamanki müttefikimiz Almanya veya Avusturya olsun, ister o zamanki düşmanlarımız ve ikinci dünya harbindeki müttefiklerimiz İngiltere, Fransa ve Rusya olsun, vatan menfaatine ve Türklüğe zarar vermek, ihanet ve hiyanetti. Birinci dünya harbinin devamından başka birşey olmayan ikinci dünya harbinde de, Hüseyin Cahid Yalçın, 9/8/1943 tarihli Vatan gazetesinde Türkiye'nin harbe girmesi lehinde bazı mütalealar ileri sürmüş ve "Tarafsızlığımız bazılarının anladığı mânada değildir... Türkiye, Almanya'ya karşı katî bir tarafsızlık vaadetmemişdir." demişdir. Keza 13/8/1943 tarihli Vatan gazetesinde de "Bir tereddüd noktası" başlığı altında yazdığı diğer bir makalede "Biz de kendimiz bir taarruza uğramadan acaba müttefikimiz İngiltere'ye karşı taahhüdümüz icabı harbe girmek mevkiinde kalmamız pek mümkündür." iddialarını ileri sürmüşdür. Aynı Hüseyin Cahid Yalçın, 30 Eylûl 1943 tarihli Tanin gazetesinde şunları yazmakdan çekinmemişdir: "Ali İhsan Sâbis, bir İngiliz düşmanıdır; bugün de memleketin, İngiltere ile İttifak mucibince, harbe girmemesi için çırpınmaktadır." Keza 8/10/1943 tarihli Tanin gazetesinde de: "Dahilde kendi azmimiz ve birliğimiz, hariçde İngiliz ittifakı ve Amerikan dostluğu: İşte Türk Cumhuriyeti'nin hayat ve beka garantileri... İngiliz dostluğuna hakikî ve samimî bir bağlılık vasıtasile kendi kuvvetimize İngiliz kuvvetini

zammetmekden daha iyi silâhlanmak var mıdır?" diye propaganda yapmış ve nihayet 18/11/1943 tarihli Tanin gazetesinde, Kahire'de İngiliz Hariciye Nazırı tarafından, Türk Hariciye Vekiline yapılan tebligatdan sonra Büyük Millet Meclisinde gece geç vakitlere kadar cereyan eden müzakerelerin ferdasında şunları ilân etmekden zevk duymuştur:

1- Türkiye, İngiltere'nin müttefikidir.

2- Türkiyenin herhangi bir devletle dostluk münasebet ve misakları, İngiltere ile ittifak muahedesi ahkâmını değiştirmemişdir.

3- Türkiye, "İngiliz - Alman" harbinde tarafsız değildir.

4- Türkiye, İttifak muahedesinin vecibelerini ifaya daima hazırdır.

1943 tarihli Tanin gazetesinde neşrettiği diğer bir yazıda "Hüseyin Cahid, hiç bir İngilizin bile söylemeğe cesaret edemediği bir vuzuh ile Türkiye'nin İngilterenin yanında harbe girmesini ve akdedilmiş olan ittifak ahkâmının yapılmasını açıkça taleb etmiş ve İngiltere, biz taarruza düçar olsaydık nasıl bize yardım edecek idiyse, şimdi de Türkiye'nin, bir tecavüze uğramayı beklemeden İngiltere'ye yardım etmesi lâzım geldiğini söylemiş ve İngilizden ziyade İngiliz taraftarlığı yapmışdır. Hüseyin Cahid'in Eylûl 1943 de bana yapdığı taarruzların hakikî sebebi şu suretle meydana çıkmıştır. Bu taarruzlara karşı verdiğim cevapta: "Benim harbe girmemek için çırpındığımı yazan Hüseyin Cahid'in şu iddialarını ve hangimizin vatan menfaatine çalışdığımızı efkârı umumiye elbette takdir eder" demişdim. Bu cevabımdan iki ay sonra Hüseyin Cahid'in, bizim İngilizlerin yanında harbe girmekliğimiz lüzumunu Tanin gazetesinde ısrarla ileri

sürmesi ibretle tetkik lâyıkdır."

Halbuki Büyük Millet Meclisi'nde Hüseyin Cahid gibi âza olan ve hükûmetin politikasına onun kadar vâkıf olması lâzım gelen Necmeddin Sadak, Akşam gazetesinde, tamamiyle Hüseyin Cahid'in iddialarına zıd fikirler dermeyan etmiş ve Türk - İngiliz ittifakının bir yandan İtalya'nın Şarkî Akdenizde ve Ege denizinde muhtemel görülen taarruzlarına ve diğer taraftan 1939 da Almanya ile beraber olan ve İngilizlere muhalif görünen Rusya'dan gelebilecek ziyanlara karşı akdedilmiş olduğunu ve 1943 de artık bu icabların ve endişelerin bulunmadığını ve Türkiye'nin taarruza uğramadıkça harbe girmiyeceğini, harbi kısaltmak için dahi harbe iştirak etmiyeceğini yazmıştır. Diğer Türk gazeteleri de aynı suretle mütalea dermeyan etdiklerinden Hüseyin Cahid 26/11/1943 tarihli Tanin gazetesinin baş makalesinde yeniden şu iddiaları ısrarla ileri sürmüşdür: "Türkiye, 19/10/1939 tarihli ittifak muahedesi mucibince İngiltere'nin müttefikidir... Bugüne kadar bu muahedeyi reddetmemişdir.... Bundan sonra da tam kat'î bir sadakat muhafaza edecektir... İmzaya hürmet etmek de bir millet için namus vazifesidir... Muahedeye riayet etmek de, hayatî menfaatlerin en başında gelir... Vaziyetin hakikatini görmek istemiyenlere ittifak muahedenamesini hatırlatmak ve onu açık açık anlatmak lâzımdır.... Bizim için harbe girmek mecburiyeti dört senedenberi tahakkuk etmişdir... Müttefikimiz İngiltere, bazı mülâhazalar dolayısiyle, bizi taahhüdümüzü ifaya dâvet etmemiş idi. Şimdi Kahire mülâkatında bu mesele iki hariciye nazırı arasında konuşulmuşdur. İttifak icabları dairesinde hareket etmek, demenin ise harbe girmekten başka mânası yokdur... Türkiye, İngiltere ile ittifak muahedenamesini tanıma-

mağa karar vermemişdir ve böyle bir namussuzluğu Türk milletinden beklemek bir cinayetdir. Türkiye'nin, Kahire mülâkatından sonra, harbe girmesi ihtimali galibdir... Bu söylediklerimiz bir sır değildir... Bunun İngilizler, Almanlar biliyorlar. Yalnız Türk vatandaşlarından hakikati gizlemek de ve onu yanlış bir kanaate sevk etmek de ne mânâ vardır... Ertesi günü 27/11/1943 tarihli Taninin baş makalesinin sonunda bol keseden şu vâad yapılmışdır: "Bir Türk vatandaşı sıfatiyle müttefiklerimize şunları söylemeği bir vazife biliriz: Türkiye'ye itimad edebilirsiniz. Onun tarihinde hiyanet hiçbir zaman yer almamışdır. Türkiye neyi taahhüd etmiş ise her zorluğu ve her fedakârlığı behemehal göze alarak dediğini yerine getirecekdir.". İşte Hüseyin Cahid Yalçın imzasını taşıyan bu yazıları okudukdan sonra, altıncı kolun mânâsını ve ehemmiyetini tamamiyle idrâk etmemek mümkün değildir. Şu yazıları ve iddiaları, geçen harbde, hattâ Balkan harbinde olduğu gibi, bu defaki ikinci dünya harbinde de Türk milleti ibret ile okumuşdur."

Görülüyor ki birinci dünya harbinde, bu harbe bir an evvel girmekliğimiz için yapılmış olan propagandalar, 1943 senesinde ikinci dünya harbi için dahi aynile tekrar olunmakdadır. Davalar münasebetiyle, bana gelen bazı mektublarda Hüseyin Cahid'le diğer bir muharririn, British Council'den yedişer bin İngiliz lirası aldıklarının rivayet olunduğunu, Hüseyin Cahidin efkârı umumiye muvacehesinde bu işi tenvir etmesinin münasib olduğunu yazmışdım. Bu rivayet, 1943 de değil, tâ 1940 senesindenberi Türkiyede ağızdan ağıza gezmekde idi. Bu cihet matbuat sütunlarına bile intikal etmiş ve bu meyanda 8 Mayıs 1942 tarihli Tasviri Efkâr gazetesinde "Hüseyin Cahid ve ahlâk" başlığı altında Peyami Safa'nın neşret-

diği bir makalenin sonunda şu fıkralar ibret ile okunmuşdu: "Herkes gibi kendisi de bilir ki yabancı bir memleketden para aldığı en çok söylenen muharrir, bizzat Hüseyin Cahid Yalçın'dır; fakat biz kendisini de, öteki meslekdaşlarımızı da bu alçakca iftiradan tenzih etmek isteriz. Eğer, onun yapdığı gibi isbatsız ima mübah sayılırsa, korkulur ki bu şekilde haksız ithamların ilk kurbanı kendisi olur. Hüseyin Cahid Yalçın, herkesden ziyade, kendisi için nazik olan bu mevzularda çok titiz ve dikkatli olmaya mecbur muharrilerin başında gelir."

Hüseyin Cahid'in Lausanne muahedesi münasebetiyle, o zaman Tanin gazetesinde neşretdiği makalelerdeki tecavüzleri ve muahedeyi yapanlar hakkında sarfetdiği lâf meşhurdur: *"... kafadan ancak böyle bir muahede çıkar."* Daha sonra, İstiklâl mahkemesince mahkûm edilerek Çorum'a sürülmüş ve gazetesi kapatılmış olan Hüseyin Cahidin 1939 senesinde Büyük Millet Meclisine girdiği, 1943 senesinde yine mebus olduğu ve Tanin gazetesini tekrar çıkardığı ve zikri geçen neşriyatı yapdığı hayretle görülmüşdür. Tarih tekerrürdür derler. İbret almıyanların başında daima aynı vakalar tekerrür eder. Yukarda zikredilen hakikatler, tarihî muhakememiz esnasında, hakkımı müdafaa ederken mahkemeye aynen arzolunmuşdur.

Birinci dünya harbinde, Almanya ile ittifakımıza rağmen, ordumuzdaki bir çok noksanları ve kusurları göz önüne alarak, bunları ıslah etmeden ve Almanya doğrudan doğruya bize yardım edecek bir hale gelmeden bizim harbe girmemizin zararlı olacağını, münasebetli münasebetsiz, biçimine getirerek ileri sürmekden hâli kalmamışdım. Bu hususda, Karargâhı umumî ikinci şube müdürü General Kâzım Karabekir de çok çalışmış idi. Vata-

nımızın menfaati, harbe erken girmemeyi, Türk kuvvetlerini vatan sınırları haricinde kullanmamayı icab ettiriyordu. O zamanki hal ve şartlara göre Almanya ve Avusturya ile ittifakımız zarurî idi. Bunda şüpheye mahal yokdu, fakat bizim kâfi derecede harbe hazır olamamaklığımız dahi, bu ittifak mucibince harbe derhal girmeyi vatanımız için zararlı gösteriyordu. Hele, devede kulak kabilinden on bir kolordumuzla, yani dört yüz küsur bin muharib kuvvetimizle, vatan haricinde maceralara koşmak, milyonların çarpıştığı bir meydanda Donkişotvâri yeldeğirmenine hücum etmek veya topal eşekle kervana karışmak demek idi. Dimyata pirince giderken evdeki bulgurdan olacağımızı düşünmüyorlardı.

Yedinci kolu da vatan ve millet parasını israf edenler veya çalanlar teşkil ederler. Çetin, uzun, masraflı bir harbe gireceğimiz bir zamanda, sırası olmıyan bir takım masraflardan tevakki etmemek, devlet ve milletin bütün malî ve iktısadî membalarını harbi kazanmıya hasretmiyerek gelişigüzel ve harb için hiç de lüzum olmayan bir takım inşaata sarfetmek, bütçede tahsisatımız var diye bu tahsisatı sonuna kadar sarfda tereddüt etmemek, bu paralarla harb stokları vücude getirmeğe çalışmamak, beşinci ve altıncı kolların darbeleri kadar tehlikelidir. Çalmak her zaman gayet fena bir cürüm olmakla beraber, harb zamanı vaye bir harb arifesinde devlet zararına çalmak aynı zamanda vatana hiyanettir.

Bir harbi kazanmak için ondan evvelki barış senelerinde çok dikkatli hazırlanmak lâzımdır. Eğer, zarurî olmayan işlere sarfedilen paralarla harb stokları vücude getirilseydi, harbde gerek asker ve gerek halk ve millet için lâzımgelecek yedek her nevi erzak, buğday, ar-

pa, şeker, gaz, demir vesaire, daha barış zamanında küllî suretde mübayaa edilerek ambarlarda hıfzedilseydi, hastahaneler ıslah ve teksir olunsaydı, sonradan askere ve halka arpa, mısır, kestane, nohut, hattâ tahta talaşı karıştırılmış ekmek, keçiboynuzu tozu karıştırılmış un, kurtlu fasulya yedirmez ve şekersiz çay içirmezdik. Yaralılarımız kangrenden ölmezlerdi. Bizzat benim çocuklarım dahi, milletin diğer ferdleri gibi bu zulüm ve idaresizlik altında inlemiş, Irak ve İran cephesinden izinli gelirken yanımda hediye olarak getirdiğim bir torba halis unla bir kutu şeker ve bir teneke tereyağını sarılıb öpmüşler ve gözyaşı dökmüşlerdi. Biz uzak harb cephelerinde düşman ile çarpışırken, çocuklarımızın yaşayışından haberdar olamıyorduk. Uzun cenk yıllarından sonra bir kaç hafta için izinli geldiğimiz zaman, yuvamızda çocuklarımızın yedikleri ve bulabildikleri şeylere vâkıf olabilmiştik. Bunlar iktisat bakımından harbe hazırlanmamış olmaklığın sebeb olduğu elemler idi. Kafkas cephesinde, üçüncü orduda birçok vatan müdafii askerlerimizin bir avuç fındıkla yevmî nasiblerini aldıkları, müsait mevsimlerde bu kahramanların, hayvanlar gibi, dağlara sevkedilib yiyecek ot arayarak beslenmelerine çalışıldığı, Rus ordusuna tarruz ve çiğnenen vatan topraklarını gûya istirdad için İzzet Paşa kumandasında toplanan ordumuzun, düşman ateşinden ziyade açlıkdan birçok askerlerini ve hayvanlarını kaybederek "Bitlis-Muş" bölgesinde eridiği belki harb çığırtkanlarının malûmu değildir; yahut harb, harb! diye bağıranlar, bu feryatlara kulaklarını tıkamışlardır. Halbuki Balkan harbi felâketlerinden sonra henüz bir sene geçmişti. Bu felâketi nasıl çabuk unutmuşduk? Harbin icabları idrakimizden nasıl silinmişdi? Bir sene evvel Balkan mağlûbiyetini görmüş

ve yaşamış olanlar daha bu harbin yaralarının sarılmamış olduğunu nasıl düşünmüyorlardı?

General Falkenheim beni Divanıharb'e verdirmek istemişti. 1914-1918 harbinde, bir yandan cephelerdeki ordularımızın ihtiyaçlarını lâyıkı ile temin edemezken; diğer taraftan egzantrik çığlıklar yapmaktan hali kalınmamıştır.

Mesela; 1917 senesinde kumandam altındaki onüçüncü kolordu ile İran'dan çekilmiştik ve İran hududu ile Dicle nehri arasında müdafaa vaziyetinde bulunuyorduk. Bu esnada Yıldırım Ordular Grupu Kumandanı General Falkenheim'in tertibiyle Süleymaniye'den İran içerisine külliyetli para ile bir Alman heyeti gönderilmiş; fakat Kürt aşiretleri bunları soymuş ve Almanları öldürmüşler. Benim bu işten haberim yokdu; İstanbul'da izinli bulunduğum bir zamana tesadüf eden bu vak'adan Enver Paşa beni haberdar etdi ve aşiretlerin tedibini söyledi. "Gideyim, bakayım, işi anlıyayım. Fakat Almanlar böyle bir sergüzeştten beni daha evvel haberdar etselerdi, belki münasib tedbirler ittihaz ederek fenalığa mani olurduk" dedim. Biraz sonra, mahallinde yapdığım tetkikat neticesinde, Almanların tedbirsizliğini ve aşiretlerin tedibinin devletin başına bir gaile çıkaracağını yazdım; ve tedib hareketini yapmadım. Bunun üzerine Falkenheim benim divanıharbe verilmekliğimi taleb etmiş. Enver Paşa da, buna muvafakat etmiyerek, beni Dördüncü Kolordu Kumandaniyle becayiş ettirmişti. Bu suretle birkaç sene çalışarak yetiştirdiğim, kendileriyle acı, tatlı birçok harb günlerini beraber yaşamış olduğum 13 üncü kolordunun subay ve erlerine veda ederek Dördüncü Kolordunun kumandasını deruhde etmek üzere Kafkas

cephesine gitmiştim. Musul'dan geçerken o zaman altıncı ordu kumandanı bulunanHalil Paşa ile aramızda bir münakaşa geçdi. Bunu başka bir salufede izah edeceğim. Bu kolordu ile de yeni hareketler yaparak Muş, Bitlis, Van havalasini istirdat ettikten sonra Dilman üzerinden Tebrize kadar ilerlemiştik. Bundan sonra beni Altıncı Ordu kumandanlığına nasbettiler. O tarafı bırakarak tekrar Irak cephesine, Musul'a geldim. Bir sene evvel Irak cephesinde bırakmış olduğum 13 üncü Kolordunun askerlerini gördüğüm zaman gözlerim yaşardı. Bunlar ellerimi öperek "Paşam açlıktan ölüyorduk" diye ağlaşdılar; çoğu gıdasızlıkdan iğne, ipliğe dönmüşdü.

Çanakkale'de bir saatlik muharebede on, on beş bin kahraman Türk yaralanarak ilk sargıları yapıldıktan sonra, hastahanelere yatırılmak üzere, cebhe gerisine sevkedilmişler ve fakat ovalarda, dereler içerisinde günlerce açıkta tedavisiz kalmışlar; hastahanelere götürülmelerini beklerken yedi sekiz gün yaraları değişmemiş; bakımsız kalmış olan bu fedakârların yaraları nihayet kangren olarak çoğu ölmüştü.

İşte kâfi hazırlık ve tertibat yapılmadan harbe girilirse bu âkıbetler daima mukadderdir. Harb, harb zamanı kazanılmaz. Ancak uzun sulh senelerinde inceden inceye çalışarak, hazırlıklar yaparak kazanılır; bizzat harb bir ekin biçimdir. Barış zamanında ne ekilmişse harb zamanında o biçilir.

Münevverlerimizin hali. Harb, harb diye bağıran ve fakat harbde hiçbir şahsî feragate, fedakârlığa, hattâ zahmete katlanmıyan, maddî istirahat ve servetlerinden ne bir dakika ve ne bir kuruş feda etmiyen bazı münevverler, gûya vatanseverlik saikasiyle yığınlarla lâf sar-

fetmekden hâli kalmıyorlardı. Bazı fezahat sermayeleri bile etrafa ahlâk dersi vermekden çekinmiyorlardı. Bunlar her devirde kalbur üstünde kalırlar; kimin arabasına binerlerse onun türküsünü çağırırlar; bazıları büyük nümayişlerle sefere giden karargâhlara iltihak etdiler ve mesture paralariyle kurulan sofralarda işkembelerini doldurdular; eski padişahların kasidecileri gibi meddahlık etdiler; bazıları İstanbul'da vesair büyük şehirlerde, halk ince destere talaşı veya keçi boynuzu tozu karıştırılmış ve bıçak kesmez kara ekmeği güç bulurken, francalayı kâfi görmediler; Miloviçin sofrasına binlerce lira sarf ve yatağına banknotlardan örtü ferşetdiler; müttefik devletler memleketlerinde seyahatler yapdılar. Davetlere icabet etdiler. Günlerini hoşça geçirdiler. O perde kapanıp millet Anadoluda İstiklâl Mücadelesine atıldığı zaman İstanbul'u terkedip vatan mücadelesine iştirak etmek veyahut hiç olmazsa o muhitin saf ve kahramanlık esen havasını teneffüs eylemek zevkini tatmak veya zahmetini ihtiyar eylemek akıllarından bile geçmedi; İstanbul'da kaldıkları halde el altından kahraman Anadoluya silâh, cephane vesaire kaçırmak hususunda hayatlarını itilâf polisinin kılıcı altına koyarak veya Malta zindanlarına sürülmek tehlikesini göze alarak çalışan fedakârlara ufacık bir yardım olsun yapmak hissini duymadılar; kimisi şengül hamamı mısra'nın kahramanlarından idi, kimisi Kâdirî tekkelerinin yobazlarındandı; damarlarında Türk kanı bulunduğu şüpheliydi. Bazısı 1918 den sonraki mütareke devrinde İstanbul'u işgal etmiş olan İtilâf Devletleri karargâhlarının müdavimlerindendi. Bir kısmı manda taraftarlığı etmişti; ve bu mütareke devrinin her türlü rezaletlerine iştirak eylemiş veya göz yumarak İstanbul'da zevk sürmüştü. Nihayet İstiklâl

harbi zaferle sonuçlanarak haricî düşmanlardan vatan kurtulunca, bunlar sıkılmadan, yüzlerinde ufacık bir kızartı hasıl olmadan Ankaray'a gidip vatanı idare edenler arasına katılmaya hayâ etmediler; birinci cihan harbi esnasında ataşemiliterliklerde, askerî mübayaa komisyonlarında veya sair mevkilerde bulunarak zimmetlerine, millet hazinesine aid binlerce lira geçirip bunların hesabını vermeden kaçanlar, İstiklâl harbi bittikten sonra meydana çıkarak hiç utanmadan milleti idare edenler meyanında birinci safları işgal etdiler; geçmiş harblerde emek ve kan sarfetmiş olanları hakir görmeğe başladılar. Fakat yeni bir harb başladı mı bunlar tekrar iltica edecek delik ararlar; ziyanın kendilerine dokunmaması için, istirahatlerinin kaybolmaması için, işret sofralarından, kumar masalarından ayrılmamak için ne mümkünse yaparlar. Biçare millet harbeder; kan döker; fakat yangın söndükten sona bu efendiler veya efendiye kulluğu âdet edinmiş olanlar yine meydana çıkarlar; tekrar ön safa geçerler. Bazıları da komünistlik cereyanlarına kendilerini kaptırırlar; hattâ bu nevi cürümlerle mahkûm olarak hapis veya nefyolunurlar; fakat fırsat gözetleyip suları bulandırmaktan vazgeçmezler. Gazete sütunlarında imzalı veya imzasız Türklük menfaatine mugayir her türlü hezeyanları yaparlar. Vatan hizmeti bahis mevzuu olduğu zaman fare deliklerine saklanırlar. Falih Rıfkı Atay "Yeni Rusya" namında yazdığı bir kitab ile Sovyetler idaresini medhetmiş ve bu kitab Bolşevik Rusya'nın pek çok takdirine ve maddî taltiflerine mazhar olmuşdur. Bu muharrir, birinci dünya harbinde Cemal Paşa'nın karargâhına nasıl sığındığı ve henüz 20 yaşında bir yedek subay olmasına ve karargâhdan dışarı çıkmasına rağmen siperlerde hayatlarını yıpratan cebhe zabit-

leri ile yarış edercesine göğsünün nasıl nişanlarla taltif olunduğunu bizzat kendi yazdığı "Zeytindağı" kitabında tafsil etmişdir.

Keza Atatürk'ün nutkunda "1927 basması Sahife 534": Hüseyin Cahid Yalçı'nın İstiklâl harbi sonunda Tanin gazetesiyle yapılan neşriyatı hakkında şu cümleler göze çarpar: "Kin ve ihtiras, bir insanın dimağını ve vicdanını kararttığı zaman böyle konuşur"; aynı sehifede Tanin baş muharriri Hüseyin Cahid'in arzetdiği çirkin çehre!... (İhtirasatı şahsiye peşinde bu kadar esir etmek iddiasına kalkamazlar... Halk Fırkasının sözleri başka, tuttuduğu yol başkadır... Ordu kumandanları, eşkiya reisleri birbirleriyle çarpışarak Riyaseticumhur mevkiini gasbediyorlar..."

1914 de seferberliğin ilk günlerinde gazetelerde görülen çeşid çeşid yazılar, herkesin dikkatini celbe başlamıştı. Bu meyanda Tanin gazetesinin geçirdiği istihale hayli garibdir. 3 Ağustos 1914 tarihinde intişar eden Tanin'in başmakalasinde seferberlik ilânı münasebetiyle şu fıkra yazılmıştı: "Osmanlı hükûmeti'nin maksadı, bîtaraflık vazifesini hakkiyle yapmıya muktedir olmakdır. Bu da şu günlerde ancak kuvvetli bulunmakla mümkün olur. Yanlış anlaşılmasın, İstanbul'da sergüzeşt arıyan bir siyaset tarafdarı tek adam yokdur." Halbuki ayni gazete bir hafta evvel, 26 Temmuz 1914 de neşrolunan nüshasındaki başmakalesinde "Umumî bir harb çıkacağına kolayca ihtimal verenlerden değiliz" demişti. Bundan sonra, 6 Ağustos 1914 tarihli nüshasında "Bîtaraf kalabilmek, şu zamanda pek müşkül bir vazife olmuştur" dedi. İki gün sonra, 8 Ağustostan itibaren, o zamanki İttihat ve Terakki fırkası umumî merkezi âzasından merhum Ziya Gökalp'in kızıl destanını neşre başladı; bu

destanda meselâ;

"Düşmanın ülkesi viran olacak;
Türkiye Büyük Turan olacak;
Altay yurdu büyük vatan olacak;
Turan hâkimi sultan olacak.
Çok geçmez ki mes'ut bir an olacak;
Düşmandan öc alan Kur'an olacak."

gibi his ve mefkûre okşıyan güzel mısralar vardı; fakat bunların şu zamanda neşri İttihat ve Terakki umumî merkezinin harbi tacil etmek istediğine delâlet ediyordu; aynı zamanda milleti harbe hazırlamakla beraber ona istilâ yolu gösteriyordu. Arayacağımız, ideal bir yoldu. Fakat hazırlanmadan bu uzun yolculuğa çıkmaya teşebbüs eden hüsrana uğrar; çünkü yol hem uzun ve hem çetindi. Oralardaki kardeşlerimiz fikren bu işe hazırlanmamışdı. Evvelâ onları ve kendi sefer kuvvetlerimizi hazırlamalı idik. Halbuki, bir tarafdan bîtaraflık ilân etmişdik; kimseyi kuşkulandırmamak iktiza ederken diğer taraftan turanı isitilâ emelleri gösteriyorduk.

İttihad ve Terakki umumî ve mes'ul kâtibi Midhat Şükrü Bey, Tanin matbaasında oturuyordu. Muhiddin Bey yazı işleri müdürüydü. Hüseyin Cahit Bey, bir müddet sonra Tanin'i İttihat ve Terakki umumî merkezine satmış. Mebusan Meclisi ikinci reisi olmuş; bir müddet sonra men'i ihtikâr komisyonu reisliğini ve daha sonra binlerce lira aylık almış ve fakat harb için, vatanı müdafaa için kılını bile feda etmemiş veya oynatmamışdı. Birinci dünya harbindeki idarî yolsuzluklar bir zaman o dereceye varmışdı ki: Nihayet Talât Paşa, harbin sonunda, İttihad ve Terakkiyi fesh edeceği zaman, söylediği nutkunda şu hakikatleri itirafa mecbur kalmışdı:

"Beklendiğinden daha fazla devam eden harb, nakli-

ye ve ticaret işlerinde ve ihtiyaç maddelerinin tevziinde yolsuzluklar yaratmışdır. Bugün bunları inkâra imkân yokdur. Yolsuzlukları cezalandırmak hükûmetin elbette vazifesi idi. Bu vazife ifa edilmemişdir. Bu ihmalden kimlerin mes'ul olduğu malûmdur. Bu mes'uller biziz ve hareketlerimizin bütün mes'uliyetini çekmeğe hazırız. Yolsuzluklar çok umumî bir şekil almışdı. Bir çok memurların, askerin ve tüccarın işin içinde parmağı vardı. Bu kimseleri tevkif etseydik, bir takım measî arkadaşlarından kendimizi mahrum edecekdik. Bunun için mesulleri cezalandırmağı harbin sonuna bırakdık"... Bu iş yapılamamışdır; demir tavında döğülür.

Tanin gazetesinin yayımları. Tanin'deki bu neşriyatın İttihad ve Terakki umumî merkezinin ve Dahiliye Nazırı fırka liderlerinden Talât Beyin, tensibiyle yapıldığı tahmin olunabilir. Tanin'deki neşriyatın ilk seferberlik günlerinden itibaren milleti, umumî efkârı harbe hazırlamak maksadına matuf olduğu âşikârdı; harbe girmek mukarrer olunca; bu da lâzımdı. Harb yapmak için umumî efkârın harb sebeblerine, harb gayelerine tevcihi ve milletin harbe ihzarı icabeder. Harbi millet yapdıkca, bu daima böyle olacakdır. Millet harbe niçin girdiğini bilmelidir. Kazanacağına inanmalı ve harbi idare edecek şeflere ve onların yapacakları işlere itimad etmelidir. Harbi idare edecek olanlar, harbden önce ve harb esansında bu itimadı kazanmaya ve muhafaza etmeye mecburdurlar. Fakat itimad denilen şey, lâf yığınlariyle, kuru propaganda ile kazanılmaz; hükûmet telkinleriyle yazı yazan Tanin vesair, hükûmet ve parti gazetelerinde, veya telkine bağlı, dalkavuk gazetelerde neşrolunan yazılara millet kapılmaz; bunlarda yazılan yazılarda hükû-

met telkini, parti gayreti sezildikçe millet bu yazılara, bir hakikate müstenid olsalar bile inanmaz; aksini düşünür. Ötede beride parti mebuslarının verdikleri konferansları gidip dinleyenlerin çoğu ne saçmalar ve zırvalar toparlanıp millete yaldızlı hab şeklinde yutturulmak ve hazmettirilmek istenildiğini öğrenmek için gidiyorlardı. Bu yazılar ve tekerlemelerin işle teyid edilmedikçe daima menfi, fena tesir yapacakları âşikârdı. O zaman, 1914 de, taraf taraf parti mebusları ve hatibleri memleketin her tarafına sevkedilerek milleti ve umumî efkârı harbe hazırlamak için konferanslar vermişlerdi. Bunlardan birisi de İstanbul mebusu Yağcı Şefik Bey ve arkadaşları tarafından Bandırmada verilerek aşağıda tasrih edeceğim veçhile bir kolordu erkânıharb reisinin tekdirini intaç eden bir hâdiseye sebeb olmuşdu.

İtimad nasıl kazanılır? Bu gibi şeylere inanacak kadar millet kör ve sersem değildir. Milleti kör ve sersem zannedenler, bir müddet için kendilerini avuturlar. Millet belki imhal eder; belki sabır ve tahammül gösterir. Fakat içinde iyi, kötü bir takım gözler ve dimağlar vardır ki lâfla işi daima mukayese ederler. bunun için itimad kazanmak istiyenler lâf yığınlarından ziyade işe ehemmiyet vermeli ve başarılan işlerle milletin itimadını kazanmalıdırlar. Bu suretle kendiliğinden teessüs eden itimad daima yavaş yavaş milletin sinesine geçer; ve kolay kolay silinmez. Diğer tarafdan, millet işiyle uğraşan adamlar da artık millet malı olduklarını düşünmeli ve hayatlarını, millete ait bir hayat gibi tanzim ve idare etmelidirler. İtimad kazanmak için bunun da çok ehemmiyeti vardır.

Ötedenberi halk dilinde bir vecize vardır:

Halka verir talkını
Kendi yutar salkımı.

Bunu millet derakab farkeder. Halka oruç tutmayı vâzeden bir hoca, oruç yerse, bu yobazın sözüne artık kim inanır? Bir millî tasarruf ve iktisad cemiyeti halka, tasarruf için altın sözler sarfederken kendisi, yani bu cemiyeti idare edenler her çeşid yeme ve içmeyi mubah görürlerse, hırsızlıkları tevatür derecesinde malûm mahlûklar böyle cemiyetlerin veya Millî yardım teşkillerinin başlarında bulunurlarsa, bu hal milletde itimad hâsıl eder mi? Bir ihtikârı men komisyonu, gûya ihtikârı men için uğraşırken kendisi ihtikâr yaparsa milletin kin ve gayzını celbetmez mi? Harbe hazırlanmayı tavsiye edenler bu tavsiyelerle telif edilmiyecek suretde israflar, yerinde olmayan masraflar yaparlarsa gülünç olmazlar mı? Harb, harb diye bağıranlar kendileri harbe gitmezler veya çocuklarını harbe göndermezler veyahud harbe yardım için harb vazifesi deruhde etmezlerse bunların samimî olduklarına inanılır mı?

Umumî efkârı ve milleti harbe hazırlamak, vahdeti, harb için behemehal lâzım olan inzibatı temin etmek; halkda vuzuhsuzluk, mutsuzluk ve karışıklık husulüne mâni olmak için, harb zamanı matbuat iyi ve sıkı bir disipline tâbi tutulursa fayda verir, barış zamanında memleketi bir intikam, bir şeref harbine hazırlamak veya hududlarımız haricinde kalmış millî ülkeleri ele geçirmek için kansız harb yapmak, yani vukuu tasavvur edilen harbe tıpkı harb içindeymiş gibi geceli gündüzlü çalışmak icab ederse, o zaman feragat sahibi şeflerin ve onların etrafında bulunması lâzımgelen mutedir peyklerin milleti disiplinli bir nizama tâbi tutmaları ve mukaddes bir mefkûre uğrunda çalışan dürüst matbuatı da bu hu-

susda kullanmaları lâzımgelir. Fakat bu hususda kullanılacak elebaşıların ve bunların etrafındaki yardakçıların hakikaten namuslu ve tam mânâsiyle feragat içinde çalışmaları mecburidir. Aksitakdirde ufak bir buhran her türlü bağları koparır. Muhtelif memleketlerde, sözleriyle işleri birbirine uymayan iş başıların Enderlerin, nihayet birgün sükutetmeleri bu fikri teyid eder. 1918'de İttihad ve Terakki şeflerinin memleketi terk edip kaçmağa mecbur olmaları buna bir misaldir.

Millet kendisini bir mefkûre uğrunda çalışdırmak istiyenlerin feragatle, namus ve ahlâk dürüstlüğüyle uğraşdıklarını görürse çabuk kendisini teslim eder ve istenilen tarzda çalışmayı yürek olgunluğuyla kabul ve hazmeder. İstiklâl mücadelesinde, itilâf devletleri polisinin her türlü tazyiki altında inleyen İstanbul halkının bu tazyike rağmen, Anadoluda çalışanlara kendiliğinden yardım etmesi, silâh ve cebhane kaçırması, İstanbul matbuatından bir kısmının kelle pahasına, neşriyatı buna bir misaldir. Fakat yazı yazanların vesairenin bir takım hususî menfaatler mukabilinde milleti harbe sürüklemekten çekinmiyenler olduklarını görürse millet bunların seslerine kulaklarını tıkar; bunlar falsolu kerih sesleriyle daima kaçınmak istedikleri aksi tesiri hâsıl ederler. Söz, namuslu, feragatli, vatan için hakikaten fedakârlık eden ve çalışan bir vücuddaki ağızdan çıkarsa tesiri daima iki mislidir. Bir ahlâksızın, bir menfaat düşkününün ahlâk ve fedakârlık destanı okuması herkesi güldürür. Şeflerin milleti bir disiplin dahilinde tutmaları ve matbuatı da bu hususda kullanmaları lâzımgeldiği zaman, millet bu disiplinin hiçbir hususî menfaate ve himayeye kaçmadığını gördükçe, milletin umumî nizamı ve muvaffakiyeti için, bu disiplini iyi kabul ve telâkki

eder; fakat bu işlerde önayak olanların dürüst hareket etmediklerine vâkıf olunca asla itimad göstermez. İtimad kazandık zannedenler kendilerini aldatırlar.

Kılavuzu karga olursa, sürü batakdan kurtulmaz. Kılavuz tilki olursa, o zaman da bu kılavuz daima başkalarının ağzındaki peyniri kapmakdan gayri bir şey düşünmez. Kılavuzların daima sadık, cesur ve fedakâr bir zağar gibi önden koşmaları ve avcıları arkasından zevk ve şevkle koşturmaları icab eder.

Sansür. Seferberlik ilânından sonra sansüre lüzum âşikârdı. Yoksa memleketteki bütün seferberlik ve tecemmü hareketlerinin harice, yabancı illere ifşasına meydan verilmiş olurdu. Matbuatımızda görülen garib yazılar da bunu zarurî kılıyordu. Halkı, umumî efkârı harbe hazırlamak lâzımdı, fakat hemen harbe girmek lüzumuna ikna için popaganda muzirdi.

Hükûmet resmen bitaraflık ilân etmiş; diğer tarafdan matbuatda, bahusus hükûmet partisinin efkârını neşreden Tanin gazetesinde Turan istilâsından, Turanın hâkimi sultan olacağından bahseden yazılar bu bitaraflıkla telif edilemezdi. Coğrafya vaziyetimizden, Rusya'nın emellerinden vesaireden bahisle harbin belki içtinab edilemez bir hal alacağını ima ederek harbe hazırlanmak, bitaraflığımızı muhafaza için kuvvetli olmak, silâh elde vukuata hazır bulunmak lüzumları serdedilerek milleti harbe alıştırmak lâzımdı. İşte matbuatda görülen yanlış cereyanı dahi makul yola icra için sansüre lüzum vardı. Bu işle Karargâhı Umumî İkinci İstihbarat Şubesi hemen iştigale başladı. Fakat aynı işle Dahiliye Nezareti de meşgul olduğundan İstihbarat Şubesi Müdürü General Kâzım Karabekir 3 ağustos 1914 te Dahili-

ye Müsteşarı Canbulad ile görüşmeğe gitmiş; bu mülâkat esnasında Tanin gazetesinden başka diğer gazetelerin kapatılmasının düşünüldüğünü haber almış... Canbulad buna sebeb olarak şunu söylemiş "Koktuğumuz şey diğer gazetelerin harb aleyhdarlığı yapmalarıdır". İstihbarat Şubemizin müdürü bu hususta uzun boylu müzakere ve münakaşa yaparak bu yanlış işin önüne geçmiştir. Fakat İttihad ve Terakki Umumî Merkezinin ve Dahiliye Vekili Talât ve Müsteşarı Canbulad Beylerin milleti harbe hazırlamak ve harbe çabuk girmek propagandaları devam etmiştir.

General Kâzım Karabekir "Cihan Harbine Nasıl Girdik?" unvanlı eserinde bu hususda tafsilât vermekde ve şunları zikretmekdedir:

"Müsteşar Canbulad Beye sordum: Bu ezilmiş milleti daha kendini toparlamadan yeni ve daha korkunç bir harbe sokmak mes'uliyetini Talât Bey yalnız başına üzerine mi almak istiyor? Bundan sonra Enver Paşa'ya da bu işleri izah ederek dedim ki: Görüyorum, her şey bizi harbe sürüklüyor. Bu büyük mes'uliyeti yalnız başınıza bir kaç arkadaş üzerinize almayın..."

Nihayet matbuata ve bu meyanda tekmil muhaberelere askerî sansür vaz'ına karar verilmiş ve 7 ağustos 1914 tarihli gazetelerle resmen ilân olunmuştur.

Altıncı Kolun kökü. Bu sansürün tatbikine kadar gazetelerimiz mütemadiyen müttefikimiz Almanya'nın şevketinden, azametinden, harbi behemehal kazanacağından, Fransada neticenin süratle istihsal olunacağından ve bizim de bir an evvel girmekliğimiz ve müttefiklerimize yardım lüzumundan uzun boylu bahsetmişlerdi.

Bir yandan böyle neşriyatla milleti harbe hazırlama-

ğa ve hattâ, harbi körüklemeğe uğraşılırken, diğer taraftan haber aldık ki, Parti Umumî Merkezinin tensibiyle bir takım mebuslar ötede beride seyahate, turneye çıkarılarak, verecekleri konferanslar vesaire ile halkı irşada memur edilmişler...

Bu meyanda birkaç mebus da Bandırma Belediye dairesinde halka ve zabitlere hitaben: "Hemen harbe girmek" lüzumundan bahisle konferanslar vermişler, dinliyenler arasında bulunan Dördüncü Kolordu Erkânıharb Reisi Binbaşı Cafer Tayyar Bey'e de mütaleasını sormuşlar. O da kendi şahsî kanaati olarak "hazırlığımız kâfi olmadığından hemen harbe girmeğe taraftar olmadığını"... söyemiş; mebuslar kızmışlar, demişler ki: "Hükûmet harbe taraftar olduğu halde, hükümetin politikasına muhalif olarak, askerler nasıl aleyhinde bulunurlar?" ve İstanbul'a gelince, Dahiliye Nazırı ve Parti Lideri Talât Bey'e şikâyet etmişler.

Talât Bey de Enver Paşa'ya ve Hafız Hakkı Bey'e söylemiş; 8 ağustos 1914 tarihinde karargâhı umumîde bir toplantı yapılmış ve buraya civar kolorduların erkânıharb reisleri çağırılmıştı. Seferberlik işleri hakkında görüşüldü. Nihayette bütün erkânıharb zabitlerinin huzurunda Dördüncü Kolordu Erkânıharb Resi Cafer Tayyar Bey'e hitaben Hafız Hakkı Bey şunları söyledi:

- "Harb aleyhtarlığında bulunduğunuz hakkında şikâyet geldi, bir daha böyle harekette bulunmamanızı rica ederim."

O zaman işi anladık ki Merkezi Umumî acele harbe girmeyi boyuna körüklüyormuş. Uzaklarda yangıncı aramağa lüzum yok.

Harb kundakçıları ve Altıncı Kol. Altıncı kolun

kökü burada imiş. Biraz sonra Hafız Hakkı'ya hususî olarak sordum: şikâyetin nereden geldiğini ve Enver Paşa'nın fikrini öğrendim. Balkan harbinden henüz çıkmış Türk ordusunun iç yüzünü bilen askerler ve erkânıharb zabitleri, kurmay subayları harb hazırlığını kâfi görmiyerek ihtiyatlı hareketi tavsiye ederlerken ekserisi sivillerden mürekkeb "Merkezi Umumî" ile bazı mebuslar yangını körüklüyorlar ve harb kundakçılığı yapmak üzere muhtelif vilâyetlere baykuşlar gönderiyorlardı. Aynı hareketi 1943 de Hüseyin Cahid Yalçın 26/11/1943 tarihli Tanin gazetesinde tekrar etmeğe şiddet vermiş; İnglizilerle aramızda mevcud ittifak muahedesi imkânınca hemen harbe girmekliğimiz lüzumunu yeniden ileri sürmüş; "Türkiye tecavüze uğradığı zaman harbe girecek demek bu muahedeyi tanımamağa karar vermiş demek icab eder ki böyle bir namussuzluğu Türk milletinden beklemek bir cinayettir" ve "imzaya hürmet etmek bir millet için namus vazifesidir" demişdir. 29/11/1943 tarihli Tasviriefkâr gazetesinde Hüseyin Cahid'in bu harb kundakçılığı nefretle tebarüz etdirilmiş ve "bir tecavüze uğramadan dost tanıdığımız bir devlete karşı harbe girmek ve bunu yapmağa mecbur olduğumuz iddiasında bulunmak namussuzlukdur" denilmişdir. Aynı Hüseyin Cahid, 1941 senesi ilkbaharında Almanlar Balkanlarda harekete geçdikleri zaman da bizim derhal harbe girmemiz lâzım geldiğini iddia etmişdi. Tasviriefkârın 1/12/1943 tarihli nüshasında Hüseyin Cahid'in bu hareketleri hakkında şu feryad ibretle okunmuşdur: "Lozan gibi en şerefli dâvamızı baltalamağa kalkan ve bugünkü gibi o nazik günlerde de kırılası kalemini ecnebi sermaye ve menfaatleri lehinde, millî menfaatler aleyhinde kullanan, bu Hüseyin Cahid'dir... Bütün

bu gayretlerinde bir mezar kargasının uğursuz kanad çarpışı var."...

1914 senesi ile 1943 senesi arasında benziyen pek çok haller vardır. 1914 senesinde harbe girmezden evvel harb kışkırtıcılığı ve kundakcılığı yapan altıncı kol ile ihtiyatlı hareketi düşünenler arasında daha ağustos ayının ilk haftasında gizli bir savaş başladı. Enver Paşanın artık iki cephesi olduğu meydana çıkdı.

Enver Paşa'nın iki cephesi. Biri Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili sıfatiyle üniformalı Enver Paşa'dır. Bu cebhesiyle Harbiye Nezaretinde ve karargâhı umumîde bizim âmirimiz olarak çalışıyordu.

Diğeri, Merkezi Umumî ile ve Dahiliye Nazırı Talât Bey'le görüşen komiteci, parti bayrakdarı, "Yaşasın Enver" nidalarının muhatabı Enver'dir. Bizde başka görünüyordu; orada başka işler takib ediyordu.

Merkezi umumîde ve Dahiliye nazırı ile görüşmelerinde, çalışmalarında komiteci çehresi ile hareket eden Enver Paşa o tarafda harbi körüklüyordu, altıncı kolun reisi idi. Onlar harbi tahrike ve tacile çalışıyorlardı; resmen hükûmet bîtarafdı. Biz askerler harbi tehire, noksanlarımızı ikmale çalışıyoruz. Altıncı kol dikkatimi celbettikden sonra sık sık evrak imzalatmak için bizzat kendim Enver Paşa'nın yanına gitmeğe başladım. Bu esnada gördüm ki bekleme salonu her gün birçok acîb kıyafetli şahıslarla dolub boşalmaktadır. Yaverleri yokladım. Kısmen kendileriyle görüşdüm. Anladım ki bunlar Enver Paşa'nın saflığından, daha doğrusu her şeye kolay inanır ve mukadderata itikad eder bir adam olmasından istifade etmek istiyorlar. Turan yolu, Turan fatihleri fikrini telkin ediyorlar; ve kendisinden ihsan olarak mestu-

re parası koparıyorlar. Kimisi kasideler, medhiyeler yapmış, okumak istiyor, kimisi gördüğü rüyadan semavî bir ilham mânası çıkarmak istiyor, kimisi Enver Paşa'nın kaşındaki beyaz kılların cihangirlik alâmeti olduğundan dem vurmak istiyor. Bir gün bu cübbeli ve sarıklı heriflerden ikisinin Harbiye nezareti muhasebat umum müdürü Hacı Muhiddin Bey'in odasına girdiklerini gördüm. Arkalarından ben de gittim. Hacı Muhiddin bey'i, müşteşar Mahmud Kâmil paşa'nın odasında birkaç defa görmüşdüm. Bana Avrupa'daki harb vaziyetinden sorarak malûmat almağa çalışırdı. Bu münasebetle tanışıklık hâsıl olmuşdu. O zaman askerî memurlara yeni üniforma giydirilmişdi, bunun da makamı, aldığı maaşa göre mirliva rütbesine muadil bir mevki idi. Bu münasebetle kendisine Hacı Muhiddin Paşa der ve lâtife ederdik. Hacı Muhiddin Bey'in odasında bir yere oturarak bu cübbeli heriflerin ne yapdıklarını öğrenmek istedim. Onlar çıkdıkdan sonra sordum. İkram, ihsan aldıklarını söyledi. Kimden ve ne münasebetle dedim. Enver Paşa mestureden kendilerine para veriyor; gördükleri iş ise Enver paşa'ya falcılık etmek, kaşının beyaz kıllarından cihangir olacağını istihraç etmek, turan fatihliği kasideleri takdim etmek, ve saire dedi; ve güldü: "Sizin aldığınız on lira mesture parası bunların aldıkları para yanında kahve parası bile olmaz." diye ilâve etti. Cihan harbinden biraz evvel Japonyalı bir generalle bir kaç Japon erkânıharbi tedkik seyahati yaparlarken istanbul'a da uğramışlardı. Bunların yanına beni mihmandar tayin etmişlerdi. Bir gün bu vazifeyi yapdıkdan sonra ertesi gün Enver Paşa'ya müracaatla demişdim ki: "Bu Japonlarla dolaşmak iyi; fakat ben onları lüzumu kadar izah edemiyorum. Onların bana ikram etmeleri kâfi değil; mukabele

lâzım. Bazan otomobil tutmak da icabediyor. Mestureden biraz para veriniz de bu işleri yapayım. Artanı iade ederim.".

Mestûre paraları nasıl israf ediliyordu? Enver Paşa evvelâ kaşlarını çatmıştı. Sonra "Ne istiyorsun?" diye sormuşdu. "Şimdilik on lira versinler." demişdim. Bunun üzerine gülmüşdü: "Peki yaz bir makbuz; altına, verilsin diyeyim" cevabını vermişti. Makbuzu tasdik ettirdikden sonra Hacı Muhiddin Bey'e götürmüştüm: "Oo! amma da çok para! Bununla Paris'e kadar gidip gelebilirsiniz." demiş ve kahkahayı koparmıştı. Şimdi bu vak'ayı hatırlayarak mukayese yapıyordu. Hacı Muhiddinin yanından çıkdım. Hacılara, hocalara, devletle hiçbir iş görmeyen, sırf Enver Paşa'nın şahsına sokularak dalkavukluk edenlere, fal, rüya, kaside, medhiye vesaire mukabili Devlet Hazinesine aid bir paradan tevziat yapmak... Yağma Hasanın böreği... Devlet hazinesine aid bir paranın bu suretle gelişigüzel israfını duyan birçok habis ruhlu insanlar, demek ki, bu yağmadan istifade etmek için her gün birşey uydurarak nezaret salonuna birikiyorlar ve Enver Paşa'nın Başkumandanlık ve nezaret işlerine sarfetmesi lâzımgelen kıymetli zamanlarını da heder ediyorlardı. Bazan Enver'in bizden ziyade bunlara vakit tahsis ettiğini bile farmetmeğe başladım.

Memleketi istibdat belâsından, millet hazinesini israf eden saray saltanatından kurtarmak için uğraşmış hürriyet kahramanı Enver nasıl olur da millet hazinesinden çıkan bir parayı böyle gelişigüzel israf eder? Bu para, Enverin çiftliğinden gelmiyor. Mesture tahsisatı diye Devlet bütçesinden ayrılmış para millet hazinesinden çıkar. Bunun mesture diye bir kalem olarak gösterilmesi ancak

yapılan hizmetin devlet müdafaasına mahsus ve gizli tutulması lâzımgelen bir hizmet olmasından ve bu hizmeti ifa edenlerin gizli kalmalarından ileri gelir; veyahud akla gelmeyen, ayrı ayrı bütçe fasıl ve tertiplerinde gösterilmesi mümkün olmayan gayet mütenevvi ve fakat her halde Devlete ifa edilecek bir hizmet mukabili sarfedilmesi için tahsis edilmiş bir para olmasından dolayıdır. Meselâ yabancı bir memlekete istihbarat için gizli bir memur göndermek; o memurun oralarda Devlete faydalı malûmat, plânlar vesaire elde etmesi için bazı şahıslara vesaireye sarfiyat yapması; yahud bilâkis memleketimize hariçden gelmiş düşman casuslarını gizli takib vazifeleri, yahud bütçe fasıllarında zikredilmemiş âni olarak zuhur etmiş bir devlet hizmeti için memurların tavzifi, devlet işinde ve deruhde ettiği, vazifede iyi hizmet ve yararlığı görülenlere nakdî mükâfat vermek, herhalde Devlet ve millete faydalı olacak işler görmek gibi çeşitli Devlet hizmetleri mesture tahsisatının sarf mahalleridir. Bunların takdiri nazırlara aittir. Fakat bu takdir nazıra aid diye, bu parayı kendi çiftliğinin iradı gibi kendisine şahsen dalkavukluk edenlere, yârâna dağıtmak, bazı aç kalmışları doyurmak, herhangi bir sebeble mevkilerini kaybetmiş olanlara vesaireye sükût hakkı gibi vermek, yesin, içsin, padişaha dua etsin nağmeleriyle hülâsa edilebilecek esbabı mucibeye dayanarak gelişigüzel sarfetmek hakkı hiç kimseye verilmemiştir. Buna benzer bir hal İran'a girdiğim zaman benim başıma gelmişti. Kirmanşah ve Hemendanda karargâhımın sarıklı, cübbeli ziyaretçileri çoğalmaya başlamışdı. İran'da bazı hususi hediyeler, ianeler vesaireden bir mikdar para elime geçmişdi. Bunları şahsî malım addiyle keseme indirmemişdim; aynen kolordu levazımında "Mesture tahsisatı"

diye açtırdığım bir hesaba irad kaydettirmiştim. Bu parayı, lüzumuna göre kolordunun muhtelif hizmetlerine, casus teşkilâtına, muharebelerde yararlıkları görülenlere ikramiye, nakdî mükâfat olarak tevzi ederdim. Devlet Hazinesinden çıkmıyan bu parayı israf değil, bilâkis yine Devlet işine ve kolordunun İran içinde münferid vaziyeti hasebiyle lüzumlu gördüğüm hizmetlerine idareli olarak sarfederdim.

Karargâhıma gelmeye başlayan ziyaretçileri evvelâ düşman hakkında malûmat alırım zanniyle kabul ediyordum. Bunlarla emir zabitlerimden arab ve fars lisanlarına âşina yüzbaşı merhum Abdülkadir vasitasıyla konuşurdum. Bir defa bunların birinden Ruslar hakkında mühimce bir haber aldığım için ve kendisini fakir gördüğümden onu tekrar Rus işgali altındaki mıntakaya gönderib tahkikini istediğim şeyler hakkında malûmat getirmeye memur etmiş ve kendisine bir mikdar para verdirmişdim. Bir müddet sonra ziyaretçiler çoğalmaya ve bu meyanda, falcılar, kasideciler, rüyacılar da görülmeye başladı. Derakab aklıma, seferberlik ibtidalarında, Enver Paşa'nın etrafını alanlar geldi. Bunlardan iltifatı hemen kesdim ve emir zabitine bundan sonra, bu çeşid heriflrin beni meşgul etmemelerini, kendisinin onlarla konuşarak istifade edilecek bir haber alırsa bana söylemesini tenbih ettim.

Mestûre parası çiftliğimin iradı değildir. Emir zabiti bu adamlara da mestureden birkaç kuruş ikram etmekliğimi söyledi; kızdım ve şöyle bağırdım: "Mesture parası benim çiftliğimden gelmiş ve kendi zatî keseme aid bir para değildir. Bunu alan da, verende Devlete aid bir hizmet olmadıkça vicdanen mes'uldür. Mesture, sa-

daka dağıtmak için de değildir. Beni yolumu şaşırtacak işlere sevketmeyiniz.".

Bir amirin maiyeti ve muhiti. Bu esnada erkân-ı harb reisi merhum Kenan Paşa odama girmişdi; o da kızgınlığımın sebebini anlamak için gözlerini ve kulaklarını açarak dikkat kesilmişdi. Emir zabitine hitaben ilâve etdim: "Benim maiyetimde ve etrafımda bulunanların beni daima iyi, dürüst ve Devlet namına, ordumuzun namına muvaffakiyet kazandıracak işlere sevketmelerini isterim. Bana yalnız hakikat anlatılmalı; masal, rüya, fal, yalan, dolab, medhiye, kaside istemem. Böyle şeyler beni yanlış yollara, hayal ve uyku âlemine sapdırır. Kırk bin Türk evlâdının hayatlarının yükünü, kolordumuzun muvaffakiyeti mes'uliyetini omuzlarımda taşıyorum. Bana bu vazifemde yardım iktidar ve ahlâkında olanları etrafımda görmek isterim; başka şahsiyetler benim muhitime sokulmamalıdır.".

Zavallı merhum Abdülkadir şaşırmışdı; fakat bu ders, tahribci akının önünü almışdı. Ben de beşerdim. Dalkavukluk, riyakârlık, fal, rüya, bilmem neyle benim de sinirlerim gevşeyebilir, yolumu şaşırabilirdim. Büyük makam sahiblerinin etrafına toplanan, onların artık millete ait hayatlarına, hususî yaşayışlarına sokulan resmî insanların, o makam sahiblerinin küçülmelerine ve büyümelerine daima tesirleri vardır. İyi muhit, iyi ve dürüst iş arkadaşları ekseriya büyük adam yaratmıya, büyük işler görmeye yardım eder. Bunun için etrafımda olanların beni şaşırtacak, şımartacak, yolumdan sapdıracak tıynet ve tabiatde olmamalarına, bunlardan şayet yanlış intihab edilmişler varsa, veya sonradan istikamet tebdil edenler olursa onları bir an evvel görüb anlıyarak

etrafımdan uzaklaşdırmaya dikkat ederdim. Abdülkadir gitdikden sonra Kenan Paşa gözlerimin içine baktı: İzahat verdim ve kendisine de rica etdim; şayed muhitimizde, karagâhımızda yolunu şaşıranlar olursa beni ikaz etmesini tembih eyledim.

İşte merhum Enver Paşa, hiç doğru bulmadığım, yanlış bir yola daha sapmıştı. Evvelce melek gibi saf görünen hürriyet kahramanı böyle fallara, kaşındaki beyaz kıllardan cihangirlik istihraç eden hezeyanlara, Turan fatihliğine nasıl inanıyordu? Ve bunlara millet hazinesine aid mesture parasından nasıl paralar dağıtıyordu?

Yedinci Kol. Millet hazinesine aid paraları israf edenler, hususiyle harb ve milli müdafaa hazırlıklarını ihmal ederek başka işlere Fuzuli sarfiyatta bulunanlar veya hırsızlık edenler yedinci kolu teşkil ediyorlardı. Bunlar, belki de ekseriyeti bilmeyerek, millî müdafaa işlerinin geri kalmalarına ve devlet varidatının, ihmali ve tecili mümkün ikinci ve üçüncü derecede işlere sarfına sebeb oluyorlardı.

Harb esnasında duyduğum hikâyelere ve yanında bulunanların yazdıkları kitaplara göre merhum Cemal Paşa dahi Bahriye Nezareti tahsisatından veya mesturesinden mühim bir parayı Tokatlıyan sahibi Medoviçe tesviye edermiş.

O zaman Bahriye Erkânıharb reisi bulunan bir Amiralin ifadesine göre, Cemal Paşa Bahriye Nazırı iken Karadenizde Batum'a kadar Gülnihal vapuru ile yaptığı bir teftiş seyahatinde ikiyüze yakın davetliyi beraber götürmüş; Peyki Şevket harb gemisi refakat eylemiş ve Gülnihaldeki servisi Tokatlıyan idare etmiş... Keza Cemal Paşa'nın Almanya'ya yapdığı diğer bir seyahatin bütün im-

tidadınca, vagon restorandaki servisi de Tokatlıyan yapmış ve bu münasebetlerle büyük mikdarda servis ücreti ve yemek masrafı Tokatlıyana tediye olunmuş.. Bu servislerde metrdotel vazifesini gören Karabet hayli hikâyeler nakletmektedir.

"Zeytindağı" kitabının 8, 12, 13 ve 14 üncü sahifelerinde şu satırlar göze çarpmaktadır:

"Karargâha yirmi yaşında girmişdim; şimdi 24 yaşındayım. Harbin son senesinde Bahriye Nezareti hususî kalem müdür muavini oldum... Bir fısıltı: Bahriyeye Rauf Bey geliyor!... En sağlam sütunlar üstünde durduğu zannolunan devir bir karton gibi yıkılmıştı...

Cemal Paşa yaverine: - Rauf Bey'e söleyiniz otomobilim bana hediyedir ve kendi malımdır, diyordu. Doğru idi; fakat sinsi Rauf için hınç çıkarmak günü gelmişdi. Beni çağırmış:

- Cemal Paşa'nın Türkocaklarına verdiği 15 bin lirayı Halide hanım geri getirmezse hepinizi gazetelere vereceğim, diyordu... Cemal Paşa, Ali Kemal'in iftirasına yalnız "evet" veya "hayır" diye cevap vermek için hiç bir gazetede üç satırlık yer bulmağa muvaffak olamadı... Eski kumandanımı son olarak Boyacıköydeki yalısında gördüm: - Param olmadığını bilirsin, dedi. Enver paşa, kendi elindeki kırk bin altından bir kısmını Talâtla bana verdi. Bunun birazını "isimlerini sayarak" üç muharrire vermek istiyorum. Hiç olmazsa onlar bana taarruz etmesinler.

- Telefonla arıyalım; fakat faydası olacağını zannetmiyorum; dedim. Cemal Paşa bir iki gün sonra, arkadaşlariyle Karadenize gitdi. Bu haberi, en önce, bütün harb seneleri Cemal Paşa'dan yardımı gören bir muharririn gazetesinde ve en ağır hücumlarla karışık olarak oku-

dum:

ferre, yefürrü, firânâ!

29 uncu sahifede şu satırlar göze çarpar: 1914 de İstanbul havası Enver'le kaplı... Hususî kaleminde çalıştığım Talât Bey'in bile onun gölgesinde kaldığını seziyorum. Esasen ona fikirci bir adam olarak bir değer vermemişdim... Zafer neye yarayacakdı? Hayır, Türkiyeyi kurtarmak için, Alman zaferi kâfi değildi. Enver'den ve Almanlar'dan kurtulmak da lâzımdı. 20 den 24 yaşına kadar bütün harpde bunu düşünüyordum.

120 inci sahifede, Cemal Paşa'ya bir sual ve cevabı: - Paşam, söyler misiniz? Bu harbe niçin girdik? - Aylık vermek için! Hazine tam takırdı; para bulabilmek için ya bir tarafa boyun eğmeli, ya öbür tarafla birleşmeliydik.

106 ncı sahifeden: Kervan kervan silâhlarımızın ve yığın yığın altınlarımızın çölden getirdiği ses duadan, vaadden ve mazeretden ibaretdi. Emir ve adamları yemeklerimizi yiyip yeni altınlarımızı aldıkdan sonra yine dağıldılar. Önümüzdeki vesikalardan yalnız birinde Emirin şahsına verilmiş yedi bin altının kaydını görüyorum."

Harbin başından sonuna kadar Cemal Paşa'nın yanında hususî hizmetlerinde bulunmuş olan muharririn şu yazıları ve Devlet memuriyetine ait işlerin ifa tarzını nakleden bütün hikâyeler ibret ile doludur.

Herhalde yedinci kolun fenalıkları da vatanı kemiren ve önüne geçilmesi lâzım gelen bir marazdır. Devlete ve vatana aid işleri emniyetle yürütebilmek için mesture sarfları, en hafif bir tabirle, suistimaldir. Mesture tahsisatını kullanmak hakkının âmirin takdirine bırakılmış olması bu paraları sarfederken vicdan kontrolunun yapılmasına mâni değildir.

1908 senesinde Edirnede ordu kurmay heyetinde iken yabancı bir memlekete istihbarat vazifesi için gönderilmiş idim. Sivil elbise tedarik etmek, yol parası vesair masraflar için bana on beş lira ordu mesture tahsisatından verilmiş idi. O zaman ben bu parayı az görmemiş idim. Arkadaşlarım ise pek çok demişlerdi. Halbuki 1917 senesinde Enver Paşa'nın Medine eşrafından bir zata mesture tahsisatından üç bin lira ve Elâziz mebuslarından Sait Hoca'ya da iki bin lira vermiş olduğu göz önüne getirilirse bu işde ne kadar çabuk terakki etmiş olduğumuz anlaşılır. Bu mesture yağmasını duyan Muş mebusu İlyas Sami Hoca da Sadrazam Talât Paşa'ya giderek şu suretle takılmış: "Bende istitafe yani âtıfet dilemeğe geldim" demiş. Talât Paşa da cebini karışdırarak bulduğu yirmi parayı İlyas Sami'ye uzatmış ve: "Al! Sen istitaf edecek isen, ben de bu dileği kabul ederek âtıfet yapacak isem, benim yapabileceğim budur" demişdir. Talât Paşa'nın bu sözlerinde büyük bir vicdan asaleti ve ibret dersi vardır. Fakat fiilî tesiri bundan ileri gitmemişdir.

"Harp Hatıralırm" ın birinci basılışı neşrolunduktan sonra, münderecatından memnun olmıyan bazı adamların hücumlarına uğradım. Bu hususda Hüseyin Cahid Yalçın, Falih Rıfkı Atay, Kâzım Özalp ve Enver Paşa'nın amcası Halil, birinci safda idiler. 1943 eylülünde başlayan bu hücumların hesabı mahkemeye intikal etti; ben, Devlet hizmetlerine ve memuriyetlerine miteallik işlerden dolayı, büyük bir harbi kaybderek uğradığımız acı ıztıraplara bir daha düçar olmamak için ve vatanıma hizmet etmek emeliyle umumî tenkidlerde bulundum. Bana edeb ve terbiye haricinde hücum edenlere ve kendi arkalarının ne kadar kirli olduğunu düşünmeden taarruz edenlere 1935 senesinde "Zeytindağı" kitabında neşre-

dilmiş olan şu satırları hatırlatmak münasibdir: "Fikir Hareketleri mecmuasının 14 şubat 1935 tarihli nüshasında Hüseyin Cahid diyor ki: "Falih Rıfkı, Zeytindağı kitabında nasıl Türkün o acı günlerini bütün neşeleri, heyecanları ve ıztıraplariyle yaşatmışsa kendi şöhret sanatını da çok yükseklerde tutacak bir abide yaratmışdır. Edebiyatımızda böyle bir esere tesadüf ettiğim için iftihar ederim."

"Zeytindağı" kitabınının altıncı sahifesinden: "Hüseyin Cahid diyor ki: Bu eseri Cemal Paşa'nın aleyhinde telâkki edenler Falih Rıfkı'yı seciyesizlikle itham ediyorlardı. O vakit bundan hayret ve teessür duymuşdum. Şimdi bir kere daha görüyorum ki okuduğunu anlamak ne zormuş ve bu zorluğu bilebilen insanlar ne kadar azmış. Falih Rıfkı, Cemal Paşa'yı sun'i, cansız, uydurma bir kalıp gibi medh ve tasvir etmiyor. Onu zaafları ve meziyetleriyle gerçekden bir insan gibi karşımızda canlandırıyor. Her halde bu canlanış, eski dördüncü ordu kumandanı için çok şereflidir", Hür bir fikir terbiyesi görmiyenlerle anlaşmak imkânı var mıdır? Onlar dahi hakikatin yüzde yüz zemle yüzde yüz medhin ortasında olduğunu belki bilmez değillerdir... Tarihe hakikatin ne lüzumu var?" Bütün tenkid hakkını kendilerine hasretmek isteyen bu adamlar, "Zeytindağını" unutarak, bana "Harp Hatıralarım" da Enver ve Cemal Paşalar aleyhindeki yazılarım ve ölülerin hatıralarına hürmet etmediğim bahanesiyle hücum etmişlerdir. Harp Hatıralrımın 55, 99 ve 100 üncü sahifelerindeki yazılardan dolayı bana kızmış olan Enver'in amcası Halil de 1917 senesinde 13 üncü kolordudan 4 üncü kolorduya giderken kolordu kasasına makbuz vererek naklettiğim mesture parasından dolayı tamamiyle hakikate muhalif isnadlarda bulunmağa cü-

ret etmiş ve mahkemeye sevkolonmuşdur. Hakim pek tabiî ve haklı olarak "siz o zaman ordu kumandanı idiniz: maiyetinizdeki bir kolordu kumandanının dediğiniz gibi bir yolsuzluğu varsa kanunî icapları yaptınız mı?" demiş ve sicilimi ait olduğu makamdan istemişdir. Bu sicil, böyle saibelerden temiz çıkmış ve divanı harp kararıyle ordudan çıkarıldığım hakkındaki Hüseyin Cahid'in ittirasını da tekzib etmiştir. Halil'in iftirasında kendisinin yüz bin altın liraya kadar mestureden sarfa selâhiyeti olduğu yazılı olduğundan bu yüz bin altın hesabının millete verilmesi lâzım geldiğini mahkemede söyledim. Bundan başka dördüncü kolorduya götürmüş olduğum bu parayı o kolordunun zabitlerinin maaşlarına mukabil dağıtmış olduğumu, dördüncü kolorduda o zaman bulunmuş olan ve henüz berhayat bulunan fırka kumandanlarının ve diğer subayların şahadetleriyle ispata hazır olduğumu mahkemeye bildirdim. Halil iftirasında bir levazım reisinin ifadesine dayandığından Bağdat'dan İstanbul'a gelmiş olan bu zât noter huzurunda şu şahadetde bulunmuş ve bu vesika da mahkemeye ibraz olunmuştur:

Beyoğlu ikinci noteri: A . Hilmi Umar.

"5/10/1943, yevmiye numarası 10523

Şahadetname: Tanin gazetesinin 27 eylül 1943 tarihli ve 4454 numaralı nüshasında general Ali İhsan Sâbis aleyhinde yazılan makaleyi hayretle okudum. O sırada makalede zikrolunan on üçüncü kolordu levazım reisi idim. Mezkûr makalede gûya 13 üncü kolordu levazım reisinin dördüncü kolorduya naklolunan general Ali İhsan Sâbisin dört bin lira bila makbuz aldığını telefonla altıncı ordu levazım riyasetine bildirdiği yazılmış ise de bunun katiyyen aslı, esası olmadığını ve her ne kadar Ali

İhsan bunun katiyyen aslı, esası olmadığını ve her ne kadar Ali İhsan paşa dördüncü kolorduya naklolunurken kolorduun İran'da bulunduğu sırada sırf emeğiyle tedarik edilmiş ve kolordu kasasında bulunmuş olan mesture parasından makbuz mukabilinde iki bin lira alınmış ise de bu paranın dördüncü kolordu kasasına teslim olunarak o kolorduda sarfedildiğini bildiğim için mezkûr mahfuz kalması lâzım gelen mülga on üçüncü kolordu ve altıncı ordu evrakı hesabiyesinin tetkikile de sabit olacağını arz ve hürmetlerimi takdim eylerim.

Adres: Anadoluhisarında Pazar yokuşunda 20 numaralı hanede mülga onüçüncü kolordu levazım reisi emekli yarbay Hamdi Süleyman

5 birinci teşrin 1943, 30 kuruşluk pul ve imza günü tarihli olan bu şahadetname altındaki imza, kim olduğu dairece maruf Hamdi Süleymanın olup önümde imzaladığını tasdik eylerim.

Bin dokuz yüz kırk üç senesi birinciteşrin ayının beşinci salı günü Beyoğlu ikinci noteri A. Hilmi Umar,

Mühür ve İmza

5/10/1943 Kanun mucibince harç pulu daire nüshasında yapıştırıldı."

Düşman emellerine bilerek hizmet eden beşinci kol, gerek kendimizi, gerek müttefiklerimizi olduklarından fazla büyük, düşmanlarımızı hakir gören ve gösteren, netice olarak millî müdafaa işlerini ihmâl eden veya buna sebeb olan ve milletimizi yanıltan altıncı kol, devlet parasını israf eden ve millî müdafaa hazırlıklarını ihmâl ederek başka şeylere millet hazinesini boşaltan ve suistimal yapan yedinci kol, gerek hiyanet ve ihanet ve gerek devleti ve milleti zarara sokmak dolayısiyle, fenalık iti-

bariyle birbirlerinden aşağı kalmazlar.

Boğazların müdafaası. Boğazların, hususiyle Akdeniz Boğazı'nın müdafaası meselesi bizi çok düşündürüyordu. Her ihtimale karşı Boğazlara mayın döktürmek lâzımdı. Fakat Avusturya donanmasının Türkiye'ye gelmek ihtimali bu hareketin biraz gecikdirilmesini icabettiriyordu. Buna intizaren mayın dökmek için hazırlıklara başladık.

Avusturya donanmasının Adriyatikde kapalı kalmayarak Boğazlara gelmesi fikrini ilk defa Alman Sefiri Baron Von Wangenheim ileri sürmüşdü; belki bu fikir Almanlarla ittifak müzakeresi konuşulurken bizi ümid ve şevke düşürerek bir yemleme gibi söylemiş; hattâ bu donanmanın gelirken yolda Yunan donanmasını imha etmesinden bile bahsolunmuş. Avusturya donanması, Marmaraya gelince her iki boğazın müdafaasını kolayca temin edeceği, Karadenizde Rus donanmasını batıracağı ve deniz hâkimiyeti tesis olunacağı zikredilmiş.

Göben ve Breslav. Bunları bana Hafız Hakkı merhum söylediği zaman tatbik edilirse blöf değilse pek iyi bir fikir demişdim. Seferberlik ilânından sonra bu fikrin üzerine düşdük. Hususî teşebbüslerden başka, resmen sadrazam paşa'ya hitaben tezkere yazıb Enver Paşa'ya imza ettirerek bu donanmanın, veya hiç olmazsa denizaltı sefinelerinin biran evvel Türkiye'ye gönderilmeleri hususunun teminini rica ettik. Avusturya razı olmadı; gûya Adriyatik sahillerinin müdafaası için kendisine lâzımmış. Alman sefiri bu işde mahcub vaziyete düştü. Ondan sonra Akdenizde dolaşan Göben ve Breslav ismindeki iki Alman krüvazörünün, evvelce tasavvur edil-

diği gibi, Avusturya harb limanlarına ilticası değil, Türkiye'ye iltihakı kararlaştırılmış.

Almanya'nın seferberlik ilânından sonra ve bizim iki Ağustosda seferberlik ilân ettiğimiz gün İngiliz tezgâhlarında bulunan dretnodlarımıza İngiltere ambargo koymuşdu ve son taksidi de yeni verilmiş olan Sultan Osman dretnotumuza Türk bayrağı çekilmesine mâni olmuşdu; buna rağmen ne gemilerin bedelini ve ne de son almış olduğu altın taksit bedelini geriye vermek centilmenliğini göstermemişti.

İnşallah bundan sonra bu centilmenlik gösterilerek hiç olmazsa borçlarımızdan mahsubuna müsaade edilir.

2 Ağustos 1914 te İngiltere bu müsadere kararını verdiği zaman henüz kendisi ne seferberlik ve ne harb ilân etmişdi, bîtaraf gibi görünüyordu. İngiltere'nin bu hareketi bizi çok gücendirmişdi. Halkda İngiltere aleyhine büyük bir hiddet ve galeyan hâsıl olmuşdu. Hükûmet 7 Ağustos 1914 tarihli gazetelerle bu musadere keyfiyetini ilân etmiş olmasını haklı görmeye başladı.

İngiltere'nin bu hareketine karşı Almanların Göben ve Breslav kruvazörlerini bize göndermeleri pek yerinde bir hareket oldu. 8 Ağustos 1914 te Alman ataşenavalı Humman, Bahriye Nezaretine gelmiş; İngiltere donanması tarafından takib edilen Akdeniz Alman bahriye müfrezesinin Çanakkaleye doğru çekilmekde olduğunu söylemiş ve aldıkları malûmata göre Göben'in kömürü bulunmadığından tavizen beş, altı bin ton kömür verilmesini rica etmiş. Cemal Paşa, hatıralarında yazdığına göre, hemen telefonla Sadrazam ve Enver Paşalarla Talât Bey'e haber vererek mütalealarını sormuş ve muvafakat cevabını almış. Bahriyemizin Derince deposun-

dan kömürün verilmesini emretmiş; süratle yüklemek için amele de göndererek 9 Ağustos gecesi kömür gemisi Çanakkale'ye doğru hareket ettirilmiş. 10 Ağustos akşamı Yeniköyde Sadrazamın yalısında mutad içtimaa gitmiş; Talât, Cavid, ve Halil Beyleri de orada bulmuş. Bundan sonra gelen Enver Paşa sakin bir tavırla gülerek "Bir oğlumuz oldu" demiş; Cemal Paşa ve diğerleri bundan birşey anlamamışlar, Enver Paşa oradakileri daha ziyade merakda bırakmıyarak ilâve etmiş: "Göben ve breslav bu sabah Çanakkale önüne gelmişler ve İngiliz donanması tarafından takib edilmekde olduğundan bahisle boğazdan içeri girmeye müsaade edilmesini Alman âmirali taleb etmiş. Bir müttefik devlete aid harb gemilerini muhakkak bir tehlikeden vikaye için bu talebe muvafakat olunması emrini verdim. Gemiler şimdi boğazın içinde ve boğaz istihkâmlarının himayesinde bulunuyorlar. Fakat bir de bunun neticesi olarak siyasî bir mesele karşısında kalmış olduk. Bu gece bu meseleye karar vermek lâzım geliyor."

Çanakkale'ye gelen Alman gemileri. Cemal Paşa, hatıralarında diyor ki: "Kaide olarak ya bu gemileri 24 saat zarfında kara sularımızı terke icbar edecekdik; yahud silâhlarından tecrid ederek bu limanda durmalarına müsaade edecekdik. Milletlerarası hukuk kaidelerinin bir kısmını tatbik etmek hem menfaatlerimize ve hem vazifelerimize mugayirdi. Bu halde 24 saat sonra itilâf devletleri hareketimizi "Harb sebebi-Casus belli" addederek bize harb ilân edebilirlerdi. Gerçi ergeç bu hâdise vukua gelecek ve biz harbe iştirâk edecekdik. Fakat ordumuzun vaziyeti bu iştirâkin mümkün olduğu kadar tehirini emrediyordu. Bu sırada Fransız ve İngiliz sefirleri

telâşla Sadrazam paşa'yı ziyarete geldiler. Alman harb sefinelerinin bugün Çanakkale boğazından içeri girdiklerini ve hattâ birçok Fransızları hâmil olan Mesajeri vapurunu Çanakkale'de taharriye cüret ettiklerini, bu hareketi Osmanlı hükûmeti'nin ilân ettiği bîtaraflığa mugayir bulduklarını bildirdiler ve şiddetle protesto ettiler."

Bir müddet müzakereden sonra Talât ve Halil Beyler gemilerin muvakkat ve zahirî olarak silâhdan tecrid edilmesi ricasiyle Tarabya'daki Alman sefiri nezdine gönderilmiş; fakat sefir katiyyen razı olmamış ve demiş ki: "Gerçi Osmanlı hükûmetinin bitaraflık şekli altında şimdilik harbe duhulünün tehiri evvelce kabul edilmişse de Alman harb sefinelerinin bu zarurî ilticası üzerine vaziyet tamamen değişmişdir; şayed bu hâdise itilâf devleteriyle Osmanlı hükûmeti arasında siyasî münasebetlerin kesilmesini ve hattâ harbi intaç ederse bunu hâdiselerin tabiî zarar ve ziyanına atfederek kabul etmek mecburiyetindesiniz." İşte bir cevab ki zorla bizi vaktinden evvel harbe sokmak kasdinde bulunduklarını ifşa ediyor.

Cemal Paşa, hatıralarında diyor ki: "Enver Paşa sefirin bu mütalealarına iştirak ediyordu, fakat ben her ne olursa olsun buna bir tesviye çaresi bularak şimdiki halde harbe girmekden tevakki etmek mecburiyetinde olduğumuzu iddia ediyordum. Sadrazam Paşa ile Cavid Bey dahi benim fikrime iştirak ediyorlardı. Nihayet içimizden biri şunu teklif etti: Almanlar bu iki gemiyi daha evvel bize satmış olamazlar mı?

Herkes geniş bir nefes aldı. İşi bu suretle dostane tesviye, kabildi. Sefir Wangenheim'i Prensin yalısına davet ederek bu teklifi söylemeğe karar verdik. Enver Paşa'nın

yaverlerinden biri gönderildi. Bir çeyrek sonra sefir yalıya geldi. Sadrazam Paşa ve Talât Bey'le sefir arasında bir saat kadar hararetli bir müzakereden sonra hemen o gece Berlin'le muhabere ederek sabaha kadar muvafakat cevabı istihsal etmek vaadi alındı... Nihayet sabahın saat dördünde gemilerin Türkiye'ye satılmış olduğunu ilân etmeğe salâhiyettar olduğumuzu, şu kadar ki Amiral Suschon'un Osmanlı Askerî hizmetine kabul edilmesi şart olduğuna dair muvafakat cevabı geldi. Bu satış hakikî değil, zahiriydi. İmparator harb donanmasına aid sefineleri ancak Reichstag'ın muvafakatiyle satabileceğinden kat'î satışın harbden sonra alınacak karara talikinin zarurî olduğu bildiriliyordu." Ertesi günü 11 Ağustos 1914 te gazetelere resmî bir beyanname verilerek bu iki geminin hükûmetçe satın alınmış olduğu ve dün Çanakkale'ye gelmiş oldukları ilân edildi.

Görülüyor ki bu işde de Enver Paşa Alman sefiriyle ve ataşenaval Humman ile hususî görüşmüş, anlaşmış ve bu gemilerin Karadenizde Ruslara karşı üstünlük elde etmemizi temin edeceğinden dolayı sevinmiş ve nihayet bu meselenin harbe dühulümüzü tacil için vesile ittihaz edilmesini bile bile göze almıştır. Harbe girmek, er geç mukarrer olduğuna göre bu fırsatı kaçırmak, bizim fikrimizce de, caiz değildi. Enver Paşa, fırsattan iyi istifade etmişdi. Bunun için, kabinedeki arkadaşlarından evvel Alman sefiriyle görüşüb işi pişirmişdi. Böyle olmasa sefirle görüşmeğe Talât ve Halil Beylerden ziyade Enver Paşa'nın gönderilmesi daha makul olurdu. Hattâ gemilerin Boğazdan içeri alınması işinde bile Sadrazam ve diğer arkadaşlarına haber verib muvafakatlerini almağa lüzum görmemiş ve başkumandan sıfatiyle kendiliğinden emir verib gemileri Boğazdan içeri almışdır. Bundan

bizim şubemizin dahi evvelce haberi olmamışdır.

Şimdi Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya donanmamızda kumandan sıfatiyle bulunan İngiliz Amirali Limpus ile İngiliz bahriye zabitlerini donanmamızdan uzaklaşdırmak işi düşmüşdü. İngiliz amirali kendi düşüncesiz hareketleriyle bu işi kolaylaştırmıştır. Evvelâ bu iki yeni geminin elde edilmesinden dolayı Osmanlı hükûmetini tebrik etmiş ve bu gemiler derakab kendi kumandasına verildikleri takdirde donanmadan tefrik edeceği zabitlerle müretteb atın nihayet bir ay zarfında bu son sistem gemileri idareye muktedir bir hale getirilebileceğini müş'ir bir rapor vermişdir. Cemal Paşa bunun üzerine İngiliz Amiralini davet ederek Almanların henüz pek yorgun olduklarını ve gemileri ne zaman tahliye edeceklerinin malûm bulunmadığını, şimdilik bu gemilere verilecek efrad ve zabitlerin listelerinin tanzim edilmesini söylemişdir.

Bir iki gün sonra Amiral İngilizce bir rapor yazarak doğruca Sadarazam Paşa'ya vermiş ve bir suretini de Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya göndermiştir. Rapor tercüme edilmiş ve görülmüş ki İngiliz Amirali şöyle bir gaf yapmışdır. Donanmamızın ve ordumuzun halini ileri sürerek Osmanlı hükûmetinin kat'î bir bîtaraflık muhafaza etmesi lâzımgeleceğini ve yeni gelen gemileri idare hususunda meleke kazanmak için Osmanlı zabitleriyle efradının lâakal üç beş senelik bir talim ve terbiyeye muhtaç olduklarını İngiliz Amirali raporunda yazmışdır. Evvelce bir aydan bahseden İngiliz Amirali bu defa üç beş seneye çıkmışdır.

Bunun üzerine Cemal Paşa, fırsattan istifade ederek İngiliz Amiraline şiddetlice bir cevab yazmış ve raporlarını ancak maiyetinde bulunduğu Osmanlı Bahriye Na-

zırına verebileceğini ve bunlarda da siyasetden bahsetmemesini ve Osmanlı hükûmetine yol göstermek salâhiyetini haiz olmadığını ihtar etmişdir.

İngiliz Amirali, ertesi günü verdiği cevabında: "Vaziyeti anladığını, bundan sonra gösterilen hareket tarzından inhiraf etmiyeceğini arzetmiş ve pek ziyade yorgun olduğundan, Tarabyadaki kızının yanında birkaç gün istirahat etmesine müsaade taleb eylemişdir."

Bunun üzerine Cemal Paşa, bu müsaadeyi hemen vermiş ve aynı zamanda "Amiralin kendisi donanmada bulunmadığı halde diğer İngiliz zabitleriyle çarkçıların vesairenin donanmada bulunmalarının Osmanlı müretteb atıyla ihtilâf doğurabileceğini, bunun için bunlarında Tersanece başka işlere kullanılmak üzere Bahriye Nezaretine gönderilmelerini" tebliğ etmişdir. İşte bu suretle Türk donanmasında İngilizlerden eser kalmamıştır.

Yavuz ile Midilli. Bunun arkasından Alman Amirali Suschon Paşa'nın, Osmanlı donanması birinci kumandanı unvaniyle Osmanlı Devleti hizmetine alındığına dair Padişahın iradesi neşrolundu.

15 Ağustos 1914 akşamı bu iki gemi Büyükadaya geldi. Göben zırhlı kruvazörüne "Yavuz" ve Breslav kruvazörüne "Midilli" isimleri verildi; Türk sancağı çekdirildi. Gece Bahriye Nazırı Büyükadaya giderek gemileri ziyaret etti. 16 Ağustos 1914 tarihli gazetelerde şu fıkralar görüldü:

"Alman efrad ve zabitlerinin Türk efrad ve zabitleriyle bu sabah tebdili yapılacak ve gemiler bundan sonra Adalardan hareketle öğleden evvel limanımıza vâsıl olacaklardır."

Ne gülünç fıkra değil mi? İş, bir sandalın kürekçileri-

ni değiştirmek kadar basit görülüyor. Türk efrad ve zabitler yeni sandalların küreklerine yapışınca bunları hemen Moda önüne getirecekler gibi... Gazetelerde böyle masallar yazıldıkca, insanın doğru şeylere de inanmıyacağı geliyor.

Bizim donanmamız Tuzla önünde yatıyordu. Amiral Limpusun ayrılması üzerine donanmamızın kumandası, Bahriye Birinci Erkânıharb Reisi Albay Arif Bey'e verilmişdi. Amiral Suschon'un Donanma Birinci Kumandanlığına tayin edilmesi üzerine Arif Bey'e de, İkinci kumandanlık ünvanı verilerek Amiral Suschon'un emri altına girmesi tebliğ olundu. Alman efrad ve zabitlerine fes giydirilerek onlar da şeklen Türkleşdirildi ve Türk üniforması giydirilmiş oldu. Fakat Yavuz'un grandi direğinde alman Amirallik bayrağı kalmışdı. Her nedense Türk Amiral bayrağı çekmemişlerdi. Esasen bu gemilere Türk bayrağı çekildikden ve Amiral Suschon'un, Osmanlı hizmetine alınmasından sonra, Alman Amiral flâmasının Yavuzda çekili kalması manasız bir şeydi. Ne Alman zabit ve neferlerinin fes giymeleri onları Türk yapacakdı; ne Göben ve Breslav'ın Türk sancağı çekmeleri onları hakikaten Türk malı yapacakdı; ne de Alman Amiral bayrağının grandi direğinde uçması bu gemilerin Alman malı olduğunun alâmeti olacakdı. İttifak ve silâh arkadaşlığı bahis mevzuu ise, ve bu yolda her iki millet evlâdı kan dökecek ise, böyle bayraklarla, feslerle oyun yapmak ve bunlar üzerinde ısrar etmek mânasız gurur ve inaddır. Yalnız şeklen halledilecek iş var: Osmanlı hükûmeti zâhiren bîtarafdır. Bu gemilerin Alman sancağıyla Türkiye'de durmaları bîtaraflıkla telif edilemez. Vaktinden evvel harb zuhuruna sebeb olmamak için bunlar Türkiye'ye satılmış addedildi. Şu halde bu tedbirin icablarını

kabul ve tatbik lâzımdı. Fakat ya Alman kafası bu inceliği idrak edemiyordu veya bu gemilerin yüzünden bizim harbe bir an evvel sürüklenmemize sebeb olmak istiyorlardı.

Bu esnada İngiltere'deki Sultan Osman ve Reşadiye drednodlarımızın süvarileri, 1200 kadar mürettebatı, İstanbul'a gelmişlerdi; bu gemilerin 2 Ağustosta, daha İngiltere seferberlik ve harb ilân etmezden evvel İngilizler tarafından müsadere edilmiş olmaları ve Türk sancağı çekilmesine mümanaat edilmesi hasebiyle aynı gün akşamı hükûmet tarafından verilen emir üzerine, bu mürettebat Reşitpaşa vapuruyla İngiltere'den hareketle İstanbul'a gelmişlerdi. Cemal Paşa, bu drednodlarımızdan birinin süvarisi olan Vasıf Beyi daha kıdemli olduğundan dolayı Arif Beyden münhal kalmış olan Bahriye Erkânıharb Reisliğine tayin etti. Diğerinin süvarisi olan binbaşı Rauf Bey henüz açıkda idi.

Bizim karargâhı umumî birinci harekât şubesinde de bahriye işleri için mütehassıs olmak üzere Bahriye Erkânıharbiyesinden Sıdkı Bey bulunuyordu. Açıkda kalan Rauf Beyi bizim şubeye tayin ettirmek istedim; Sıdkı Beyle beraber, daha genç bir bahriyelinin de harekât şubesinde bulunmasını lüzumlu görüyordum. Donanma, Başkumandanlığa bağlıydı. Karadenizde ve Boğazların müdafaasında donanmaya yaptırılacak vazifeler zuhur edecekdi. Bizim, kara ordusu erkânıharblerinin donanmaya aid işlerde bilgisizliğimiz âşikârdı. İhtisasa hürmet lâzımdı.

Rauf Bey. İhtisasımız haricinde olan bahriye işlerinde şubemizdeki bahriyeli arkadaşımız ne söylerse ona inanmıya mecburduk. Şu halde bunların birkaç tane ol-

maları daha faydalıydı. Rauf Beyi Balkan harbinde Hamidiye süvarisi ve kahramanı olarak tanıyordum. Bu işi pek iyi becermiş olan bahriyelinin bize faydalı olacağını düşünüyordum. Bahriyede de kıymeti takdir edilmese, Sultan Osman drednotuna süvari tayin etmezlerdi. iki süvariden birine münhal yer bulunmuş; diğeri açıkda kalmış. Fırsatı ganimet bilerek Hafız Hakkı'ya müracaat etdim. O da bu işi tasvib etdi; fakat teşebbüsümüz bir neticeye varmadı. General Kâzım Karabekir, kitabında diyor ki:

"Gelen zabitlerin münasib yerlere tayini için Arif Beyle görüşmesini Cemal Paşa, Rauf Beye emrediyor; Rauf Bey, donanmaya geldiği zaman, Alman Amiral bayrağını görünce gidib Cemal Paşa'ya şikâyet ediyor. Cemal Paşa da şöyle cevab veriyor:

- Ne yapalım? Herifler ne gemiden çıkıyor; ne de Amiral bayrağını değiştiriyorlar. Gemiler ismen bizim.

Rauf Bey de şu cevabı veriyor:

- Beni torpido filosu kumandanı yapınız; bir gün geminin etrafını sarar ve zorla tayfayı çıkarırız.

Rauf Bey bunu aynı günde bana da anlattı; ve bu gemiler Almanların elinde kaldıkça istedikleri zaman bizi harbe sürüklerler dedi.

Ertesi günü, ne garibdir ki, torpido filosuna bir Alman kumandan tayin olundu. Biraz sonra Rauf Beyi de Enver Paşa çağırarak diyor ki:

- Efgan Emirine Padişahımızın mektub ve hediyelerini bizzat götürmeyi şeref bilirim. Fakat vazifem müsaid değil. Bu işi sen yap!

Hediye ve mektubu veriyor ve yanına Şubei Mahsusa Müdürü Fevzi Beyi de, İran Ataşemiliteri olarak katıyor; Rauf Beyi bir kaç maiyetiyle Bağdada yola çıkarıyor."

Birkaç ay sonra Bağda'a giden General Kâzım Karabekir, Rauf Beyi orada buluyor; ve bu hususda da şunları yazıyor:

Dretnot süvariliğinden hudud müfrezesi kumandanlığına

"Rauf Bey İran'dan geçmek imkânını bulamamış, Enver Paşa da kendisini Hanikinde hudud kumandanlığına tayin etmiş! İran aşiretleri bizim aşiretlere faik olduklarından, sık sık tecavüzlerde bulunuyorlarmış; Ben istanbul'a dönmek emrini alınca, karargâh muhafızlarımı Rauf Bey'in emrine bırakmışdım. Rauf Bey, İran aşiretlerinin tasallûtlarına nihayet vermek için Paytak boğazını tutmaya ve hattâ Kirmanşah'a kadar gitmeğe karar vermiş! Irak havalisi kumandanlığı da bu cihetden emniyeti için bunu muvafık görmüş. Rauf Bey, İran aşiretleriyle bazı müsademelerde dahi bulunmuş. Fakat Alman heyetleri Bağda'da gelip İranda teşkilâta başlayınca, Rauf Bey'i İstanbul'a çağırmışlar. Rauf Bey İstanbul'a gelince Bahriye Erkânıharb Reisliğine tayin olunuyor. Ve Reis Vasıf Bey de Bahriye Nezareti Müsteşarı oluyor..."

Fikrimce Torpido Filosu Kumandanlığına bir Almanın tayini, bir Alman Amirali için zarurîdir; fakat, Rauf Beyi karadan Bağdad'a, oradan İran'a, daha sonra Efgan'a göndermekde ne mâna var? Efgan Emirine hediye ve mektub götürecek başka adam yok mu? Değerli bir bahriye zabitinin Hanikin hudud kumandanlığında paslandırılması ne demek? Benim bu işlerden hiç haberim yok. Bu nevi işler zaten harekât şubesinden geçmez idi. Merkezi umumîler, şube-i mahsusalar vesaire, böyle askerce olmıyan ve ortalığı karışdırmakdan başka bir şeye yaramıyan işlerle meşgul olurlardı.

Enver ve Cemal Paşaların değerleri bir bahriye zabitini, bahriyeden ayırıb İran'a ve Efgan'a mektub ve hediye götürmeğe memur etmeleri ne kadar fena ise bu bahriye zabitinin şu teklifi bir vazife telâkki edib kabul etmesi ve mesleğinden, iş göreceği yerden ayrılması da o derece makbul olmayan bir harekettir. Sırf itaat fikri ile hareket bile edilmiş olsa, yine kabul edilemez. Bir âmirin ancak kanun ve nizam dahilinde verdiği emirler körü körüne itaat ile yapılır. Faraza aynı Enver Paşa bir yüzbaşıya "şu çizmelerimi çek; çamurlarını temizle; çabuk getir" demiş olsa, bu emre itaat edilecek mi? Yahud "bu gece falan adamın evine git, cam çerçeve kır; mahremlerine tasallut et; kıymetli şeyleri aşır; gel" demiş olsa, bu bir vazife mi telâkki edilecek? Değerli bir bahriye zabitliği, Sultan Osman dretnotu süvariliği nerede? Efgan Emirine mektub götürmek bahanesiyle aylarca bahriyeden, canlı bir hizmet başından ayrılmak ve ötede beride dolaşmak, aşiretlerle uğraşmak nerede?

Askerlikde, itaat meselesi, şübhesiz, pek mühimdir. her zabit kendi aklınca muvafik görmediği emre itaat etmemeğe ve verilen emri veya vazifeyi yapmamağa, yapılan teklifi kabul etmemeğe ve istifaya kalkarsa ordu makinesi bozulur ve işlemez. Disiplin son derece lâzım ve zarurîdir. Fakat emirlerin ve vazifelerin de mesleğin bazı kanun ve nizamları dahilinde olmaları icabeder. Bir zabite: "Şu askerî emrimi filân kıtaya götür; o kıta düşmanın muhasarası altındadır. Düşmanın muhasara hattından geçib emri götüreceksin. İcab ederse ölceksin; fakat ölmeden evvel emri imha edeceksin veya yutacaksın" diye emir verilir. Bu emrin ifası çok güç, belki ölümle neticelenecektir. Fakat askerce bir emirdir; bunu ne yapmamak, ne kabul etmemek, ne de istifa ile bu işin içinden

sıyrılmak asla mümkün ve caiz değildir. Fakat bu zabite: "Seni filân yere sefir yapıyorum" yahud "Efgan Emîrine şu mektubu ve hediyeyi götür" diye bir tebliğ vâki olursa, bu tebliğ bir emir değil, ancak bir teklif olabilir. Buna maruz kalan zabit, teklifi kabul etmiyerek itaat ve terbiye ile özür dileyebilir; çünkü askerî bir vazife değildir. Keza kara ordusuna mensub bir zabite: "Sen şu torpido sefinesine kumanda edeceksin" denilirse o zabit itizar etmekte haklıdır. Hattâ sadece haklı değil mecburdur.

Buna benzer bir başka sahne: İstiklâl Harbinde bazı isnadlarla 1922 haziranında Birinci Ordu Kumandanlığından çıkarıldım Ankara'daki İstiklal Mahkemesi Akşehir'e gönderilerek aleyhimdeki iddialar bu mahkemeye tedkik ettirildi. Fakat İstiklâl Mahkemesince mesuliyeti mucib bir hareket görülmedi ve mahkeme beni bir kere bile çağırıp sual sormağa lüzum görmeden Ankara'ya döndü. Zaferden sonra 1923 senesinde İzmir'de toplanan Divanı Harbe sevkedildim. Birinci Ordunun başından geri alınırken verilen emirde "dürüst bir hattı hareket" takip etmediğim bildirilmişti. Bu defa divanı harbe, Garp cephesinde tanzim olmunan sekiz maddelik bir verilmişti. Bunların bir kısmı eski erkân-ı harb reisim Halid'in istifasından sonra garp cephesine vermiş olduğu durumun muhteviyatına dair idi. Bir madde de Söke meselesinde isabetsizliğe müteallak idi. Hakkımda isnad olunan şeyler Divanı Harbce tedkik olundu. İthamı mucib hiç bir şey bulunamadı. Nihayet Divanı Harb mafevk makama hürmetkâr bir lisanla maruzatda bulunmadığımdan dolayı alenî tekdir edilmekliğime hükmetti. Ceza Kanunnamesinde böyle bir şey bulunmamasına rağmen itirazı ve temyizi zaid buldum. O zaman Millî Müdafaa Vekili olan General Kâzım Özalp bizzat İzmir'e

gelerek Divanı Harb Heyeti ile görüşmüş ve tekaüd edilmekliğime karar verilmesini telkine çalışmış; askerî ceza kanunu mucibince bir zabit ancak altı ay hapse mahkûm olursa Divanı Harb kararıyle tekaüd edilir. Başka türlü tekaüd edilemez. Bunu kendisine izah etmişler; askerî temyiz nakzeder demişler; bu türlü tekaüdlüğüm mümkün olmayınca, ordu kumandanlığı yapamaz diye verilmiş bir sicil üzerine tekaüdlüğümün icrasını Başvekâlete yazmış. O zaman Başvekil olan veya o zamanki tabiriyle İcra Vekilleri heyeti Reisi bulunan eski bahriye zabiti Hüseyin Rauf Bey benim tekaüd edilmekliğimin matlûb olduğunu görerek, bu tazyika veya arzuya mutavaat etmiş; o esnada Millî Müdafaa Vekili izin aldığından bu vazifeyi de kendisi deruhde ile hemen tekaüd muamelemi yapdırmış; hem mesul Vekil ve hem de hükûmet reisi sıfatiyle işin maddî ve manevî bütün mesuliyetini yüklenerek 1923 Temmuzunda sureti aşağıda yazılı şifreli emirle neticeyi Konya'daki Dördüncü Kolordu ahzı asker reisliğine tebliğ etmişdir:

Dördüncü Kolordu Ahzı Asker Heyeti Riyasetine
5 Temmuz 339 tarih ve 3893/22593 numaralıdır.

Elyevm Konyada bulunan Birinci Ordu Kumandanı sabıkı Mirliva Ali İhsan Paşa'nın tekaüd ve istifa kanununun ikinci maddesi ahkâmına tevfikan icrayi tekaüdü 28 Haziran 339 tarihli kararname ile tasdiki âliye iktiran etmişdir. Müşarünileyhe tebliğ ile tekaüd maaşım hangi emvalden anzedeceğine dair yeniden alıncak senedi meşrutun irsali rica olunur.

İmza
Müdafaai Milliye Vekili namına
Hüseyin Rauf

Bu esnada henüz kırk yaşımı ikmal etmiş idim. Birinci Dünya Harbinde Altıncı ordu kumandanı ve İstiklâl Harbinde de Birinci ordu kumandanı idim. Eğer Başvekil veya İcra Vekilleri Heyeti Reisi, ordu kumandanlığı yapamıyacağım hakkında verilen sicile bir kıymet vermiş, bunun üzerine bana orduda başka bir hizmet mahalli dahi bulamamış ve ordu kumandanlığı yapacak iktidarım olmadığına kanaat etmiş ise buna diyecek söz yokdur; kanaati ile iftihar edebilir. Tekaüd ve istifa kanununun ikinci maddesi vazifesinde iktidarsızlığı sâbit olanların tekaüd edilebileceğine dairdir. Ordu kumandanlığı yapamaz denilen adamın, beş sene evvel, 1918 de ordu kumandanlığına nasbolunmuş ve Malta'dan kaçıb geldikten sonra da Birinci Ordu kumandanlığına intihab ve tayin edilmiş olması, bu işdeki iktidarının tasdiki demek idi; kanaati böyle değil de, sırf aldığı emre tebaiyyetle bu muameleyi tensib ve intac ederek kanaati hilâfına imzasını koymuş ise, sonradan başına gelenler bu günahın cezasıdır.

Hüseyin Rauf Bey, Efgan Emîrine mektub götürmek işini kabul ile Bağdad yolunu tuttuğu zaman yapdığı işin zararı kendisine münhasır kalmış idi. Uzun müddet, hiç mesleğiyle, bilgisiyle münasebeti olmayan işlerde, çöllerde, dağlarda dolaşmış ve aşiret kavgalarıyla vakit geçirmişdi. Enver Paşa'nın teklifi behemehal itaati vacib bir emir olamazdı. Teklif edilen işi veya vazifeyi kabul etmemek ve bundan affını dilemek elinde idi. Çünkü bu iş askerî bir vazife idi.

Başvekil sıfatiyle yapdığı diğer marifetde ise, vatana hizmet etmiş ve daha edebilecek bir ordu kumandanını vatan hizmetinden mahrum bırakmıştır. Kendisi mesul Başvekil veya İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Millî Müda-

faa Vekilinin Vekili olduğundan kendisinden istenilen kanun harici muameleye âlet olmaması ve bu talebi kabul ve is'af etmemesi, hiç olmazsa istifa etmesi icabederdi. Keza Ceza Kanununa göre hüküm vermesi icab eden Divanı harbin bu kanun haricinde verdiği garib hükmünü, Millî Müdafaa Vekâleti vasıtasiyle temyiz ettirmesi lâzım gelirdi; çünkü Ceza Kanununda yazılı olmıyan hareketler cürüm değildir ve mesuliyeti mucib olamaz. Rauf Beyin bu esasa vâkıf olmaması mümkün değildir. Dava eden makamın da yanlış hükme itiraz ile temyiz hakkı vardır ve bu bir vazifedir. Bilhassa büyük hizmet mevkilerine geçenlerin vatan menfaatini göz önününden ayırmıyarak çalışmaları ve bu menfaate zarar vermesi muhtemel teşebbüslerin önüne geçmeleri icap eder. Hiç olmazsa fenalıklara âlet olmamak lâzımdır.

Yavuz ve Midilli Çanakkale'ye girdikden sonra. Alman harb gemileri, 10 Ağustos 1914 sabahı Çanakkale Boğazından içeri girdikden sonra, bunları takib etmiş olan İngiliz harb gemileri Boğazın dışında dolaşmaya başlamışlardı. Bunun üzerine Çanakkale Boğazını mayınlarla kapamaya mecbur kalmışdık.

İngiliz, Fransız ve Rus sefirleri, şimdiye kadar Alman askerî ıslah heyetinin Türk hizmetinde bulunmasından şikâyet ederlerken, şimdi işe bir de, Alman harb gemileri ve bunların içindeki Alman Amirali, subayları ve erleri karışmış idi. Bunların er geç bir mesele çıkarıp bizi harbe sürükleyeceklerini onlar da idrak ediyorlardı. Bizim bîtaraf kalmaklığımızı isteyen İtilâf Devletleri ikide bir, hükûmetimizi tazyik ediyorlar ve Alman subaylarıyla erlerinin bizim hizmetimizde bulunmalarını bîtaraflığımıza mugayir telâkki ederek bunların bir an evvel Al-

manya'ya gönderilmelerini istiyorlardı. Biz ise, İtilâf devletlerini, bitaraflığımız, hakkında inandırmak için zahirî hareketlerde dürüst görünmeğe çalışıyor ve vaktinden evvel harbe girmemek için bahanelere meydan vermemeğe dikkat ediyorduk. Bu maksadla Said Halim Paşa kabinesinden Bahriye Nazırı Cemal Paşa İngiliz sefiriyle ve Maliye Nazırı Cavid Bey de Fransız sefiriyle sıkı temaslarda bulunarak şübheleri kaldırmağa gayret ediyorlardı.

Diğer tarafdan Mareşal Liman von Sanders ile diğer Alman subayları, Alman ordularının Belçika ve Fransız hududlarında muzafferâne yapdıkları harb hareketlerinin verdiği heyecan ile sabırsızlanıyorlar ve bizi bîtaraflıkdan çıkarmağa çalışıyorlardı.

Ortalıkda deveran eden dedikodulara göre, Enver Paşa biran evvel Almanlarla birlikde harbe girmekliğimizi istediği halde, Cemal Paşa, buna mani oluyormuş. Bu şayia Almanların da kulağına gitmiş olduğundan fırsat buldukça Cemal Paşa'yı bu fikrinden vaz geçirmek teşebbüsünde bulunuyorlardı.

Cemal Paşa hatıralarında bu noktadan bahsederken şu fıkrayı zikretmekdedir:

"Ben bu adavetleri hiç anlamamazlıkdan geliyordum. Bir gün Prens Said Halim Paşa'nın yalısında rıhtım üzerinde bulunurken boğazdan Marmaraya doğru bir Fransız gemisinin geçdiğini gördük. Vapurda seferberliğe icabet etmiş Fransız ihtiyatları vardı. Seyirciler arasında bulunan Liman Paşanın yaverlerinden biri bana işitdirecek suretde yüksek sesle dedi ki:

"İşte Osmanlı Bahriye Nazırı Paşa Hazretleri bu vapurun Çanakkale'den geçmesini menedecek olurlarsa bizim garb cebhesindeki arkadaşlarımız en az 4000 Fran-

sız neferinden kurtulmuş olurlar. Bu pek faydalı teşebbüs ancak Bahriye Nazırı Paşa Hazretlerinin elindedir." Bittabi ben hiç işitmemezlikten gelmişdim."

Almanların bu arzuları, birkaç gün sonra, Göben ile Breslav Çanakkale'ye gelince Çanakkale'nin kapatılması zaruretiyle yerine gelmişti. Fakat bahis mevzuu olan Fransız gemisi daha evvel Boğazdan çıkmış idi.

Gerçi Cemal Paşa'nın İngiliz ve Fransız taraftarı olduğuna şüphe yoktu; fakat bu tarafdarlık, o devletler hakkında beslediği "senpati-Sympathie" den başka, onların harbi kazanmaları ihtimalini daha kuvvetli görmesine dayanıyordu; fakat bu görüş, bizim o devletlerle ittifak etmemize kâfi gelmemişdi. Bu hususdaki teşebbüsler akim kalmışdı. Tam bîtaraf kalmağa gelince, Rusya'nın aleyhimize beslediği emellerden dolayı, bizim için zararlı idi. Son zamanda bizi teşrih masasına koyarak parçalayacakları muhakkakdı. Cemal Paşa da pek doğru olarak buna kani olduğu için Almanlar'la ittifakı zarurî bulmuşdu. Merhum, hatıralarında bu nokta üzerinde pek hassas olarak şu haklı mütaleayı serdetmişdir:

"Kim ne derse desin Rusya'nın galibiyeti neticesinde, müdafaasız zelil ve hakir, Rus-İngiliz- Fransız zulüm ve kahrı altına düşmektense merd ve cesur milletlere yakışır bir kahramanlıkla kanının en son damlasına kadar çarpışarak neticede ya kat'î galibeyeti ihraz ile ebediyen kurtulmak veyahut "bütün varım gitdi bir namus müstesna" demeğe hak kazanarak şehamet ve namuskârlıkla başlıyan şan ve şeref ile dolu bir millî tarihe yine şehamet ve namuskârlıkla nihayet vermek bence tercihe lâyıkdır. Bu, yalnız bence değil, memmleketin büyük bir ekseriyetince de böyle görüldüğü için dört sene devam eden harbimiz esnasında Çanakkale müdafaası, Selma-

nıpâk müdafaası, Kutülemmare muharebeleri, Gazze ve Medine müdafaaları gibi en büyük milletlerin bile mefharet tarihlerini tezyin edebilecek pek çok hârikalar yaratmağa muvaffak olduk. Tabii, bu mütalealarım namusu müdafaa için hayatını fedayı göze alan milletin fedakar ve namuslu evlâdlarına aiddir. Hayatlarını üç beş gün daha uzatabilmek için her türlü zillet ve meskenete tahammül etmekden çekinmiyen âcizler ve biçareler bu sözlerimin kıymetini takdir edemezler. Neticede "işte bitaraf kalsaydık hem o kadar adam ölmezdi; hem de bu felâkete uğramazdık" suretiyle ukalalık taslıyanlara karşı vereceğimiz cevab "müdafa ederek ölmekle müdafaasız ölmek arasında ki farkı takdir etmeyenlere sözümüz yok" demekden ibarettir."

Evvelce o kadar hararetli İngiliz ve Fransız taraftarı olan Cemal Paşa'nın, bunlarla iş birliği yapmak için çok uğraştığı muhakkaktır. Fakat buna muvaffak olamayınca, Rus tehlikesi karşısında, Almanlarla iş birliği yaparak Rusya'yı mağlûb etmeğe çalışmak zaruretini idrak ve takdir ettiği de şübhesizdir. Bu cihetleri pek haklı ve müessir bir suretde hatıralarında izah etmiştir.

Cemal Paşa, 1914 senesi Ağustosunun ortasında, İngiliz sefiriyle sık sık temasa memur edildiği zaman, sefir Louis Malette bir gün Cemal Paşa'ya şunu sormuş: Osmanlı hükûmeti bitaraflığını hakikaten ve sonuna kadar muhafaza için ne gibi menfaatler teminine razıdır?

Şu sual de anlatıyor ki, ikinci dünya harbinde olduğu gibi, 1914 de de itilâf devletleri bitaraflığımızı muhafaza için bize bazı faydalar göstermek arzusunda bulunmuşlardı. Fakat Rusya'nın Türkiye aleyhindeki emelleri bu hususda ileri gitmelerine mani olmuştu.

O zamanki İngiliz sefirinin sualine karşı Sadrazam

Said Halim Paşa, Cemal Paşa ile beraber, birkaç madde tanzim etmiş ve İngiliz sefirine cevab olarak bunlar bildirilmiş. Bu maddeler arasında:

Kapitülâsyonların ilgası, Yunanlıların gasbettikleri adaların iadesi, Mısır meselesinin halli, Ruslar tarafından Türkiye'nin için işlerine karışılmaması, şayed Ruslar tarafından tecavüze uğrarsak İngilizlerle Fransızların bilfiil mümanaat etmeleri gibi ehemmiyetli noktalar varmış.

İngiliz sefiri bunları Londra'ya bildirmiş ve birkaç gün sonra, oradan aldığı talimat üzerine Cemal Paşa'ya şu cevabları vermiş: Kapitülâsyonların adlî kısmı şimdi ilga edilemezmiş, malî kısmından bazılarının ilgasına, diğer müttefikleri razı olmak şartiyle, İngiltere muvafakat edebilirmiş. Adalar ve Mısır meseleleri harbden sonra görüşülebilirmiş; Rusların Türkiye'ye şimdilik tecavüz niyetleri yokmuş, bu cihetten pek ziyade emin olmaklığımız lâzım imiş. Bu hususda bir de siyasî sened verebilirlermiş. Ancak buna mukabil bizim de Rus gemilerine karşı Boğazları hiçbir zaman ve hiçbir bahane ile kapamamağı taahhüd etmekliğimiz ve bu hususdaki Rus emellerinî tatmin eylemekliğimiz lâzım imiş. Bizim itilâf devlteriyle beraber harbe girmekliğimiz onların menfaatlerine mugayir imiş; bizden istedikleri şey kat'î bitaraflığımızın muhafazası, tekmil Alman subay ve erlerinin Almanya'ya iadesi, Çanakkale boğazının tekrar vederakab açılması ve bundan sonra kapanmıyacağının da taahhüd edilmesi imiş.

Bu cevabından da sarih olarak anlaşılıyor ki, İngiltere ve Fransa, Rusya'ya Boğazlar yoluyla her türlü yardımı yaparak harbi kazanmak istiyorlar; ondan sonra Rusya'nın arzusuna uyarak istanbul'u Ruslara verecekler;

Arabistan vilâyetlerinde ıslahat perdesi altında yarı müstakil idareler tesis edecekler ve onları kendi himayelerine alacaklar. Boğazlar açık tutulduğu zaman Rusya, birinci dünya harbinden o derece büyük bir zaferle çıkacak idi ki harbin sonunu bile beklemeden İstanbul'u ve şark vilâyetlerimizi işgal edecekdi. Cemal Paşa, hatıralarında diyor ki: "ilk ittifak teklifim Paris'de nasıl ve ne suretle redde dûçar oldu ise İngiliz kanaliyle yapdığım ikinci ittifak teklifi de aynı suretle reddedildi. İngiliz ve Fransız siyasetini takib etmemiş olduğumuzdan dolayı bizi hamakat ve daha doğrusu cinayetle itham edenlere sorarım: Bizi istemiyen devletlerle ittifakımız ne suretle mümkün olabilirdi ki biz de ittifak etmiş olalım... Fransız ve İngilizler ittifakımızı reddderek bizi can düşmanımızın hayır ve menfaatine Boğazları açık bulundurmak şartiyle bitaraflığa dâvet ediyorlardı..."

Bugünü iyi anlamak için dünkü hâdiseleri iyi tedkik etmek ve dünü unutmamak lâzımdır. Hükûmetin bitaraflık ilân etmesi üzerine birkaç gün düşünmüş olan Alman Askerî Islah Heyeti Göben ile Breslav'ın Türkiye'ye iltica edeceği sıralarda terar işi karıştırmağa başlamışdı. Ne yapıb bizi bitaraflıkdan çıkarmak ve biran evvel harbe sokmak istiyordu. Karargâhı umumîde bu yolda münakaşalar yapılırken Liman Paşa âdetâ ağlar gibi tazallüm ediyor ve: "Düşününüz, bir kere; Almanya'da garb cebhesinde bizim kardeşlerimiz geceli gündüzlü muharebeler yaparak kan ve can telef etsinler, biz burada oturalım. Eğer Türkiye, Almanya tarafından harb kazanıldıkdan sonra işe karışacak ise o zaman buna ihtiyaç yokdur. Çok geç kalmış olalcaksınız ve şimdi müdahalenizle kendinize temin edeceğiniz pek çok faidele-

re o zaman nail olamıyacaksınız. Eğer Türkiye harbe girmiyecek ise burada bizim işimiz yok. Almanya'ya dönelim ve vatanımızın yapdığı kanlı muharebelere biz de iştirâk ederek vatana olan borcumuzu ve vazifemizi yapalım." diyordu.

Liman Paşa kitabında da bu vaziyetden şu suretle bahsediyor: Vatanda muharebeler başladığından vaziyet Alman zabitleri için pek sıkıntlı idi. Türkiye'nin bitaraf kalacağının bildirilmesi üzerine ben 11 ağustos 1914 tarihiyle imparator hazretlerine çekdiğim mufassal bir telgrafname ile bütün Alman zabitlerinin müstacelen Almanya'ya çağırılmalarını istirham eyledim. 22 Ağustos 1914 tarihli cevabda şimdilik Türkiye'de kalmaklığımız lüzumu bildirildi. Fakat bundan dolayı biz asla mutazarrır olmayıb hizmetlerimiz aynen harbde ve Alman ordusunda bulunuyormuşuz gibi addedilecekdi. Bu emri hemen topladığım Alman askerî heyetine tebliğ etdiğim zaman büyük bir meyusiyet hüküm sürdü. Herkes harbin uzun devam etmiyeceği ve bizim iştirakimiz olmaksızın hitam bulacağı zannında idi. Türk nazırlarının ekserisinin bitaraflığın muhafazası fikrinde oldukları malûm olduğundan Türkiye'nin harbe dühul edeceğini evvelce kimse hesab etmiyordu. Eylûlde bu hususda tekrar müracaatta bulunmaklığıma karşı askerî kabine reisinin 27 eylûl 1914 tarihli telgrafnamesi şöyle başlıyordu: "İmparator hazretleri oradaki memuriyette istihdamlarının harbde herhangi diğer bir memuriyetde bulunmak ile aynı telâkki edilmesi lâzımgeleceğini zatı devletlerine yeniden hatırlatmaklılğım hususunu bana havale ettiler. Zatı âlilerini sefaretin yüksek tasvibe mazhar olan politikasına muhalif olan fikir ve niyetden feragat eylemleri haşmetlû imparator hazretlerinin kat'î emirleri

iktizasındandır.."

İstanbul'daki Alman sefirinde de bazı değişiklikler görülmeğe başladı. Alman harb gemilerinin Türkiye'ye gelmeleri bu adamı da değiştirmiş idi. Acaba Alman Amirali Suschon mu bunlara tesire başlamış idi?

1914'deki harb kundakçıları 1943'de de meydana çıkmışdır. Birinci dünya harbinde Almanlarla ittifak akdetmekliğimize rağmen harbe hazır olmadığımızdan ve yeni çıktığımız Balkan harbinde aldığımız yaraları henüz tedavi edemediğimizden dolayı harbe, mümkün olduğu müddetce girmemek ve yalnız Boğazları kapıyarak müttefikimize yardım etmek lâzım idi. Harb uzadığı takdirde, harbe girmekliğimiz artık zarurî olursa ancak, müttefikimizin esaslı yardımlarını fiilen teminden sonra, bu kararı vermek ve bu suretle harbe girmek zamanını mümkün olduğu kadar gecikdirmek icab ediyordu. Biz, bunu temine uğraşırken müttefikimiz Almanlar, bizim bir an evvel harbe girmekliğimiz için uğraşıyorlardı. Bunlara tarafdarlık eden bir kısım gazetelerimiz de onlara yardım edici neşriyat yapıyorlardı.

Bu vaziyet, ikinci dünya harbinde de aynı suretle tekerrür etmektedir. 1943 Birinciteşrin ayında Moskovada yapılan müzekerlerden dönen İngliz hariciye nazırının, Mısıra çağırdığı, hariciye vekilimiz ile 1943 ikinciteşrin ortasında Kahirede, yapdığı mülâkatta Türkiyenin hemen harbe girmesini ve ittifak muahedesi ahkâmını tatbik eylemesini taleb ettiği, ve fakat Türk hükûmetinin Londraya verdiği cevabda bu talebe karşı bazı mukabil tekliflerin ve düşüncelerin dermeyen olunduğu neşrolunan tebliğlerden ve telgraflardan anlaşılmışdır. Bu esnada Tanin gazetesinin 18, 20, ve 27 ikinciteşrin 1943 ta-

rihli nüshalarında Hüseyin Cahid Yalçın ve Vatan gazetesinin 22 ve 23 ikinciteşrin 1943 tarihli nüshalarında da Ahmed Emin Yalman Türk - İngiliz muahedesi ahkâmını yerine getirmekden ve taahhüdlerimizin fiilî icablarını yapmakdan, aksi düşüncelerin bir namussuzluk ve hiyanet olacağından ısrarla bahsetmişlerdir. Ankara'da çıkan Ulus gazetesinde de Falih Rıfkı Atay aynı mealde yazmışdır. Bereket versin diğer Türk gazeteleri, hususiyle Akşam ve Tasviri Efkâr gazeteleri, bu fikrin aleyhinde bulunarak bize tecavüz vaki olmadıkca harbe girmemekliğimiz hakkındaki Türk siyasetinde tebeddül olmadığını ve Boğazları kapamakla, hududlarımızı seddetmekle müttefikimize yardım ettiğimizi, İrlanda, Mosor ve Portekiz memleketleri İngilitere'nin müttefiki veya dominion'u oldukları halde harbe girmezlerken bizim girmekliğimizin doğru olmıyacağını ileri sürmüşlerdir.

Bana çatanlara bakınız.... Ötedenberi ikinci dünya harbinde bitaraf kalmaklığımız zaruretini izah etdiğim veçhile, beni kendi düşüncelerine muhalif gören bu muharrirler, 1943 eylûl ve teşrin aylarında bana çatmak için bin türlü vesile icad etmişler, benim askerî tedkik ve mütalealarımda isabet olmadığını iddia eylemişler ve bu meyanda Ahmed Emin Yalman, 1922 senesi ilk aylarında, birinci ordu kumandanı bulunduğum sıralarda, ordumu ziyaretine aid yeni bazı neşriyat yapmış idi. Ahmed Emin Yalman'ı, diğer mütecaviz Hüseyin Cahid ve Falih Rıfkı ile mahkemeye vermiş ve muhakeme esnasında davamı teşrih ederken 23/11/1943 tarihli arzuhalimde bu meseleye dair şunları mahkemeye bildirmişdim:

"Ahmed Emin Yalman, 12/10/1943 tarihli vatan gaze-

tesinde neşretdiği bir yazıda, ben birinci ordu kumandanı iken, 1922 senesi başında karargâhıma geldiğini ve benim ordumda iyi şeyler görmediğini vesaireyi yazarak beni zemmetmiş idi. Halbuki 1922 senesinde benim ordumu ziyaretten sonra, aynı Ahmed Emin Yalman o zaman muharrirliğini yapdığı Vakit gazetesinin 31/1/1922 ve 2/2/1922 tarihli nüshalarında hakkımda bir çok sitayişler yazmış ve hususiyle şu ifadeleri neşretmiş idi: "Ali İhsan Paşa, Maltada'kinden çok farklı idi. Her hali vazifeye koşmakdan mütevellid sevinç ve inşirahını ortaya koyuyordu. Malta'da, duvarları Osmanlı bayraklariyle süslenmiş bir odası vardı. Burada ekseriyetle askerî meselelere taallûk eden kitablar arasında bir münzevî hayatı geçirirdi. Malta'da ingilizce öğrenmiş idi. Paşa, harb hareketleri hakkında en müşkül dakikalarda bile nikbinliğini son derece muhafaza etmiş idi. Anadolu'daki mücahidlerin fedakârlıklarının muvaffakıyetle neticeleneceği hakkındaki kanaatini daima açık bir lisanla ortaya atmıştır. Muhterem ordu kumandanımızın hürriyetini istirdad ettikden az bir müddet sonra, Anadolu'ya vardığını ve bir vazife deruhde etdiğini İstanbul gazetelerinde okuyunca inanmıyanlar olmuşdu. Ben, bilâkis "İhsan Paşa, dayanamaz; bir an evvel ve ilk vasıta ile koşacak ve cebhede bir vazife alacakdır" mütaleasında bulundum.. Ali İhsan Paşa'ya karşı bütün ordunun zâbit ve neferleri arasında şayanı dikkat şekilde itimad vardır. İhsan Paşa'nın her girişdiği hareketde mutlaka muvaffak olduğu zannı umumîdir. Bu zanna istinaden bugün de muvaffak olacağına kat'î bir kanaat vardır. Bu kanaat başlı başına bir muvaffakıyet âmili tesirini göstermekde ve ordunun manevî kuvvet membalarını tevsia hizmet etmekdedir". Vakit gazetesinin diğer nüshasında da cephemizdeki bir

fırkamızı benim ile beraber ziyaretine ait bir çok iyi intibalarını ve alkışlarını neşretmişti. Şimdi bu küçük fırıldak bunları unutarak veya unutmuş gibi görünerek dönmüş; kasden aleyhime neşriyat yapmış ve bu meyanda 21 sene evvelki alkışlarına taban tabana zıd olarak aynı vakalar hakkında yanlış yazılar yazmış ve başkalarının haksız fiillerine ve taarruzlarına ortak olmuşdur." Mahkemeye vermiş olduğum bu istida, ortada dönen fırıldakları ve münevverlerimizin halini göstermek itibariyle kayda lâyıktır.

1914 senesi Ağustos ayının ortasında İstanbul'daki Alman sefirinde de bazı değişiklikler görülmeğe başladı. Alman harb gemilerinin Türkiye'ye gelmeleri bu adamın da halini değişdirmiş idi. Acaba Alman amirali Souschon mu bunlara tesire başlamış idi?

Amiral Souschon. Alman harb gemileri geldikden sonra Karadenizde Ruslara üstün bir vaziyete girdiğimiz âşikârdı. Fakat bizim kendi harb gemilerimizle bu iki yeni ve seri harb gemisinin birlikde iş görebilmeleri için yeniden bu esas üzerinde beraber çalışmak lâzım idi. Diğer taraftan Rusların Karadenizdeki gemileri de pek yabana atılacak şeyler değildi. Rus filosu beceriksiz bir idare altında, zayıf bir vaziyetde yakalanabilirse Yavuz'la onu kısmen tahrib etmek mümkündü. Yoksa tek gemi ile Rus filosunun mecmuuna mukabele etmek, pek ümitli bir netice veremezdi. Bizim diğer gemilerimiz ise pek süratli olan Yavuz'a ayak uyduracak vaziyetde değiller idi. İcabında bunları kurtarmak için, Yavuz süratinden istifade etmekden vazgeçmeğe mecbur olacak idi.

Amiral Suschon İstanbul'a ilk geldiği günlerde, Akdenizde yapmış olduğu muvaffakiyetli akınların verdiği

neşe ile yüksek bir gurur gösteriyordu ve Türkiye'deki vaziyeti iyi tedkike henüz vakit bulamadığı halde, Karadenizde bahrî üstünlüğü çabuk tesis edeceğinden bahsediyordu. Bu hal harbe acele girmek taraftarlarını kamçılamağa başlamışdı.

Suschon herhalde pek kıymetli bir amiral idi. Bu adam Liman Paşa'dan çok yüksek idi, fakat ne olursa olsun, her şeyden evvel Alman idi. Bu adam harbden evvel bize gelmiş olsa idi, âmiral Limpus'a nisbetle daha çok istifade edebilirdik. Suschon'un da bizi harbe sürüklemek istemesini, Alman olduğundan dolayı, tabiî bir arzu gibi görmek lâzımdır. Lâkin iş ciddiye binince, bu adam ilmini ve askerî basiretini feda etmedi. Bu hususda daha sonra tafsilât vereceğim

Yavuz ve Midilli harb gemileriyle donanmamızın takviye edilmiş olması, bizim için büyük bir kazanç idi; fakat bizden deniz altı sefinelerinin yokluğunu bunlar telâfi edemezdi. Sade kendisini düşünen pek kısa görüşlü Viyana hükümeti, Habisburg saltanatı bize hiç olmazsa birkaç denizaltı göndermek feragatini gösteremedi. Biz Alman amiralinin ve Alman zabitlerinin delâleti ile evvelâ Boğazların müdafaasında donanmanın rolünü öğrenecektik. Hususiyle düşman denizaltılariyle mücadeleyi talim edecektik. Ondan sonra Karadenizde Rus donanmasına karşı hareketi, manevrayı öğrenecektik. Ancak, takriben, 1,5 ay sonra Amiral Suschon sarahatle donanmamızın manevra kabiliyetinin azlığından ve zabitlerle efradı fırtınalı havalarda deniz tuttuğundan şikâyet ederek Karadenizde sık sık manevra yapmak zaruretini hissetmişti. Marmarayı dar buluyordu. Bu his ve müracaatta bizi harbe sürüklemek düşüncesi gizli olmakla beraber her halde ifade ettiği bir hakikat da vardı. Bunun için

amiral Suschon'un donanmamızın kumandasını deruhde ettiği tarihten itibaren yapacağımız çok şeyler vardı. Bunların içinde, Boğazların müdafaası ve Karadenizde Rus filosuna üstünlük temini için yapılacak talimler birinci derecede ehemmiyetli idi.

Fakat menhus altıncı kol rahat bırakmıyor ki... Daha ne duruyoruz!... İşte Alman gemileri de geldi. Karadenizde Rus filosu deliğine kapanmağa mecbur olacak, geç kalıyoruz. Almanların kazanacağı harbin neticelerinden mahrum kalacağız sedaları yine yükselmeğe başladı.

Bazı elde edilmiş gazetelerde, bilir bilmez, çala kalem yazı yazan menfaat düşkünü bir takım tüfeyliler de bu işi körüklemeğe koyuldular. Maateessüf, her zaman, her yerde görülen bu tufeyliler memleket idaresine ne kadar muzir tesirler icra ederler. Aldıkları işaret üzerine, veya temin ettikleri menfaatler mukabilinde neler yazmazlar? Ne sahte kâhinlikler göstermezler? Ne kıymetli unsurları baltalamakdan haya edemezler? Halbuki bu işlerde saik veya âmil vatan kaygusu değil, sadece oturdukları peygamber sofrasından zıkkımlanmakda devam etmek, elde ettikleri sandalyeyi veya menfaati kaçırmamak... İşe bir takım hayşiyetsizler de karışarak ahlâk dersleri vermeğe, milli vahdetten, hükûmete itimaddan, kuvvetimize güvenmekden, ordumuzun ve donanmamızın şevket ve azametinden, Yavuz ve Midilli ile daha kuvvetli bir hale gelen bahriyemizin Karadenizde her tehlikeye karşı koyabileceğinden vesairden bahsetmeğe tekrar başladılar.

Bulgaristan'ın Vaziyeti. Halbuki biz daha seferberlikle meşgul idik. Henüz seferberliğini ikmal edemiyen birçok fırkalar vardı. Gerek ordu ve gerek donanma sefe-

ri vaziyette talim ve manevralar yapmağa muhtaç idi. Almanya'dan cebhane getirmek imkânı hâlâ temin edilememişdi. Rusya'nın vaziyeti âşikârdı. Fakat Balkanlarda vaziyet hâlâ karanlıkdı. Yunanlıların Venizelos idaresinde bize karşı itilâf devletleriyle harbe gireceği muhakkak idi. Almanlar Bulgarlarla Romanya'nın kendilerine iltihak edeceğini kuvvetle iddia etmelerine rağmen hâlâ bir hareket yok idi. Bulgarlar esrarla dolu bir bitaraflık iddiasında idiler. Romanya ise Rusya'ya karşı Avusturya ile müttefik olmasına rağmen bu ittifak icabını red ile bitaraflık ilân eylemiş idi. Keza İtalya da aynı suretle hareket ile merkezî devletlerle ittifakını reddeylemiş idi. Bu vaziyet içinde nasıl ve kimin ile hareket edecek idik? Seferberlik hemen harbe girmekden ziyade bir ihtiyat tedbiri olarak yapılmışdı. Zabit noksanı çok ve ihtiyat zabitlerimiz henüz yok idi. Tekrar silâh altına, hizmete çağırılacak emekliler "birinci sınıf ihtiyat zabitleri" ancak geri hizmetlere elverişli idiler. Hakikî kıymet ve mânâsıyle genç ve dinç ihtiyat zabitleri noksanı, seferber kıtalarda ve yeni yapılan teşkilâtta kendisini gösteriyordu. Seferberliğin ikmaliyle biz harbe hazır olmuş olmayacaktık. Ancak böyle seferber mevcudlu kıtalarla birçok talimler yaparak subaylarla erleri yetişdirdikden ve belki altı ay böylece çalışdıkdan sonra, bu birliklerden harb vazifeleri istiyebilecektik. Sade lâfla veya kuru imanla harb makinesi işlemez. Teknik, bilgi, mümarese de lâzımdır. 1914 Ağustosunda bunlar unutulmuşa benziyordu. Her tarafta görülen harbe hemen girmek hırsına karşı bir yandan dahilî hazırlıklarımızın noksanını ileri sürüyorduk, diğer taraftan Balkanlardaki siyasî vaziyeti gösteriyorduk. Alman harb gemileri gelince yaygara çoğaldığından, bizdeki Alman subayları da fazla şı-

mardıklarından karargâhı umumîde bu işi tekrar görüştük. Merhum Hafız Hakkı ile Bulgarların şübheli durumunu inceledik. Yunanistan'ın vaziyeti malûm: O, tamamiyle aleyhimizde. Fakat Bulgarlar kat'î olarak bizim tarafımızda harbe girmedikçe bizim harbe girmekliğimize imkân olmadığına karar verdik. Enver Paşa ile bu işi görüşüp süratle halletmek lâzımgeliyordu. Almanlar, Yavuz ve Midilli harb gemileriyle Türk donanmasının takviyesinden sonra, Karadenizde bahrî üstünlük temin olunduğundan, artık Bulgarların bizimle ittifak akdetmelerine hiçbir mani kalmadığını ileri sürüyorlardı. Alman sefiri Von Wangenheim de aynı fikri müdafaa ediyordu. Almanya ile akdetmiş olduğumuz ittifak muahedesinin padişah tarafından imzalı ve musaddak nüshasını Almanya'daki sefirimiz Mahmud Muhtar Paşa bugünlerde Alman imparatoruna takdim etmişdi. Bu esnada imparatorun şu sözleri söylediğini sefirimiz Hariciye Nezaretimize bildirmiş: "Şimdi size güzel bir havadis vereyim: Bulgar kralının benimle müttefik olduğuna dair mektubunu bu sabah cebime koydum." İki tarafdan gelen bu haberler üzerine artık Bulgarlarla görüşüp işi tahkik ve tesbit etmek icab ediyordu. Çünkü Bulgarların vaziyeti bizim Almanya ile muvasalamıza tesir edecek idi.

İşte bu teşebbüsler neticesinde Dahiliye Nazırı Talât Bey'le Mebuslar Meclisi Reisi Halil Bey 15 Ağustos 1914 tarihinde İstanbul'dan Sofya'ya hareket ettiler. Bunlar orada Bulgarlarla müzakere ederken bizim karargâhı umumîde de Enver Paşa nezdinde bir Alman içtimaı oldu. Buna Alman içtimaı diyorum; çünkü bizden Hafız Hakkı'dan başka kimse bu içtimaa çağırılmamıştı.

Yeni Alman teklifleri ve plânları. 16 Ağustos 1914 Pazar günü Alman sefiri Von Wangenheim, Müşir Liman Von Sanders Paşa, karargâhı umumî Erkânıharb Reisi Bronzart Paşa, Donanma kumandanı Amiral Suschon Paşa, Albay Von Kres, Alman ataşemiliteri ve ataşenavali karargâhı umumîde Enver Paşa'nın nezdinde toplanıyorlar. Bizden yalnız Hâfız Hakkı merhumun, Allah rızası için, hazır bulunmasına müsaade olunmuş idi. O zaman, Von Kres harekât şubemizin Alman şefi idi.

Almanlar, Bulgarların artık bizimle beraber olmalarına ve donanmamızın da Karadenizde hâkim bulunmasına göre seferberliğimizin tamamen ikmalini beklemeğe hacet olmadığını ve hazır bulunan Kolordularla harekete geçmek ve kaynayan aşdan istifade etmek için, geç kalmamak lâzım olduğunu ileri sürmüşler....

Amiral Suschon da Karadenizde üstünlüğün bizde olduğunu söylemiş. Bulgarların bizim tarafta harbe gireceklerine göre artık bizim Trakya cihetinden bir endişemiz kalmamış olacak. Bulgarlar Sırblara ve Yunanlılara karşı harbedecekler. Romanya da hiç olmazsa bîtaraf kalacak. Karadenizde hâkimiyet bizde olduğuna göre Rusların İstanbul Boğazına ve civarlarına karşı bir teşebbüsleri de bahis mevzuu olamıyacak. Şu halde serbest kalacak Türk Kolordulariyle Almanlara yardım için mühim bir hareket yapmak icab ediyor. Esasen Alman orduları garb cebhesinde muzaffer olarak Belçika'da ve Fransa'da ilerliyorlar. Kat'î netice yakında alınacakdır. Şark cebhesinde de Avusturya-Macaristan orduları Rusya içersine girmişlerdir. Rusların bozgunluğu yakındır. Türkler acele davranmazlarsa, fırsatı kaçırmış olacaklar ve Rusya'nın taksiminden hisse alamıyacaklar, bunun için acele harbe girmeli. Almanların bu mütaleaları üze-

rine Enver Paşa Türklerin nasıl hareket etmesi icab edeceğini soruyor, esasen harbin yüksek sevk ve idaresinde ittifak muahedesi mucibince Liman Paşa'ya bir salâhiyet verilmiş olduğundan bu sual zarurî oluyor. Bu mübarek Mareşal da kendi kumandasındaki Birinci Ordunun üç Kolordusuyla Karadenizde Odesa ile Akkerman arasındaki Rusya sahillerine ihrac hareketi yapmayı ve bu suretle Rus ordusunun sol cenahına ve gerilerine tesir ederek Avusturya ve Macaristan ordularının yükünü tahfif ve onların ilerlemelerini tesri etmeyi ileri sürüyor. O esnada müzakerede hazır bulunan diğer Almanlardan bazıları, Süveyş kanalına taarruz ederek İngilizlerin Hindistandan celbetmekte oldukları asker, levazım vesairenin geçmesine mani olmayı, teklif ediyorlar. Bu tarzda hareket edilirse hem garb cebhesine bu yoldan İngiliz kuvvetleri gitmesine mümanaat edilecek; hem de Mısırdaki İngilizler işgal edilerek Çanakkale'ye karşı bir teşebbüs yapmalarına mümanaat olunacak. Mısırda muvafaakıyet halinde Mısır kâmilen Türkiye'ye ilhak olunacak. Ekseriyet bu fikri tecih ediyor. Amiral Suschon dahi Liman Paşa'nın bu meclisde alenen sorduğu ve tasdik cevabı beklediği Karadeniz hâkimiyeti hakkında Mareşali kızdırmamak maksadiyle verdiği zayıf müsbet cevabın yükünden kurtulmak için Süveyş kanalına taarruzu tervic ediyor.

Liman Paşa kitabında diyor ki: "Bu meclisde, şayed Türkiye harbe girerse Süveyş kanalına karşı bir hareket icrasının muvafık olub olmadığı tezekkür edilecek idi. Bahriyeliler pek hararetle böyle bir hareketin lehinde bulundular. Ben ise o zamanki Alman ve Avusturya cebhesi vaziyetine nazaran Odesa ile Akkerman arasında bir büyük ihrac hareketinin, Avusturya cenub cenahının

yükünü tahfif edebileceği mülâhazasiyle, elzem olduğu fikrinde bulundum. O vakit Rus Karadeniz filosunun kıymetinin yüksek addedilmemesine mebni ve hususiyle Odesa mıntakasında muntazam Rus kıtalarının az olmalarından dolayı, seri ve cesurane bir hareketin bu yolda bir teşebbüsü fennî olarak pek mümkün farzettiriyordu. İhrac ordusunun sonradan ihtiyaçlarını temin için ilk şart, tabiî, Rus filosonun mağlûb edilmesi idi. Amiral Suschon'un o vakit kat'î ifadelerine nazaran Göben ve Breslav'ın muavenetiyle icra edilecek böyle bir teşebbüsden pek ziyade bir ümid beklenebilirdi.

Lâkin ben bu fikrimde yalnız kaldım. Diğer zatların kâffesi mümkün mertebe seri icra edilecek Mısır seferinin mühim tesirleri mucib olacağı kanaatinde idiler. Ben daha o zaman Türkiye'nin mahdud vasıtalarıyla ve muvasala yollarının fenalığına nazaran Mısırı fethetmenin nasıl mümkün olacağına akıl erdiremiyordum. Deniz İngizlerin elinde olduğu için az zamanda Hindistan'dan, müstemlekelerden veyahud anavatandan Mısıra kuvvetli kıt'alar sevkine daima muktedir idiler. Süveyş kanalındaki İngiliz mevzileri ise modern harb vasıtalarının her türlüsüyle techiz edilmişlerdi. Kanal boyunda mevcud demiryolları, eldeki kıt'aları tehdid edilen noktalara süratle toplamak imkânını verirdi. Kanaldaki uzun menzili düşman topları, harb gemilerindeki büyük çaplı İngiliz topları ve kanaldaki sabih bataryalar çölün içinde pek uzaklara tesir gösterebilirlerdi."

Odessa civarına Türk birlikleri çıkarmak fikri. Liman Paşa'nın Odessa taraflarına asker ihracı hakkındaki teklifi ve şu mütaleaları bu adamın düşman sahiline asker ihracı hakkında hiç bir fikri ve malûmatı olmadığı-

nı göstermektedir. Bir Yavuz ve bir Midilli ile koca Karadenizde üç Kolorduluk bir kuvveti Karadeniz Boğazından takriben 300 mil uzakta olan Akkerman civarına, yani bizim nakliye gemilerimizle vasatî on milden 30 saatlik yola nasıl emniyetle götürmek ve bu nakliyatı temin eylemek mümkün olacakdı? Bundan sonra düşman sahillerinde ihrac hareketini hangi vasıtalarla yapacakdık? Odessa veya Akkerman, Rus bahrî üslerine pek yakın bir yerdir. Rus'ların pek çok torpido ve destroyerleriyle ve yedi aded denizaltı sefineleriyle her zaman bu ihrac hareketi taciz edilebilir; ve bir çok nakliye gemileri batırılabilir. Bundan başka açık sahilde ihrac yapacak nakliye gemilerini icabında muhalif havalarda veya düşman donanmasiyle çarpışırken iltica ettirecek ve askılayacak hiçbir yakın üssümüz yok. Balkan harbinde Şarköyüne onuncu kolorduyu ihrac ederken Marmara gibi bir denizde ve düşman dononması yok iken neler çekmiştik? Müşir Liman Paşa bu kadar vukufsuz ve hiç bir esaslı tetkike tabi tutulmamış bayağı bir teklifi nasıl yapabilmişdi? Hayret etmemek kabil değildi. Kendisi bahriyelilerin dahi Mısır seferini iltizam ettiklerini söylüyor ve buna taccüb ediyor? Bu işdeki nükteyi, espiriyi Liman Paşa kavrıyamamışdı. Amiral suschon ihtimal ki böyle bir ihrac hareketi teklifi vaki olmadan Karadenizde Rus donanmasına tefevvuk hususunda fikri sorulduğu zaman Yavuz ve Midilli'nin yardımıyla bu üstünlüğü temin edebileceğini söylemişdir ve bu fikir doğrudur; lâkin Rus donanması kâmilen imha edilmeden Karadenizde bu kadar uzun, yani 30 saatlik mesafeye deniz sevkiyatı yapmanın emniyetle mümkün olmıyacağını ve birçok nakliye gemilerinin askerlerle beraber batacağını idrâk etmek için Amiral Suschon olmaya lüzum yok. Almanla-

rın, Enver Paşa'nın etrafını sarmış gibi yapdıkları harb meclisinde, Mareşal Liman'ın bu teklifi damdan düşer gibi vâki olmuş idi; çünkü esasen kanal seferini yapmak fikri tâ Almanya'dan geliyordu. Ve bu işde muvaffak olabilirsek neticeleri itibariyle bizim Enver Paşa'mıza ve harbi istismar etmek istiyen altıncı kol mensublarına hoş görünüyordu. Onun için bunların hepsi kanal seferinin icrası fikrinde toplanabiliyorlardı. Çölde muvaffakıyetsizlik halinde verilecek kayıb, Karadenizde batacak gemilerin içinde boğulacak veya Odessa kıyılarında esir düşecek mikdardan çok az olacakdı. Bunun için hiç akılda olmayan Odessa'ya ihrac teklifi birdenbire Liman Paşa tarafından yapılınca hepsi hayrete düşmüş idi. Alman bahriyelileri de, Odessa teklifinde ısrar edilmesin diye kanal seferine tarafdar görünmüşler ve bu suretle Karadenizde bahrî üstünlük hakkında evvelce söylemiş oldukları mütaleadan dolayı münakaşaya düşmemek hususunu temin etmek istemişlerdi.

Mısır'a taarruz. Diğer taraftan bir çöl seferi hakkındaki teklif de askerî kıymetden mahrum idi. Almanya'da, bu fikir, herhalde iyice tedkik edilmeden, üstünkörü düşünülmüş bir şey olacakdı. Liman Paşa'nın bu kanal seferi hakkında yazdığı mütalealar daha doğru idi. Esasen Almanya'daki Almanların Mısır'ın fethini düşünmediklerini zannediyorum. Bunların fikri sadece kanaldaki seyrüseferi menetmek idi. Bunun için kanalın şarkında Türk ordusu bir kısım kuvvetle bir mevzi tutabilirse bunu mümkün görmüşlerdi. Fakat kanala kadar gitmek ve Tih çölünden geçmek zorluğu ve kanal boyuna kadar gidib orada tutunmaya çalışacak Türk kuvvetlerinin nasıl ihtiyaclarının temin olunabileceğini bilmeme-

lerinden dolayı bu teşebbüsün muvaffak olub olmayacağını tedkik ve takdir edememişlerdi. Bu işin teferrüatını Türkiye'deki Almanlara bırakmışlardı. Bunlar ise Türkün göreceği zarar ve ziyanla alâkadar değillerdi. Çoğu da Alman başkumandanlığına yaranmak için mümkün olmayan şeyleri mümkün gibi göstermeğe çalışıyorlar ve müşkülâtı bertaraf etmeğe uğraşıyorlardı. Bu işin en hararetli tarafdarı Von Kres idi.

Kanal seferi uzun boylu hazırlıklara, deve vesaire tedarikine bağlı idi. Almanlar bu hususda nakdî fedakârlığı da göze almış göründüklerinden, Enver Paşa hazırlığı en az bir kaç ay sürecek olan bu iş için bidayette menfi bir vaziyet almamış ve Almanya'dan gelecek şeylerin vürudunu temin etmek üzere bu sefere tarafdar görünmüş idi. Diğer tarafdan Liman Paşa'nın teklifini de reddetmemiş. Esasen Sofya'ya gitmiş Talât ve Halil Beyler dönmeden bir karar vermek istemediğinden, Enver Paşa, Liman Paşa'ya kendi kumandasındaki Birinci ordudan üç kolordunun böyle bir ihrac hareketi için hazırlıklara ve talimlere başlamısının münasib olacağını söylemiş. Mareşal Liman Von Sanders verilen bu karardan pek memnun olmuş. Ertesi günü hemen hazırlıklara başlıyacağını bildirmiş...

Karargâhı umumî harekât şubesinin Alman şefi olan Albay Von Kres bizimle gayet az temas eden bir adam idi. Şubenin carî muameleleri benim elimde idi. Kendisi ayrı bir odada, sade General Bronzart'dan aldığı emirlerin teferrüatını hazırlamak ile meşgul olurdu. Ne emir alır? Ve ne düşünür, hazırlardı? Hiç haberimiz yok idi. Bu vaziyette kendisiyle görüşüp herhangi bir teşebbüsü ve meseleyi tedkik ve münakaşaya imkân bulamazdım. Von Kres'in bu tarzda çalışması ancak 15 gün sürmüşdü. On-

dan sonra kanal seferinin hazırlıklariyle meşgul olmak üzere büsbütün şubeden irtibatını kesmiş ve artık hiç bir münasebetimiz kalmamışdı.

16 Ağustos 1914 pazar akşamı Alman meclisi dediğim meclis dağıldıkdan sonra, merhum Hafız Hakkı Paşa'yı görüb müzakereden malûmat almak istedim. Yukarıda zikredilen haberleri alınca hem hayret ettim ve hem çok müteessir oldum. Mısır seferine şimdilik büyük bir ehemmiyet vermeğe lüzum yoktu. Çünkü böyle bir sefer için uzun hazırlıklar yapılacaktı. Bu işe Von Kres memur edilmişti. Bu adam düşünecek, projeler hazırlayacak, bu projeler müzakere edilecek, bundan sonra deve mübayaa edilecek veya kamyonlar tedarik olunacak, bu suretle aylar geçecek. Bu müddet esnasında, elbette bu seferlerden vazgeçirmek için, başkumandan vekiline müteaddit teklifler yapabilirdik. Fakat Liman Paşa'nın Odessa civarına asker ihracı teklifi böyle değildi, bunun acele önüne geçmek lâzım idi. Eğer bu teşebbüse süratle mani olamazsak, nakliye gemileriyle, donanma İstanbulda ve bu işde kullanılacak birlikler de İstanbul ve civarında olduklarından birdenbire harekete geçilmek ihtimali ve tehlikesi vardı.

Mısır sefirini yapacak birliklerin Suriye'den hareketleri lâzım geliyordu. Oradaki ordu kumandanı Halebli Zeki Paşa, aklı başında tecrübeli, zeki bir kumandan idi. Balkan harbinde Vardar ordusu kumandanlığını dirayet ve basiret ile yapmışdı. Onun böyle bir sefere kolayca muvafakat etmiyeceğini bildiğim için; ilk iş olmak üzere, Zeki Paşa'dan bu hususda malûmat istemeği aklıma getirdim. Onun ile bir muhabere kapısı açarak bu işi sürüncemede bırakmayı ve nihayet bu tehlikeli çılgınlığın önüne geçebilmek imkânını bulacağımızı ümid ettim. Çölün

zorlukları ancak motör kuvvetiyle yenilebilir. Bu da bizde yok idi. Almanya'dan getirmek imkânı pek zayıf idi. Fakat Odessa seferini yapacak kuvvetlerin başındaki ordu kumandanı bizzat Liman Paşa idi. Bazı tümenlerin komutanları da Alman idi.

Odessa'ya ihraç zorlukları. Merhum Hafız Hakkı'ya Balkan harbinde başımızdan geçen Şarköy ihrac hareketini izah ettim. Karadenizin halini anlattım. Karadenizde Rus filosu olmasa bile bizim böyle üç kolorduyu düşman sahiline, bizim gemilerimizle 30 saatlik mesafeye nakil ve orada ihrac edebilmekliğimizin çok güç olacağını ve Rusların Odessa'ya demiryolları bulunduğundan müteaddid kolordularından bir kısmını süratle naklederek bizimkileri ezib esir edebileceklerini söyledim. Bu bir çılgınlıkdır! Hiç bir hesaba müstenid değildir, dedim ve sözlerime şunları ilâve ettim:

"Çanakkale'nin taarruza uğrayabileceğini unutuyorlar mı? Venizelos idaresindeki Yunanlılar İtilâf Devletleriyle harbe girmeğe hazırdırlar. İngiliz ve Fransız filoları ile Yunan ordusu birleşerek Çanakkale'ye hem denizden ve hem karadan asker ihracı suretiyle karadan taarruz ederlerse ne ile mukabele edeceğiz? Bulgarların vaziyeti henüz belli değil. Bunların hepsi lehimize halledilmiş olsa bile Karadeniz'deki Rus filosunu hiç düşünmüyorlar mı? Bu filo, imha edilmedikçe Karadenizde hiç bir asker ihracı ve nakli teşebbüsüne girişilemez. Rus donanması ehemmiyetsiz bir şey değlidir. Yavuz ve Midilli bize kat'î bir üstünlük vermemişdir. Ruslar destroyer ve denizaltı sefineleri itibariyle bizden üstündürler. Rus donanması gafil avlanıp kısmen imha edilmek suretiyle zayıf düşürülmedikçe Karadenizde bahrî üstünlük iddia-

sında bulunamayız. Odessa civarına yapacağımız ihrac hareketlerini Ruslar her zaman kendi yakın üslerine dayanarak torpidolarla ve denizaltılarla iz'ac ve hattâ menedebilirler. Eğer Amiral Suschon Karadenizde üstünlüğün bizde olduğunu iddia ediyorsa ondan tahrirî bir rapor isteyelim; bugünkü donanma kuvvetiyle Odessa'ya asker ihracını ve deniz nakliyatını emin bir surette koruyabilir mi? Bu hususdaki her türlü mes'uliyeti deruhde edebilir mi? Donanma, başkumandanın emri altındadır. Doğrudan doğruya donanma kumandanı sıfatiyle kendisine yazalım ve kendi imzası tahtında bize mütaleasını bildirsin. Bizim şubede bahriye erkânından bir zat var; onu getireyim onun da mütaleasını alınız. Ayrıca bizim bahriye nezareti erkânıharbiyesine de soralım. Diğer tarafdan bizim nakliye gemilerimiz kâfî değildir. Karaya asker ihracına mahsus kâfi derecede mavuna, şalope, duba, motorbot vesairemiz yokdur."

Hafız Hakkı dedi ki: "Karadenizde hâkimiyet meselesi elbette çok mühimdir. Bu temin edilmeden hiç bir harekete teşebbüs edilemez. Bahriye erkânıharbiyesinin fikrini soralım. Amiral Suschon'dan tahrirî bir rapor istemek fikri de çok iyi. Ben evvelâ Enver Paşa'yı bu fikirler için hazırlıyayım. Sofya'dan Talât ve Halil Beyler de gelsinler. Bakalım onlar ne haber getirecekler? Siz şimdilik Odessa'ya ihrac hareketi yapılacakmış gibi tedkikler ve projeler hazırlayınız. Enver Paşa'dan muvafakat aldıkdan sonra, Amrial Suschon'a yazıb tahrirî rapor isteriz. O rapora göre son kararı veririz."

Bunun üzerine tekrar Hafız Hakkı merhuma rica ettim: "Enver Paşa Şarköy'e yapdığımız ihrac hareketinde, Marmarada düşman donanması olmadığı halde, neler çekdiğimizi pek iyi hatırlar. İhrac hareketi yapan onun-

cu kolordunun erkânıharb reisi idi. Bunun için hiç zannetmem ki Liman Paşa'nın Odessa tarafına ihrac hareketini samimî olarak kabul etsin. Eğer Karadenizde bahrî hâkimiyetin kolayca tesis olunacağına ve donanmamızın böyle bir ihrac hareketini temin edebileceğine katiyetle kani olsaydılar, Amiral Suschon ve Alman ataşenavali Human bu işi tervic ederek bugünkü müzakerede Mısır sefirini iltizam etmezlerdi. Liman Paşa'nın bu ihrac hareketi fikrinde yalnız kalması çok manalıdır. Bunun için Amiral suschon'dan bu hususda tahrirî bir rapor istemek fikrini Enver Paşa kolaylıkla kabul edecekdir. Göreceksiniz ki Amiral vereceği raporda bu işin mesuliyetini üzerine alamıyacaktır. Bu cihetden yürür isek bu yanlış ve âkıbeti çok fena hareketin süratle önüne geçebiliriz."

Böyle bir ihrac hareketi için bizim harekât şubesince yapılacak ehemmiyetli bir iş yok idi. İhrac edilecek kıtalar birici orduya mensub olub onun kumandanı olan Liman Paşa şifahen aldığı emir üzerine kendi ordusunda hazırlıklara başlamışdı. deniz sevkiyatı hazırlıkları ise sevkiyat ve nakliyat işleriyle uğraşan üçüncü şube tarafından yapılacaktı. Biz yalnız son karar verilince donanmaya ve birinci orduya irkâb ve hareket için icab eden emirleri verecekdik.

Odessa civarına ihraç hazırlıkları. 1914 Ağustos nihayetinde birinci ordu kumandanlığı, bu irkâb hareketi için şöyle bir proje hazırlamış idi:

İstanbul'daki birinci kolordudan: Alman Albay Nikolay bey kumandasında üçüncü fırka; Edirne'deki ikinci kolordudan Alman albay Zondenstern bey kumandasında beşinci fırka; Bandırmadaki dördüncü kolordudan Al-

man albay Thromer bey kumandasında onuncu fırka ihrac edilecek kolorduların birinci kademelerini teşkil edecekler.

Bu birinci kademeye birinci ordu emrindeki ağır topçu taburu ve kolorduların tekmil istihkâm kıtaları beraber verilecekdi.

İkinci kademede diğer üç fırka ile süvari livası ve üçüncü kademede de baki üç fırka ile diğer kıtalar sevkolunacakdı. Her kademe yanına bir haftalık yiyecek alacakmış, nakliye gemilerinin 48 saatde dönebilecekleri tahmin edilmiş.

Bu projenin pek yanlış ve tatbiki gayri mümkün bir şey olduğu kolaylıkla anlaşılıyordu: Evvelâ bizim üç fırkayı birden, topcularıyle ve ağırlıklarıyle beraber yükliyecek nakliye gemilerimiz yok idi. Mevcud gemiler beş mil ile on mil arasında, sürate malik köhne şeyler idi. Bu gemiler ile Odessa civarına 48 saatde gibi gelmek, yüklemek boşaltmak katiyyen mümkün değil idi.

Bundan başka karaya asker çıkarmak için lâzım gelen vasıtalar ve iskele malzemeleri düşünülmemiş idi. Gûya bunları karargâhı umumî üçüncü şubesindeki Alman şef ihzar ettirecekdi. Fakat bunların ihzarı haftalarca sürecek bir iş idi. Bu hazırlıklara biz hiç karışmadık. Liman Paşa'nın ordugâhında Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım ve harekât şubesi müdürü Binbaşı İsmet Beyler bulunuyordu. Bunların ihrac projelerini hazırlamakda ne dereceye kadar meşgul olduklarını bilmiyorum. Liman Paşa bu projeleri hazırlatmakla uğraşırken biz de icabedenlerin dikkatini şu noktalara celbe çalışdık:

1- Bu işte bir baskın hareketi bahis mevzuu olamaz. Boğazdan Odessa civarına kadar 300 millik mesafe bizim nakliye gemilerimiz tarafından en çabuk 30 saatte

katolunabilecekdir. Rus donanmasının bu müddet zarfında bu nakliyatdan haberdar olamaması mümkün değildir.

2- Zannedildiği gibi nakliye gemilerini batı tarafa, sahil cihetine sıralıyarak harb filolarımızın doğu tarafda cevval bir surette dolaşması ve Rus filosunun hücumuna karşı hazır bulunması bu sevkiyatı temin edemez. Rus filosu bizim harb filomuza gözükerek onu uzaklara çekebilir. Rus filosu görülünce, bizim filo behemehal onun cazibesine kapılarak nakliye kafilesini bırakacakdır. Bu esnada Rus torpidoları ve denizaltıları bizim nakliye gemilerimizi kâmilen batırabilirler. Düşman denizaltılariyle uçaklarının faaliyetine bizim harb filomuz hiçbir suretle mani olamaz.

3- Şu halde evvelâ Rus filosunun ortadan kaldırılması, ondan sonra emniyet gelince, yani Karadenizde hâkimiyet mutlak bir surette tesis edilince askerimizin, nakliye gemilerimize irkâb edilmesi ve Karadenize sevkolunması lâzım gelir.

4- Buna göre şimdilik irkâb ve ihrac hareketi değil, Rus filosunun Karadenizde ezilmesi meselesi birinci plândadır. Hazırlıklar yapılsın. Fakat Karadenizde Rus filosu ezilmedikçe bir tek asker ve top gemilere bindirilemez.

5- Bu mülâhazaya göre evvelâ Amiral Suschon, Karadenizdeki Rus filosunu ne suretle ezebileceğini, deniz üstünlüğünü nasıl ele geçirebileceğini ve ne zaman Karadenizde askerî sevkiyat ve nakliyatı himaye mesuliyetini üzerine alabileceğini lâyikile tedkik etsin ve başkumandanlığa raporunu versin.

6- Bizim donanma Karadenizde meşgul iken İngiltere ve Fransa'nın Yunanlılarla beraber Çanakkale'yi zorla-

maları ihtimalini de düşünmek lâzımdır.

7- Bütün ümidimizi gelen Alman gemilerine bağlamak doğru olamaz. Midilli kruvazörü bir muharebe unsuru değildir. Yavuz ise biricik muharebe gemisidir. Buna herhangi bir sebeble sakatlık ârız olursa bütün ümidler mahvolur. Bizim torpido filomuzun zaafı ve denizaltı sefinelerimizin ve uçaklarımızın mevcud olmaması Yavuz'u her zaman düşman torpido ve denizaltı sefinelerinin ve uçaklarının hücumuna maruz bırakabilir. Rusların tezgâhda üç dretnotunun inşa edilmekde olduğunu da unutmamak icab eder.

Hafız Hakkıdan başka Mahmud Kâmil Paşa'ya da bu cihetleri anlattım. Von Kres ile bu mesele hakkında aramızda şiddetli bir münakaşa geçdi. Ona da böyle hayallerle vakit geçirmenin doğru olmadığını ve bu nevi hareketlerle Türkiye'nin düşmanları karşısında zayıf ve müdafaasız bırakılacağını söyledim; eğer Kanal seferi hazırlıkları da böyle Odessa'ya ihrac teşebbüsü gibi tatbiki kabil olmayan şeylere istinad ederse, bu teşebbüsün de iyi bir neticeye nüncer olamıyacağını ve çöllerde Türk askerinin ve bu işlere önayak olan Alman zabitlerinin perişan olacaklarını ilâve ettim. Von Kres bana dedi ki:

"- İhsan Bey, ben tecrübeli bir Alman erkânıharbiyim. Yedi sekiz günlük bir yürüyüş ile katledilecek bir çölde sefer icrasının ne gibi güçlüklere maruz kalacağını bilirim. Esaslı hazırlıklar yapılmadan ve temin edilmeden bu işe başlanmasına muvafakat etmem. Odessa'ya ihrac hareketine gelince bu iş zaten henüz kabul edilmiş değildir. Alman başkumandanlığının da buna razı olacağını zannetmiyorum."

Von Kres bizim harekât şubesinin Alman şefi idi. Kanal seferi işi çıkdıkdan sonra kendisi bizim şubeden alı-

narak yalnız başına Kanal seferi hazırlıklarını yapmağa memur edilmiş idi. Bu hazırlıkları ve projeleri İstanbul'da ikmal ettikten sonra Şam'a gidecek ve orada vazifesine devam edecekdi.

Diğer taraftan bizim şubedeki bahriye erkânıharb zabitini bahriye erkânıharbiyesine gönderdim ve şu talimatı verdim:

1- Odessa hareketi fevkalâde gizli tutulacakdır.

2- Bu hareketin icrasına biz muarızız; ne donanmamızın ve ne de nakliye gemilerimizin böyle 30 saat uzakda ve Rus bahrî üsleri yakınında bir sahile ihraç hareketi yapmaklığımız müsait ve kâfi olduğunu zannetmiyoruz. Fakat Almanlar Enver Paşa'yı buna iknaya çalışmakdadırlar. Hattâ Liman Paşa kendisini emir almış telâkki ederek ordusunda hazırlık yapmakdadır.

3- Ben bu işin bizim bahriye erkânıharbiyemizden ayrı ve amiral Suschon'dan ayrı sorulmasını ileri sürdüm. Belki kendilerinden sorulacakdır.

4- Bahriye erkânıharbiyesini bu hususda tenvir ediniz, onlar da münasib suretle Cemal Paşa'yı tenvir etsinler. Cemal Paşa bu işin sakatlığını idrak ederek Enver Paşa'ya tesir etsin.

5- Diğer tarafdan amiral Suschon ile çalışan Türk bahriye zabitlerini gizlice tenvir ediniz. İmkân nisbetinde amirale bizim donanmamız ve gemilerimiz hakkında doğru malûmat versinler. Kendimizi dev aynasında göstermesinler. Şarköy tecrübesi daha pek yenidir. Ondan sonra bahriyemize ve nakliye gemilerimize esaslı kuvvetler iltihak etmemişdir. Amiralden istiyeceğimiz raporun tanzimi sırasında kendilerine fırsat düşerse amirali tenvir etsiner; ve bu işi himaye ve muhafaza edib edemiyeceğini kat'î surette söylemek hususuna onu sevkeyle-

sinler. Ben eminim ki amiral Suschon bu mesuliyeti üzerine olamıyacakdır. Öyle olsa idi kanal seferini terviç yolunda rey vermezdi.

Biz böyle çalışırken Almanlar da propaganda hususunda geri kalmıyorlardı: Cemal Paşa'nın Harbiye mektebinde bulunan ikinci ordu karargâhında erkânıharb reisi albay von Frankenberg kanal sefirini hazırlamağa memur edilen von Kres, Liman Paşa'nın yaverleri, fırka kumandanı olan Alman zabitleri üçüncü ordu erkânıharb reisi yarbay Guze vesaire mütemadiyen bizim zabıtlere vesaireye şu telkinlerde bulunuyorlardı: "Türkiye süratle harbe girdiği takdirde Rusya'yı Alman ve Avusturya kuvvetleriyle beraber süratle ezeceğiz. Rusya'dan Kafkasya'yı tamamiyle alıp Türkiye'ye ilhak edeceğiz. Kanal seferi yapıldığı takdirde Mısır'ı fethedeceğiz. Bu da Türkiye'ye iade olunacak. Fakat acele edib harbe girmeli ve Rusya uzak yerlerdeki askerlerini getirmeden onu yere vurmalı."

17 ağustos pazartesi günü Hafız Hakkı'yı terar gördüm ve ne yapıldığını sordum. Şu cevabı verdi:

"- Bahriye erkânı harbiyesinden malûmat alacağım. Buradan elde edeceğim şeyler üzerine Enver Paşa ile görüşüp amiral suschon'dan tahrirî rapor istemek bahsini ileri süreceğim. Sen şimdilik pek gizli tutulan bu işi kurcalama. Talat ve Halil Beyler gelinceye kadar bekle."

16 ağustos 1914 de Sofya'ya varmış olan Talat ve Halil Beyler Bulgar Başvekili Radoslavof vesaire ile görüşmüşler; birkaç günlük görüşme neticesinde Bulgarlar, Romanya kendi istedikleri araziyi vermedikçe, bir şey yapamıyacaklarını, ipin ucunun Romanya'da olduğunu, Romanya'nın Almanya ve Avusturya'ya karşı bağlılığını reddederek bitaraflık ilân etdiğini, yakında İngiltere ve

Fransa ile birlikde harbe karışmasının muhtemel oldu ğunu, bu vaziyet karşısında Bulgaristanın bir şey yapamıyacağını, Romanya temin edilirse ve bizim istediğimizi vererek bizi tatmin ederse o zaman, Türkiye, Romanya ve Bulgarista'nın ittifak akdetmelerinin mümkün olacağını ileri sürmüşlerdir.

Sükutu hayâle uğrayan Talât ve Halil Beyler 20 ağustos 1914 tarihinde Sofya'dan Bükreş'e hareket ettiler. Romanya hükûmeti Yunanistandan da bir heyet çağırarak bir "Balkan ittihadı veya ittifakı" vücude getirmek fikrini ileri sürmüş, bizimkiler, 22 Ağustosta Bükreş'e varan Yunan heyetiyle de görüşmüşler. Bu esnada Romanya, Bulgaristan ve Yunan matbuatında Balkan ittihadından bahse başlandı. Talat Bey evvelce 1914 mayısında da Romanya'ya seyahat etmiş idi; fakat o zamanki hararetli kabulleriyle bu defaki görüşmeler arasında mühim farklar görmüş, çünkü Fransa ve İngiltere dahi gerek Yunanistan'da ve gerek Romanya'da Propaganda yapmakda olduklarından Romanya'da bir faide temin etmek mümkün olmamış; bu olamayınca Bulgaristan da hiçbir şeye yanaşmamış. İşte bu suretle Talat ve Halil Beyler, nihayet, elleri boş olarak İstanbul'a döndüler.

Bulgaristan ve Yunanistan kralları Almanya tarafını iltizam etmek ister gibi görünüyorlarsa da hükûmetleri buna yanaşmıyorlardı. Hele Yunanistanda Kral ile Venizelos arasında oldukça mühim bir mübareze vardı.

Talât ve Halil Beylerin bir şey yapamadan dönmeleri sade bizi değil, Almanları dahi düşündürdü. Ve hemen Bronzart Paşa'ya, bir vesile getirerek, bunların bir netice elde edemediklerini, Bulgarların şübheli vaziyetlerinin asla değişmediğini, bu vaziyet karşısında Trakyada ve Boğazlarda gayet kuvvetli durmaklığımız lâzım geldiği-

ni söyledim. Karadenizdeki Rus filosunun mühim bir şey olduğunu, Yavuz ve Midilli ile Ruslara karşı kat'î bir üstünlük temin edemediğimizi donanmamızın, torpido ve denizaltı sefinelerince mühim noksanı bulunduğunu, bizim şubedeki bahriye erkânıharb zabitinin de bu fikirde bulunduğunu, müsaade ederse bir kere de amiral Suschon'a bir emir yazıb onun bu hususdaki tahrirî mütaleasını istemekliğimizi teklif ettim. Uçakdan da mahrum olmaklığımızın Karadenizde kat'î üstünlük teminine mani olduğunu ileri sürdüm. Bronzart Paşa:

- Ben baş kumandan vekili ile görüşeyim, cevabını verdi.

Bundan sonra Hafız Hakkı ile görüşdüm; ve sırası düşdüğünden dolayı Bronzart Paşaya yapdığım teklifi söyledim: "İyi olmuş; ben de tekrar görüşeyim. Bahriye erkânıharbiyesi de Karadenizde kat'î hakimiyeti şübheli görüyor." dedi.

Nihayet bu görüşmeler neticesinde Amiral Suschon'dan tahrirî bir rapor istemeğe karar verildi. Kendisine baş kumandanlığın bu kararını tahriren tebliğ etdik. Amiral Suschon bu emre karşı 10 eylûl 1914 de şu raporu gönderdi:

"1- Göben, Breaslav, Turgut, Barbaros zırhlılariyle Berk ve Durak ganbotlarından ve altı torpido muhribinden mürekkeb bulunan Osmanlı filosu 13 Eylûlde Rus filosunu arayabilir. Mevsuk malûmata göre Rus filosu Panteleymon, Joan Slatonst, Evstafi, Syvyatov, Restislav, Sinob muharebe gemileriyle, Kaul krüvazöründen, 4 torpido muhribinden, 8 büyük torpido, 5 denizaltı gemisi ile birkaç deniz uçağından mürekkebdir. Harbin ilânından beri geçen altı hafta zarfında ihtiyat filosu ile yeniden inşa edilmekde olan gemilerden büyük bir kısmının

hizmete alınmış olduğunu kabul etmek icab eder. Bunun için aşağıdaki gemilerin hiç olmazsa yarısı muharebeye hazırdır. Pamyat Merkür krüvazörü, 3 ganbot, 6 muhrib, 5 büyük ve 5 küçük torpido, 4 torpil gemisi.

İki taraf deniz kuvvetleri adedce mukayese edilirse Osmanlı filosunun hiç olmazsa çabuk bir muvaffakiyet istihsal edemiyeceği kabul edilmelidir. Bunun gibi Alman denizcilerinin gayret ve faaliyetlerine rağmen Osmanlı gemilerinin hal ve talim ve terbiyesinin daha uzun müddet fevkalâde noksan ve fena bulunacağı göz önüne alınmalıdır. Bununla beraber Göben ve Breslav'dan Osmanlı gemilerinin kusur ve noksanlarını ehemmiyete değer bir suretde telâfi edeceği fikir ve kanaatine de itiraz edemem.

2- Deniz nakliyatını temin için düşman deniz kuvvetlerinin mahvı veya istinat noktasının muhasara edilmesi iktiza eder. Rus filosunun kat'î neticeli bir muharebeye gireceğini zannetmem. Halbuki Rus filosunun Odessa, Ocakof, Sivastopol mevkilerinde emniyetli bir suretde ihata ve muhasarası ise Osmanlı filosu için pek güçdür. Bundan dolayı Odessa civarında Rus istihkâmlarının kapısı önünde yapılacak bir karaya asker çıkarma hareketi esnasında Rus torpido ve denizaltı gemileri teker teker veya birlikde ötede beride ansızın görünerek nakliye gemilerine taarruz etmek ve icabında derhal kaçmak hususunu pek muvaffakiyetle yapabilirler; bu teşebbüslere Osmanlı filosu emniyetle mani olamaz. Bundan dolayı karaya çıkma hareketlerinin Rus torpido ve uçaklarının gözü önünde yapılması icab eder.

3- Deniz haritalarına ve risalelerine göre Tuna ağziyle Odessa arasındaki sahilin bir ihraç hareketine karşı umumî suretde müsaid olmadığına hükmetmek icab

eder. Bu sahil, düz koylardan mahrumdur. Rüzgâr ve dalgalara karşı aslâ mahfuz değildir. Nakliye gemileri açıkda demirlemeğe ve her yerde sahilden uzakda durmağa mecburdur. Bundan dolayı birliklerin karaya çıkarılması durgun havada bile güç ve uzun zamana mütevakkıf olup ufak bir rüzgâr olduğu takdirde tamamiyle imkânsız olur. Sahil kısmen dar ve alçak, denizden büyük tuzlalarla ayrılmış tepeciklerden mürekkebdir. Bu sebeblerle denizcilik bakımından Odessa ile Romanya hududu arasındaki sahil bir çıkarma hareketine müsaid değildir. Odessa şarkında dahi ahval aynı suretde uygunsuzdur. Bununla beraber Odessa havalisine asker çıkarmak matlûb olduğu takdirde bu mahallin mümkün olduğu kadar Romanya hududuna yakın olması sevk ve idare, ve mesafe kısalığı bakımından daha muvafikdır.

4- Osmanlı filosunun hazırlığının derecesi müsaade eder etmez Karadenize çıkmak ve hafif gemilerle muhtemel ihraç mahallerini aramak ve tedkik eylemek niyetindeyim.

Son söz olarak şunu arzetmek isterim ki bir karaya çıkartma hareketi, ne kadar süratli veya baskın tarzında yapılırsa o kadar muvaffak olması ihtimali büyükdür. Hazırlıklarla ne kadar vakit kaybedilirse muvaffakiyet talihi ve ihtimali o kadar azalır.

10 eylûl 1914

Amiral Suschon"

Alman amiralinin bu raporu Odessa civarına asker ihracının aleyhinde olduğundan artık işin önüne geçmiş olduk. Bu meselenin en hararetli tarafdarları dahi susmağa mecbur oldular.

Liman Paşa'ya Almanya'dan gelen ihtarlar. 16

Ağustos müzakeresinden sonra Liman Paşa, kendi fikirlerinde ısrara devam ettiğinden, Alman sefiri onu Almanya'ya şikâyet etmiştir. Esasen Süveyş kanalına karşı bir taarruz hareketi icrası teklifi ilk önce Alman başkumandanlığından bize gelmiş idi. Bulgarların Almanya lehinde harbe gireceklerini muhakkak sayan Almanya, müttefiki olan Türkiye'nin seferber ordularını kullanmak için istihdam mahalli aramış ve en münasip olmak üzere Mısır seferini bulmuş idi. Bunu Liman Paşa, kendi kitabında da itiraf etmiştir: 16 Ağustos 1914 de İstanbul'da toplanan harb meclisinden bahsederken "bu meclisde şayed Türkiye harbe girerse Süveyş kanalına karşı bir hareket icrasına muvafık olub olmadığı müzakere edilecek idi. Bahriyeliler pek hararetle böyle bir hareketin lehinde bulundular." demekdedir. Liman Paşa Süveyş kanalına taarruz icrasının muvafik olmadığını iddia ederken ne kadar haklı idiyse, Odessa civarına asker ihracı teklifinde de o derce haksız idi. Fakat zihnine saplanan bu teklif için ısrardan geri durmadığından Almanya'dan kendisine ihtar getirilmesine mecburiyet hasıl olmuşdu. 15 Eylûlde İstanbul'daki Alman sefiri vasıtasiyle Alman Başvekilinden gelen bir iş'arda bu mütalâalarından vazgeçmesi rica edilmiş idi. 17 Eylülde Alman Genelkurmay başkanlığından doğrudan doğruya Liman Paşaya gelen bir telgrafda ise şu ihtar yapılmış idi: "Müşterek menfaat bakımından Mısıra karşı bir teşebbüs pek mühimdir. Türkiye tarafından teklif edilen bu harekete muhalif olan mülâhazalarınızı behemehal bu noktaya tâbi kılmalısınız".

Bu ihtarlar üzerine Liman Paşa Odessa teklifinden vazgeçmiş idi.

Bir Mısır seferinin zorlukları. Alman başkumandanlığının bu son ihtarı gösteriyor ki Enver Paşa Mısır seferini kabul etmiş ve Almanya'ya muvafakat cevabı vermişti. Halbuki böyle bir seferin icrası için ilk büyük mâni şimendifer hatlarımızın eksikliği idi. Toros dağlarında inşaat henüz tamamlanmamış olduğundan aktarma yapılıyordu. Suriye şimendiferlerinin bir kısmı dar hatlı idi. Rayak'dan sonra hatların genişliği değişiyordu. Kömür nakline imkânı gayet azdı. Toros'dan ilerideki demiryollarında odun kullanmak mecburiyeti daha seferberliğin ilk günlerinden itibaren baş göstermişdi. Çünkü evvelce denizden İskenderuna kömür nakliyatı yapılırken Akdenizin harb dolayısıyle tehlikeli bir hale gelmesi bu yoldan bizi mahrum bırakmışdı. Daha evvel bu gibi ahval düşünülerek kâfi stoklar yapılmamışdı. Diğer taraftan Kudüs civarından Mısır hududuna ve oradan Tih çölünü geçerek Süveyş kanalına kadar ne demiryolu ve ne de muntazam bir şose vardı. Türkiye'de o zaman kamyonlar pek azdı. Almanya'dan yeter mikdarda kamyon celbi güç olduğu gibi bunlara lâzım olan benzini celb ve Süveyş kanalına kadar sevketmek de pek zor idi. Tam ihtiyacı temin gayri kabil idi. Halbuki Mısır seferini yapacak Türk kuvvetlerinin her nevi yiyeceğini, hattâ içeceğini, cephanesini vesair malzemesini kâmilen beraber götürmek ve geriden göndermek mecburiyeti vardı. Bu zorluklar, hattâ imkânsızlıklar Mısır seferine ancak çok zayıf kuvvetler tahsisini zarurî kılıyordu. iki üç tümen askerle Mısır fethedilemez ve hattâ kanalın şarkında durulamazdı. İngilizler iki sene sonra aksi tarafdan Tih çölünü geçerek Filistin taarruzlarını yapdılar ama, mükemmel bir demiryolunu aynı zamanda inşa ettiler; ve binlerce kamyon kullandılar. Onlar Süveyş kanalına

kadar gelen vapurlardan çıkardıkları malzeme ve cebhanenin Filistin bölgesine nakli için kısa bir mesafeyi aşmak mecburiyetinde idiler. Biz ise birçok ihtiyaçları İstanbul'dan kara yollariyle ve kesik şimendiferlerle göndermek zaruretinde idik. Herhalde Almanya'da bu Mısır seferini düşünenler işin şu teferrüatına vâkıf değil idiler. Türk başkumandanının bu sefere tarafdar görünmesi Alman başkumandanlığını ince eleyib sık dokumakdan vazgeçirmişdi. Böyle bir sefere, von Kres gibi Türkiye'de bulunan birçok Alman erkânıharblerinin taraftar görünmeleri Alman genelkurmayının hükmüne kâfi gelmiş idi.

Hafız Hakkı'nın plânı. 16 Ağustos 1914 müzakeresinden sonra merhum Hafız Hakkı Paşa da bir harb plânı tertib etmiş ve 4 Eylûl 1914 tarihinde Enver Paşa'ya vermişdi. Bu plânın esaslı noktaları şunlardır:

"1- Bulgarlara yardım için ikinci ve dördüncü kolordular hazır tutulacak.

2- Karadeniz boğazını birinci ve Çanakkale boğazını üçüncü kolordular tarassut ve muhafaza edecekler; Çanakkale boğazı zorlandığı takdirde, Bulgarlara yardıma tahsis olunan ikinci ve dördüncü kolordular da Çanakkale boğazının müdafaasını takviye edecekler;

3- Mısır taarruzuna Şam'daki sekizinci kolordu tahsis olunacak;

4- Yemen'deki yedinci kolordu münasip bir kısmıyla Aden'e taarruz edecek;

5- Irak'daki kuvvetler de İran istikametinde tarruzlar yaparak Rus'ların dikkatini o tarafa çekecekler;

6- Geri kalan altıncı kolordu yani beşinci, altıncı, dokuzuncu, onuncu, on birinci ve on ikinci kolordular Kaf-

kasya'ya taarruz edecekler, ancak bu hareket, donanmamızın Karadenizdeki Rus filosunu tamamıyla imha veya uzun müddet hiçbir iş göremiyecek derecede tahrip etmesinden sonra yapılacaktır. Böyle bir halde Karadeniz boğazında bir tehlike kalmıyacağından lüzumuna göre birinci kolordu dahi şarktaki taarruz hareketlerine iştirak edebilecektir. Karadan büyük kuvvetlerle taarruz hareketinin icrasına yollarımız ve nakliye vasıtalarımız müsait olmadığından Kafkasya'ya yapılacak bu tarruzda beşinci, altıncı, onuncu, on birinci, on ikinci kolordular İstanbuldan, Samsun ve Trabzon limanlarından kademe kademe vapurlara bindirilerek Poti-Batum bölgesine ihraç olunacak. Karadan yalnız dokuzuncu kolordu ile on birinci kolordunun Van'daki 33 üncü fırkası ve sürveri fırkaları tarruz edecekler."

Hafız Hakkı Paşa'nın bizzat tertib ve takdim ettiği bu plânın mühim noktaları, ötedenberi aramızda münakaşa edilerek kararlaşdırılan esaslara dayanıyordu; fakat plânın son şeklinden başkumandanlığa takdim edildikden sonra haberdar olmuşdum. Aramızda görüşülmüş olan esaslar şunlardan ibaret idi:

"1- Bulgarların vaziyeti iyice taayyün etmeden harbe hiçbir suretle girmemek; 2- Boğazların müdafaasına birinci derecede ehemmiyet vermek; 3- Rus filosu tahrip edilmeden Karadenizde hiçbir suretle asker nakline ve asker ihracına teşebbüs etmemek; 4- Mısır seferini yapmamak; 5- Karadenizde bahrî üstünlük tamamiyle tesis olunduktan sonra, harbe girdiğimiz takdirde Boğazların müdafaasından fazla kalacak kuvvetlerimizle ve deniz nakliyatına dayanarak Kafkas hududunda Ruslara taarruz ve orada üzerimize Rus kuvveti çekmek suretiyle müttefiklerimize yardım etmek; 6- Kafkas hududunda

üç veya dört fırkadan fazla kuvveti devamlı bir surette beslemeğe yollarımızın ve nakil vasıtalarımızın müsaade etmediğini daima göz önünde tutmak; 7- İleride sıkıntı çekmemek için seferberliğin başından itibaren şark cephemize yiyecek, cebhane, harb levazımı idharına büyük bir ehemmiyet vermek. 8- Hindistan'daki İngiliz kuvvetlerinin Irak ve Mısırdaki İngiliz kuvvetlerinin Filistin taraflarına tecavüz edebileceklerini göz önünde tutarak hazırlık yapmak. 9- Her ne olursa olsun 1915 ilkbaharından evvel bizim harbe girmekliğimize meydan vermemek..."

Bu esaslarda Hafız Hakkı Paşa ile daima mutabık kalmışdık. Onun 4 Eylûl 1914 tarihli projesi, 16 Ağustos 1914 de yapılmış olan müzakerelerdeki Alman tekliflerine karşı bir Türk mukabil teklifi şeklinde kendisi tarafından düşünülmüş ve yazılmış idi. Karadenizde üstünlük esasına dayanan bu proje, Rus filosu imha veya tahrib edilmedikce hiçbir suretle tecavüze veya tarruza meydan vermiyordu.

Sonradan vâkıf olduğum bu proje üzerine Hafiz Hakkı ile görüşdüğüm zaman tekrar şu noktalar üzerinde durmuşduk: Evvelâ Bulgarların vaziyetini tesbit etmek; sonra Karadenizde üstünlüğü temin eylemek. Bunlar yapılmadıkca hiçbir harekete ve nakliyeye girişmemek...

Bulgarlarla ikinci müzakere de boşa çıktı. 29 Ağustos 1914 de Ruslara karşı Hindenburg, büyük bir zafer temin ederek Tannenberg muharebesini kazanmış ve yüz binlerce esir almışdı. Garb cebhesinde Fransızlarla İngilizlere karşı 31 Ağustosda Sain Quentaine muharebesi kazanılmış idi. Muzaffer Alman orduları Paris'in

doğu şimaline ilerliyerek Marne nehri boyuna varmışlardı. 4 Eylûl 1914 de Fransızlar, hükûmet merkezini Paris'den Bordeau'ya nakletmişlerdi.

Memleketimizdeki Almanların bu vaziyet karşısında tazyikleri ve bizi bir an evvel harbe girmek için icbar etmeleri artdığından tekrar Bulgarlarla anlaşmak ve müşterek bir sefer plânı yapmak lüzumu hasıl olmuşdu. Almanlar, Bulgarların bizimle beraber olduklarını kuvvetli olarak ileri sürüyorlardı. Bunun üzerine, Enver Paşa, Karargâhı umumî ikinci kurmaybaşkanı Hafız Hakkı Beyle şimendifer ve nakliyat şubesi müdür muavini binbaşı Refik Bey'i Sofya'ya gönderdi. Bunlar 6 Eylûl 1914 sabahı İstanbul'dan trenle hareket ederek Sofya'ya gittiler. Almanların iddialarına göre Bulgarlar hemen harbe girecek ve Sırblar üzerine yürüyeceklermiş. Şayed Yunanlılar, Bulgarlara tarruz ederlerse bizim de derhal Yunanlılara harb ilân ederek Bulgar ordusuna yardım etmekliğimiz lâzım imiş. Eğer hakikaten Bulgarlar, Sırblara tarruz ederlerse, o zaman Türkiye'nin yapacağı vazife de bundan ibaret idi. Şu halde Hafız Hakkı'nın Sofya'ya hareketi gayet tabiî ve lüzumlu idi, fakat Sofya'daki elçimiz Ali Fethi Bey bu işden haberdar edilmediğinden ansızın sefarethaneye gelen bu misafirleri görünce şaşırmış ve kızmış. Nihayet Enver Paşa'nın Fethi Bey'e çekdiği telgraf üzerine, Ali Fethi Bey artık aksilik etmekten vazgeçmiş ve heyetimize, o zaman Sofya'da Ataşemiliterimiz olan Mustafa Kemal Bey de iltihak ettirilmiş olduğundan bu üç kişiyi Bulgar hükûmetine takdim eylemişdir. Bulgarlar da, harbiye nazırı General Boyaciyef ile genelkurmay başkanı General Genef'i ve ikinci başkanı Albay Jekof'u bizimkilerle müzakereye memur ettiler; müzakere esnasında Almanların 6 Eylûl'de Marne nehri

boyunda muvaffakiyetsizliğe uğradıkları haberi gelmiş olduğundan Sofya'daki müzakereler hiçbir neticeye varmamış ve Bulgarlar müsbet hiçbir karara yanaşmamışlardır. Hattâ harb taraftarlığı ettiğinden dolayı harbiye nazırı General Boyaciyef de değişdirilmişdir.

Hafız Hakkı'nın yeni raporu. 18 Eylûl 1914 de Hafız Hakkı Sofya'dan geldi. Kendisiyle görüşdüm; Bulgarlarla hiçbir iş yapılamadığını anlayınca kendisine Amiral Suschon'un 10 Eylûl tarihli raporunu gösterdim; ve dedim ki: "Ne Karadenizde bir hareket ve ne de Mısır üzerine bir taarruz yapmamıza şimdilik imkân yokdur. Askerimizi yıpratmamak ve iaşe zorluklarına uğramamak için şimdi kat'iyyen harbe girmiyelim. Kolordularımızı kış konaklarına yerleşdirelim ilkbahara kadar ahvalin inkişafını bekliyelim. Hafız Hakkı ile bu hususda mutabık kaldık. Bundan sonra merhum şu raporu yazarak başkumandanlığa verdi:

"Bulgaristan'da bulunduğum bu on gün içindeki ihtisaslarım ve Suschon'un donanmamız hakkında verdiği rapor üzerine devletimizin selâmetinin en ziyade ne gibi hareket tarzında olduğunu vazifem hasebiyle arzediyorum:

1- Bulgarlar bugün Kat'iyyen harbe karar vermiş değildirler. Daha ne sefer plânları, ne de seferberlik için esaslı bir hazırlıkları vardır. Ordunun birçok ihtiyaçlarını temin için ancak iki üç ay sonraya kunturat veriliyor. Bulgarlarda Makedonya'yı bedava kazanmak hissi mevcut; fakat bununla beraber Türk düşmanlığı pek şiddetlidir. Rus dostluğu da pek çoktur. Bulgarların bugünkü vaziyeti muvakkatdir. Eğer Ruslar, Yunanlıları feda ederek bir "Rumen-Bulgar-Sırb" ittifakı yapsalar Bul-

garlar bugün ona girerler.

Herhalde bu gibi teşebbüsde en büyük mani devletimizin bugünkü bitaraf müsellâh vaziyetidir. Bulgarlar Karadenizde Türk filosunun Rus filosuna tamamen hakim olduğunu da zan ediyorlar. Aynı zan Romanyalılara da tesir yapıyor; bizim bugünkü vaziyetimiz sayesinde Romanya ve Bulgaristan duruyor. Bunun için şayet biz bugün bir harbe başlar da Rus filosu galip gelirse muhakkak Bulgaristan, Rus tarafdarı olur. Romanya da Avusturya'ya taarruza geçer. Şayed bizim donanma ne galib ve ne de mağlûb olursa, Bulgarlar yine daha ziyade Rus lehdarı olurlar. Eğer Çanakkale Boğazını düşman donanması zorlarsa bir "Romonya-Bulgaristan,Sırbistan" ittifakı pek çabuk bir suretde vücuda gelir.

2- Suschon'ın raporuna göre biz Odessa'ya kadar olan sahillere çıkamayız. O halde doğruca Rus ordusuna bir tesir yaparak Avusturya'ya yardım edemeyiz. Aynı rapora göre Rus donanmasını büsbütün bertaraf ederek büyük mikyasta ihraç hareketi de gayri mümkün derecede güçtür. Bir ay sonra Soğanlı dağlarına kar düşeceğinden bulunduğumuz vaziyette harbe karar vermekle devlet hiçbir faide kazanamıyacakdır.

3- Türk ordusunun Süveyş üzerinden Mısır'a karşı yapacağı tarruza gelince, bunun icrasındaki büyük zorluklara rağmen hiç olmazsa Süveyş kanalını tutmağa muvaffak olursak Almanlara en büyük hizmetimiz Süveyşten 20-30 bin Hintlinin geçmesini geciktirmekden ibaret olacakdır. Fakat buna mukabil yukarıda arzettiğim gibi Balkanlarda bugün bitaraf duran bir milyon süngünün Alman aleyhine dönmesi ihtimalini kuvvetlendirmiş oluruz. Bir de Rus topraklarına girmeyince kışın muharebe halinde bütün seferber ordumuzu, hariç-

den erzak gelmedikçe, nasıl besliyebileceğiz?

Netice

A- Devletimizin bugünkü harbe iştirâkinden evvel, Bulgarların beraber hareketi temin olunmalıdır. Bir yandan Almanların parlak bir muvaffakiyeti, diğer tarafdan Sofya'daki son teşebbüslerim üzerine mütemadi tazyikler yaparak belki buna muvaffak oluruz.

B- Şayed Bulgarlar harbe girmezlerse hiç olmazsa ilkbahara kadar harbsiz geçirelim; ancak Kafkasya dağları açılınca o istikametde taaruza geçmeliyiz. Bu veçhile hareket sayesinde evvelâ bu kış askerin mühim bir kısmını terhis ederiz. Ordu ve millet ezilmez; sonra Rus ordusu bu kış iyice ezilir. Bu suretle biz ileride Ruslarla, ezildikleri zaman çarpışmış oluruz.

Ordumuzun henüz bir felâketden kurtulduğunu düşünürsek bu nokta çok mühimdir.

İkinci Reis
Hafız Hakkı"

Amiral Souschon'un raporundan sonra Hafız Hakkın'ın şu raporu da Enver Paşa üzerinde mühim tesirler icra etti. Bugünden itibaren seferber kolorduların kışlık konaklara ve köy ordugâhlarına yerleşdirilmesi fikri üzerinde yürümeğe başladık. Bu esnada Almanların garb cebhesinde uğradıkları Marne muvaffakıyetsizliği de bu hususda büyük bir tesir ve bizim fikrimize yardım etmişdi. Şurası dikkate lâyıkdır ki, Hafız Hakkı bu raporunun sonunda, gelecek ilkbaharda Kafkas dağları karlardan açılınca o istikametde tarruz fikrini ileri sürmüşdür. Halbuki Karadenizde üstünlük temin edilerek denizden nakliye imkânı hasıl olmadıkca yalnız karadan muvaffakıyetli bir tarruz icrası bizim için gayri müm-

kündü. Bunu kaç defa konuşmuş idik?

Kapitülâsyonların lâğvı. Yukarıda zikredilen ahvalden başka kapitülâsyonların lâğvı esnasında Almanların aldıkları vaziyet dahi hoşa gitmemişdi. Devletimizin inkişafına büyük bir engel olan ve istiklâlimizle telifi mümkün olmayan kapitülâsyonların lâğvı için 8 Eylûl 1914 de irade sadır olmuşdu. Bu karar 10 Eylûl 1914 sabah gazeteleriyle ilân edilmiş ve herkes şenlik yapmış idi. Esasen bizim harbe girmekliğimizi veya girecek gibi vaziyet almamızı icabettiren en mühim sebeblerden biri bu mesele idi. Seferberliğimizi ikmalden sonra ilk yapacağımız bu hareket idi. O zamanki Türk devletini idare edenlerin attıkları bu adımı şükran ile yâd etmek lâzımdır. 1908 ihtilâlindenberi elde edilmesini şiddetle arzu etdiğimiz bu maksada 1914 de varmış olduk.

Bu hareket üzerine ecnebi devletler derakab protestoya başladılar; maateessüf müttefikimiz Almanya dahi bu umumî protestodan geri kalmamışdı. İttifak muahedemizdeki sarahata rağmen protestosunu yapmış idi. Bu hareket de harbe acele girmek istiyenlerin neşesini kaçırmışdı. Bununla beraber biz kapitülâsyonların lâğvını hararetle alkışlamağa devam ettik. Bu alkışlar ve yabancı devleterin protestoları hükûmetimizin halk nezdindeki itibarını artırdı. Seferberliğimizin lüzumunu gösteren ilk mühim âmil herkesin gözüne batmışdı.

Bandırma'da bir manevra. Harbe girmek ve muvaffakıyet kazanmak için seferber olan birliklerimizin talim ve terbiyece noksanlarını tamamlamak lüzumu aşikârdı. Harbe acele girmek istiyenler bu ciheti gözönüne getirmiyorlardı.

Fırsat düşdükce talim ve terbiye noksanını ileri sürmeden geri kalmıyorduk. Seferber orduları ve kolorduları bu hususda tazyika başlamışdık. Bir yandan seferberlikdeki noksanlarımızı ikmale devamla beraber, diğer tarafdan talim ve terbiyeye, yürüyüş talimlerine, tatbikatlara, manevralara ihtimam gösterilmesini tebliğ etmişdik. Bu tazyikin mânasını idrak eden liman Paşa Bandırma civarına getirilmiş olan dördüncü kolorduya bir günlük bir manevra tertib ettirerek karargâhı umumînin ileri gelenlerine talim ve terbiyenin derecesini göstermek istemişdi. Birinci ordu kumandanının bu davetini kabul ederek karargâhı umumî, ikinci reis muavini yarbay Bahaeddin Beyi ve harekât şubesi müdürü sıfatiyle beni bu manevrayı tedkike memur etti.

1 Eylül 1914 gecesi İstanbul'dan vapurla Bandırma'ya gittik. Birinci ordu kumandanı Müşir Liman Paşa da kendi harekât şubesi müdürü olan binbaşı İsmet Beyi ve yaverlerini beraber almışdı. 1 Eylûl sabahı, Bandırma'da dördüncü kolordunun kumandanı olan Pertev Paşa ve erkân-ı harb resi Binbaşı Cafer Tayyar Bey ordu kumandanını karşıladılar. Doğru manevra yapılacak yere gitdik. Bir ve iki Eylül'de yapılan hareketelri gördük ve 2 Eylül akşamı İstanbul'a döndük. Gördüklerimizi 2 Eylülde Hafız Hakkı'ya, Bronzart Paşa'ya ve Enver Paşa'ya arzetdim. Birliklerimizin hali, subaylarımızın gösterdikleri kabiliyet henüz bir muvaffakıyetli savaş icrası için hiç de yeter değildi. Bir mecburiyet olmadan bu haldeki birliklerle muharebeye girmek doğru olamazdı. Daha çok çalışmak lâzım idi. Bu da ilkbahara kadar beklemeği icabettiren bir sebeb olmuşdu. Bunları Hafız Hakkıya, Mahmud Kâmile ve Enver Paşaya arzettiğim zaman bu zatların hiçbirinden itiraz ve red fikirleri varid

olmamışdı. Hepsi ilkbaharı beklemeği makul bulmuşlardı. Bu manevraları diğer birliklerin de yapmalarını istedik; bu tarihden sonra, İstanbul civarında ve Trakya'da bulunan kolordular dahi sık sık tatbikat ve manevra yapmağa başladılar.

13 Eylül 1914 de ikinci fırkanın Davudpaşa civarında yapdığı tatbikatı gördük. Bu da aynı halde, kifayetsiz bir derecede idi. Bu fırka sekiz ay sonra Çanakkale muharebelerinde yarım saatlik bir taarruzda on bine yakın şehid ve mecruh vermişdi. Aynı fırka 1915 senesi nihayetinde Bağdad'a gönderilmiş ve 13 üncü kolordu nizamı harbine verilerek kumanda altına girmişdi. O zaman görüşdüğüm fırka, alay ve tabur kumandanları Çanakkale savaşlarında talim ve terbiye noksanlığından dolayı uğradıkları kayıbları yana yakıla anlatmışlardı. Yapılan cebrî hücumlarda bir saat içinde 3000 mevcudlu alayların 600 kişi ile nasıl geri döndüklerini büyük teessürlerle dinlemişdim.

Fransa cebhesinde Alman taarruz hareketlerinin Marne muharebesiyle Fransızlar tarafından durdurulması, altı haftada Fransız ordularının mağlûb edileceğini iddia edenleri düşündürmeğe başlamışdı. 14 Eylül 1914 tarihinde Alman genelkurmay başkanı von Moltke hastalığı behanesiyle değişdirilmiş ve yerine o zaman harbiye nazırı bulunan General Falkenhein getirimişdi. Bu değişiklik de herkesin dikkatini çekmişdi. Bu ahval dahi bizim görüşümüzü ve düşüncemizi takviyeye yardım ediyordu. Artık talim ve terbiyeye devam etmek ve kışı geniş konaklarda geçirmek için tertibat almağa hazırlanıyorduk.

Amiral Souschon'un kumandasında Türk donanması. 17 Eylül 1914 de donanmamız, yeni gemileriyle beraber, Amiral Suschon'un kumandasında olarak zamanın hükümdarı, hükümet adamları, mebuslar ve halk önünde Adalarla Moda arasında bir geçid resmi yapdı. Geçid resimleri daima göz boyar. Yavuz'la Midilli'nin Türk bayrağı altında ve fes giymiş Alman erleri ve subayları kumandasında geçid resmine iştirak etmeleri ve diğer gemilerimizin de bunlara uygun bir şekilde muntazam hareket etmeleri umumun takdirini mucib olmuşdu. Amiral Suschon'un himmeti hoşa gitdi. Amiral bu vesileden istifade ederek talim ve terbiyenin ilerletilmesi ve bu maksadla açık denizlerde manevra lüzumunu ileri sürmeğe bağladı. Amiral bunda haklı idi. Marmara denizi harbe hazırlanan bir donanma için çok dardı. Donanmamızın harb vazifeleri, Marmaradan ziyade Karadenizde zuhur edeceğinden henüz sulh devam ederken bu denizde talimler yapmak ve Karadenizin hususiyetlerine, fırtınalarına alışmak lâzım idi. Değil erleri, hattâ subayları bile deniz tutduğunu amiral haklı olarak söylüyordu. Karadeniz Boğazından çıkış, Boğaza giriş, mayın tarlaları üzerinden geçiş, düşman filosunu Boğaz dışında karşılamak vazifeleri hususî talimlere muhtaç idi.

Bu mütalâalar bir Türk amirali tarafından ileri sürülmüş olsaydı, hiç şüphe etmeden hak verib kendisine Karadenize çıkmak müsaadesi hemen verilir idi; fakat Türk donanmasına kumanda eden bir Alman amirali bu arzuyu ve lüzumu gösterirse ve bu esnada Türkiye'nin harbe bir an evvel girmesinin Almanlarca matlup olduğu bilinirse şübhe ve tereddüd göstermemek mümkün değildi. Donanmanın yapdığı geçid resmi herkesin dilinde dolaşırken, bunun açık denizlerde talim ihtiyacı da âde-

ta kasden yapılan bir propaganda gibi kulaklara geliyordu. 19 Eylül'den itibaren bu lüzum ve taleb resmî ağızlarda tekrarlanmağa başladı. 20 Eylûl'de mesele hükûmetce müzakere edilerek resmen bu müsaade verilmemiş; fakat başkumandan vekili Enver Paşa, donanma kumandanı Amiral Suschon'a Boğazdan uzaklaşmamak şartiyle Karadenize çıkıb aynı gün akşamı geri gelmesini şifahen söylemiş.

Garib bir tesadüf kabilinden, 21 Eylül'de Enver Paşa, kolorduları teftişe çıkmış idi. Maiyetinde harekat şubesi müdürü olarak ben, İstihbarat şubesi müdürü olarak General Kâzım Karabekir bulunuyorduk. Hafız Hakkı da sonradan bize iltihak etdi. Biz, 21 Eylülde, Plevne vapuriyle Bandırmaya hareket etdiğimiz zaman Amiral Souschon da Yavuz ile Midilliyi alarak Karadeniz Boğazından dışarı çıkmış. Hükûmet bunu haber alınca Enver Paşa'yı arayıb sormak istemiş; onu bulamayınca Cemal Paşa'ya sormuş. Cemal Paşa donanmayı aramış, Amiral Souschon'un hareketini öğrenmiş ve donanmanın diğer gemilerini de amiralin Karadenize çağırdığını haber almış. Bunun üzerine diğer gemilere Boğazdan çıkmamaları için Bahriye Nazırı Cemal Paşa emir vermiş. Akşam üzeri, Amiral Souschon Yavuz ve Midilli ile beraber uslu uslu Boğazdan içeri gelib demirlemiş.

Enver Paşa'nın maiyetinde bir teftiş: Meram ve azim imkân ile telif edilmelidir. Enver Paşa'nın maiyetinde 21 Eylül akşamı Bandırma'ya vardık. 22 Eylülde oradaki dördüncü kolordunun manevrasını seyrettik. 23 Eylülde Tekirdağındaki üçüncü kolordunun, 24 Eylülde Edirne'deki ikinci kolordunun manevralarını ve yürüyüş talimlerini gördük. Edirne'deki ikinci kolordunun elbise

ve teçhizatı da kısmen noksan idi. Askerin bir kısmına henüz kaput verilmemişdi. Kolordu kumandanı Bağdadlı Topçu Hasan Rıza, öğle yemeğinde bu noksandan acı acı şikâyet etti. Şikâyet mahallini iyi intihab etmediğinden dolayı Enver Paşa kendisin hafif tertib azarladı. Hasan Rıza Paşa, eski dostlukla yeni başkumandanlık ve Harbiye Nazırlığı vaziyetini karışdırarak Enver Paşa'ya lâubali bir cevab verdi. Birkaç gün sonra Hasan Rıza Paşa'nın tekaüd edildiğni işittik. Esasen pek iyi bir topçu muallimi ve topçu kumandanı olan Hasan Rıza Paşa'nın üç tümenli bir kolordu için yeter derecede tabiye malûmatına sahib iyi bir kumandan olmadığı manevralarda da görülmüş idi.

Edirne valisi Hacı Âdil Bey'in evindeki öğle yemeğinde cereyan eden bu hâdise Enver Paşa'nın canını sıkmış idi. Yemekden sonra saat iki'de birdenbire: (Haydi İstanbul'a) dedi ve otomobiline bindi. O zamanın fena yollarında Edirne'den geç vakit hareket edib geceleyin bin bir çeşid zorluklara maruz kalmak doğru bir şey değil idi; geceleyin trenle hareketi teklif etdik; kabul etmedi. Biz de General Kâzım Karabekir'le, ikinci otomobile binerek Enver Paşa'yı takip ettik. Belki Çorlu'da geceyi geçirir dedik; o da olmadı. Çorlu'dan sonra karanlık basmış idi. Üçüncü otomobilde olan yaverler epeyce geride kalmışlar idi. Edirne'den Çorlu'ya kadar gündüzün Karabekir'le muhtelif meseleler üzerine mübahase ederken gece karanlığında artık bu sohbetin lezzeti kalmamışdı. Şimdi her an bir tehlike ile karşılaşmak ve önde giden Başkumandan vekili bir arızaya uğrarsa onu yalnız bırakmamak düşüncesi her ikimizin biricik endişemizi teşkil ediyordu. Nihayet Silivri civarında Enver Paşa'nın otomobili çamura saplanmış; bizi bekliyormuş. Civar köylerden

öküz getirerek otomobili, bir hayli uğraşdıkdan sonra, kurtarabildik. Bütün geceyi yollarda geçirdik. 25 Eylûl sabahı İstanbul'a vardık. Halbuki trenle daha rahat ve belki daha çabuk gelebilirdik. Meram ve azim, imkân ile telif edilmezse muvaffakiyetsizlik muhakkakdır. Sade istemek kâfî değildir. Yapabilmek imkânı da lâzımdır.

Seferber kolorduların mevcudları. 1914 Eylülünün 25 inde seferberliğimiz tamam olmamış ise de kolorduların mevcudları dolmuşdu. Bu mevcudların hulâsaları şöyle idi:

Kolordular	İnsan	Hayvan	Tüfek	Mitralyöz	Top
I	86,500	17,897	50,547	28	84
III	75,000	14,726	46,611	24	80
II	53,200	14,543	37,306	19	48
IV	54,450	15,356	35,194	20	64
V	72,883	16,137	35,777	24	65
VI	50,335	15,611	36,690	8	60
VIII	49,855	17,905	36,894	12	34
IX	71,474	17,865	42,456	24	72
X	63,700	16,197	35,326	20	56
XI	49,017	12,147	24,251	16	60
XII	17,077	5,992	10,364	4	48
XIII	9,590	3,456	7,075	4	20
Irak Kum.	23,334	1,099	15,963	3	36
	674,415	169,021	414,454	206	757
Süvari fırkaları	23,998	26,072	18,500	16	16
	698,413	195,093	432,954	222	773

On üçüncü kolordu yalnız bir fırkasiyle üçüncü orduya iltihak için şimale doğru gidecek idi. Bu kolordunun

baki kuvvetleri Irak kumandanlığı emrinde Bağdad ve Basra taraflarında kalmış idi. Görülüyor ki Yemen'de bulunan yedinci kolordu ile Hicaz ve Asir müstakil fırkaları müstesna olmak üzere seyyar ordumuzu teşkil eden on iki kolordunun muharib mevcudu: 414 bin tüfek, 206 makineli tüfek ve 757 sahra ve cebel topundan ibaret idi. Seferberliğin ikinci ayı sonunda, ordumuz hiçbir savaşa girmemiş iken, en kuvvetli bir halinde bu mikdarı gösteriyordu. Süvari fırkalariyle beraber bu mevcud kesirsiz, 414 bin tüfek, 18 bin kılıç, 222 makinelitüfek ve 773 topa baliğ oluyordu. Bütün plânlarımızı, bu dört yüzbin tüfek üzerine yapmağa mecbur idik.

Seyyar ordu haricinde, müstahkem mevkilerimizdeki sabit kuvvetlerimiz şundan ibaret idi:

	İnsan	Tüfek	Top
Karadeniz Boğazı	6,394	4,634	147
Akdeniz Boğazı	33,636	21,949	264
Edirne	9,070	2,224	159
Erzurum	32,769	2,947	323
	81,869	31,754	893

Kalelerin mevcudlariyle ve menzil teşkilleriyle beraber seferber insan mevcudu bir milyona varıyordu. Fakat bu bir milyon askerin taarruz edecek ve tüfek atacak kısmı ancak 400 bin muharib idi. 12 ve 13 cü kolordular ikişer tümenli idiler.

Birinci Cildin Sonu